

BROJ

5-6

UDK 347.7

PRAVO I PRIVREDA

MAJ - JUN 1994. - BEOGRAD

YU ISSN 0354-3501

DALADIN i ...

Pdh 2103

MAJ - JUNI
5-6/94.
Beograd, god. XXXII

**PRAVO
I
PRIVREDA**

PRAVO I PRIVREDA
ČASOPIS UDRUŽENJA PRAVNIKA
U PRIVREDI SR JUGOSLAVIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Mirko Vasiljević

Urednik
Dr Miroslav Paunović

IZDAVAČKI SAVET:

Prof. dr Mihajlo Velimirović (predsednik), dr Zoran Ivošević, prof. dr Momir Dragašević, mr Aranđel Markićević, Vera Kažić, dr Jezdimir Mitrović, Miroslav Milićević, Svetozar Krstić, Ivan Đurović, Marko Steljić

REDAKCIJSKI ODBOR

Prof. dr Ivica Jankovec, prof. dr Ratomir Kašanin, prof. dr Radovan Vukadinović, prof. dr Zoran Arsić, prof. dr Borivoje Šunderić, prof. dr Lucija Spirović - Jovanović, dr Bosa Nenadić, prof. dr Marko Rajčević, Ratomir Slijepčević, prof. dr Mirko Vasiljević

IZDAVAČ:

"PALADIN i ..."
M.P. za trgovinu, marketing i štampu, Beograd, Čika Ljubina 16/1

ŠTAMPA:

GIP "Slobodan Jović", Beograd

IZLAZI DVOMESEČNO
Cena preplate za 1994.god. iznosi 210,00 din.
Žiro račun: 40801-603-3-35699

SADRŽAJ

<i>Dr Mladen Draškić,</i>	IZVORNI ČLANCI	5
<i>Dr Ivica Jankovec,</i>	Transprotne klauzule	5
<i>Dr Milenko Kreća,</i>	O javnom pozivu na upis deonica	36
<i>Dr Radovan Vukadinović,</i>	Pravila Konvencije o pravu mora (1982) o prenosu tehnologije prilikom obavljanja delatnosti u Zoni	49
	Bankarske garancije na prvi poziv prema Jednoobraznim pravilima iz 1992. godine . .	63
<i>Dr Miroslav Miljković,</i>	PREGLEDNI ČLANCI	72
<i>Dr Zoran Ivošević,</i>	Posedovanje deonica od strane radnika i njihovo pravo na štrajk	72
<i>Mr Nebojša Jovanović,</i>	Novčane obaveze u uslovima visoke inflacije	77
	Pojam zajedničke havarije i uslovi za njeno nastupanje	83
	PREGLED PRAVNIH STAVOVA	98
	Stavovi i zaključci Komisije za hartije od vrednosti	98
	MEDUNARODNO POSLOVNO PRAVO	113
	Međunarodna regulativa Za dokumentaciju	113

IZVORNI ČLANCI

Dr Mladen Draškić, profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu

UDK 347.7

TRANSPORTNE KLAUZULE

Transportne klauzule su skraćeni uobičajeni trgovinski termini (trade terms, commercial terms)¹ kojima se, upotrebom vrlo malog broja reči, precizira čitav niz prava i obaveza stranaka iz ugovora o međunarodnoj prodaji (prodavca i kupca), a u prvom redu mesto, trenutak i način predaje stvari, trenutak prelaska troškova i trenutak prelaska rizika. Težište transportnih klauzula i njihova osnovna tema su, međutim, raspodela troškova i prelazak rizika i izraz "franko" ili "free" (slobodan), koji se nalazi u većini naslova transportnih klauzula, znači da je od mesta naznačenog u klauzuli prodavac slobodan od troškova, odnosno da troškove od tog mesta nadalje snosi kupac.

Upotreba trgovackih termina, a posebno transportnih klauzula, pruža značajne prednosti strankama iz ugovora o prodaji. one omogućavaju strankama iz ugovora o prodaji da brzo i sa malo troškova (naročito kad se radi o zaključivanju ugovora putem brzih sredstava komunikacija - telegrafa, telefona, teleprintera i sl.) zaključe ugovor o prodaji, koji je po broju upotrebljenih reči kratak, a istovremeno relativno potpun po svojoj sadržini. Ta sadržina ugovora utvrđuje se putem tumačenja transportnih klauzula. Ova tumačenja nisu, međutim, ista u različitim zemljama, pa je to izazivalo i još uvek izaziva pravnu nesigurnost u međunarodnom prometu. U tome je osnovna slabost i rizik upotrebe transportnih klauzula.

Ovu prepreku u međunarodnom prometu pokušala je da otkloni, ili bar, ublaži, Međunarodna trgovinska komora donošenjem Zbirke tumačenja osnovnih trans-

---

1 Pojam "trgovacki termin" (trade term,commercial term) širi je od pojma "transportna klauzula", pa ih ne treba izjednačavati. Transportne klauzule su samo jedna vrsta trgovackih termina, ali u ove poslednje ulaze i drugi uobičajeni skraćeni izrazi (code names) kao što su, na pr., AAR (against all risks), D/P (documents against payment), FAQ (fair average quality) itd.

sportnih klauzula, čiji je skraćeni naziv "Incoterms" (International commercial terms). Motiv za donošenje ove zbirke pravila tumačenja transportnih klauzula (prva redakcija Incoterms-a doneta je 1936 g. a njihove revizije 1953. 1980. 1990)¹ bile su upravo ove razlike u tumačenju transportnih klauzula u trgovinskoj praksi različitih zemalja, koje su često dovodile do nepotrebnih sporova.² Cilj Incoterms-a je da pruže jednoobrazna, opšte prihvaćena, pravila tumačenja transportnih klauzula. Kao osnova za pravila tumačenja služili su običaji međunarodne trgovine. U ovim pravilima su jasno odredene obaveze prodavca i kupca, koje proističu iz ugovorene transportne klauzule, sa naročitim težištem, kao što smo rekli, na regulisanju pitanja snošenja troškova i prelaska rizika. Ova tumačenja utvrđuju minimum obaveza stranaka, pa stranke mogu ugovoriti i veće obaveze. Detalji o ovim obavezama stranaka biće izloženi kasnije.

Incoterms-i su postigli široku afirmaciju u praksi. Oni su prihvaćeni u velikom broju zemalja, tako da u pravnoj teoriji postoje danas i gledišta,³ o kojima će kasnije biti reči, da su ova tumačenja klauzula postala međunarodni trgovinski običaji pa se stoga imaju, po tom gledištu, primeniti i onda kad se stranke nisu na njih pozvale. Ipak, Incoterms-i nisu - i to je njihov veliki nedostatak, univerzalno prihvaćena pravila tumačenja transportnih klauzula. Na teritoriji SAD primenjuju se posebna pravila tumačenja transportnih klauzula - "Revidirane spoljnotrgovinske definicije SAD" - koje je 30. jula 1941. g. (prva redakcija je doneta 1919. g.) doneo Koordinacioni komitet, sastavljen od predstavnika Trgovinske komore SAD, Nacionalog saveza američkih uvoznika i Nacionalog spoljnotrgovinskog saveta. Ove definicije se unekoliko razlikuju od pravila tumačenja "Incoterms", što pokazuje da u svetskoj trgovini još nije postignuta postupna jednoobraznost u tumačenju trgovinskih termina⁴.

Naše Opšte uzanse za promet robom preuzete su iz "Incoterms-a 1953. "Tumačenje deset klauzula koje ova redakcija sadrži (regulisano u uz. br. 100, 101, 102, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113 i 114 dok se tumačenje klauzule "franko uz naznaku mesta opredeljenja" (uz. br. 104) naslanja na "Incoterms 1936". Međutim, iako su se tumačenja transportnih klauzula u Opštim uzansama osnovila na "Incoterms" ona se sa tom zbirkom pravila ne poklapaju potpuno. Pored toga što

1 Jedan od glavnih razloga revizije od 1990. bila je želja da se odredbe Incoterms-a prilagode sve češćoj upotrebi elektronske obrade podataka (EDI). Za korišćenje sistema EDI od bitnog značaja je osigurati kupcu isti status po zakonu kakav bi imao da je primio konosman od prodavca.

2 Radi ilustracije tih razlika navedimo da je nemačka praksa dugo vremena vezala za klauzulu FOB samo dejstva u pogledu raspodele troškova, dok u drugim zemljama običaji pridaju ovoj klauzuli mnogo širi značaj, pokrivajući naročito pitanje rizika. Isto tako, u mnogim zemljama prodaja po klauzuli "ex works" (franco fabrika, mlin, rudnik itd.) stvara za prodavca obavezu da pribavi ambalažu koja je prilagođena prirodi robe i omogućava kupcu da preuzme isporuku, u Australiji prodavac nije obavezan, ako suprotno nije ugovoren, da dà ambalažu.

3 Kahn, Philippe, *La vente commerciale internationale*, Paris 1961, str. 30.

4 Ove razlike dolaze naročito do izražaja pri tumačenju klauzule "FOB"

ima nekoliko klauzula koje nisu sadržane u "Incoterms"-ima (v. na pr. uzansu br. 103), one koje su tumačene prema zbirci "Incoterms - nema uvek u opštim uzansama potpuno isto značenje, o čemu treba voditi računa. Najzad, postavlja se od stupanja na snagu Zakona o obligacionim odnosima (1978 g.) i pitanje pravne važnosti citiranih uzansi. Naime, prema čl. 1107 st. 2 Zakona o obligacionim odnosima Opšte uzanse neće se primenjivati posle stupanja na snagu ovog Zakona u pitanjima koja su njime regulisana. Pošto Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži pravila o tumačenju transportnih klauzula, treba zaključiti da ova pravila Opštih uzansi nisu derogirana. Ipak, pri njihovoj primeni treba imati u vidu i st. 1 čl. 1107. Zakona o obligacionim odnosima, po kome se odredba opštih ili posebnih uzansi kojom se utvrđuje pretpostavka da su ugovorene strane pristale na primenu uzansi, ukoliko je ugovorom nisu isključile, neće primenjivati posle stupanja na snagu ovog Zakona. Prema tome, pravila tumačenja transportnih klauzula u Opštim uzansama primenjivala bi se samo ako su se stranke na njih pozvale u ugovoru ili "ako iz okolnosti proizlazi da su njihovu primenu htele.¹

PRAVNA PRIRODA 'INCOTERMS-A

Zbirka "Incoterms" definiše sama sebe kao "medunarodna pravila za tumačenje trgovačkih termina". U tom smislu ova zbirka vrši funkciju harmonizacije prava. Dovoljno je da se stranke, pri uključivanju odredene klauzule u ugovor, pozovu na "Incoterms" da bi automatski sve odredbe o obavezama stranaka, koje su karakteristične za takvu klauzulu bile inkorporisane u ugovor. To značajno doprinosi da ugovori koji ulaze u istu kategoriju prodaje dobiju praktično identičnu sadržinu. Ova standardizacija obuhvata samo tipične obaveze stranaka, a stranke mogu posebnim odredbama dopuniti uniformnu sadržinu ugovora. Pored toga pitanja koja dolaze u domen opšteg dela obligacionog prava (kao, na pr. pitanje punovažnosti ugovora) nisu obuhvaćena regulisanjem putem upotrebe transportnih klauzula, već se ona rešavaju prema pravilima nadležnog prava. Isto tako i pitanja prelaska svojine, odgovornosti za svojstva robe i sankcija za neizvršenje ugovornih obaveza.

"Incoterms"-i su redigovani onako kako bi stranke normalno redigovale svoj ugovor u cilju da odrede što jasnije i preciznije svoje uzajamne obaveze. U svim odredbama odgovarajuće obaveze ugovornih strana grupisane su u 10 naslova, s tim što naslov na strani prodavca "odražava" poziciju kupca u vezi sa istim problemom. Na pr. tač. 4 tumačenja obaveza prodavca u svim klauzulama nosi naslov "Isporuka", a tačka 4 odgovarajućih obaveza kupca nosi naslov "Preuzimanje isporuke". Zato su tumačenja u "Incoterms"-ima izložena u vidu kataloga obaveza, podeljenog u dva dela: na obaveze prodavca i obaveze kupca. Oni upotrebljavaju jednostavnu terminologiju, vezanu više za materijalne činjenice negoli za pravne

---

1 Čl. 21 st. 2 Zakona o obligacionim odnosima.

koncepte, što daje pravilima tumačenja izvanrednu preciznost i jasnoću i što je jedan od bitnih razloga njihove afirmisanosti u praksi.

Zbirka "Incoterms" je, razume se, dispozitivnog karaktera i ostavlja strankama punu slobodu da svoje odnose regulišu na drugčiji način. Ipak, stranka treba da tu slobodu koristi obazrivo. Tako, na pr. ako stranke izričito zaključe ugovor uz klauzulu "CIF" - "Incoterms" 1990. pa u takav ugovor unesu klauzule kojima se preuzimaju obaveze - inkompatibilne sa suštinom prodaje "CIF", sud će biti sklon, u slučaju spora, da odbije da primeni pravila "Incoterms"-a kojima se tumači klauzula "CIF".¹

U zbirci "Incoterms" nije dato tumačenje svih klauzula koje se upotrebljavaju u međunarodnoj trgovini, pa se može postaviti pitanje zašto je samo ovima, koje su obuhvaćene Zbirkom, data prednost. Razlog ove selekcije klauzula je u tome što, da se postigla saglasnost o njihovoj sadržini, potrebno je da su klauzule u praksi postigne "dovoljnu pravnu zrelost".² Ukoliko je proces stvaranja običaja u raznim zemljama slabo napredovao, tj. ukoliko se jednoj klauzuli daju nepomirljivo različita tumačenja, bilo bi uzalud pokušavati da se ustanove međunarodna pravila koja izražavaju "tekuću praksu".

Odatle proizilazi dalja osobina "Incoterms"-a da izražavaju najšire usvojene običaje u pogledu vrste prodaje koju tumače. Ova saglasnost "Incoterms"-a sa običajima ne prestaje da se povećava, jer se - kao povratno dejstvo njihovog doношења - zapaža pojava sve šireg prilagodavanja običaja međunarodne trgovine pravilima "Incoterms"-a. Mnogobrojni su tipski ugovori i opšti uslovi, koji su ranije bili izvori običaja, pozivaju sada na "Incoterms"-e. Isto čine i opšti uslovi Ekonomске komisije OUN ("ženevski ugovori") itd.

Ova identifikacija "Incoterms"-a i običaja stvorila je problem obavezujuće važnosti "Incoterms"-a u materiji međunarodne prodaje. Mogu li se oni smatrati izvorom autonomnog prava razvijenog praksom međunarodne trgovine. Odgovori na to pitanje su u nacionalnim pravima različiti. U zemljama common law-a sudovi oklevaju da pridaju normativnu vrednost običajima na koje se stranke nisu izričito pozvalе u ugovoru. Nemačko pravo³ pridaje trade terms-ima generalno karakter trgovačkih običaja (Handelsbräuchen), ali se u pogledu "Incoterms"-a, u pravnoj literaturi⁴ zastupa gledište da oni važe kao i ostali formulari ugovora, samo ako su se stranke na njih pozvalе. Prema haškom Jednoobraznom zakonu o međunarodnoj prodaji (čl. 9. st. 3) "u slučaju upotrebe izraza, odredaba ili obrazaca koji se obično upotrebljavaju u trgovačkoj praksi, njihovo tumačenje vrši se prema smislu koji im se redovno daje u zainteresovanim trgovačkim krugovima".

1 v. Eisemann, Frédéric, Usages de la vente commerciale internationale "Incoterms", str. 21

2 Ibidem, str. 23.

3 HGB - par. 346.

4 Dölle, Kommentar zum Einheitlichen Kaufrecht, str. 164

Konvencija UN o ugovorima o medunarodnoj prodaji (bečka konvencija), koju je naša zemlja ratifikovala 1984. g. ne sadrži, za razliku od JZ, odredbu koja bi se direktno odnosila na trgovačke termine, već se samo bavi primenom običaja uopšte. Ona znatno sužava, u odnosu na haški Jednoobrazni zakon, primenu običaja. U svom čl. 9 st. 1 Konvencija predviđa da su strane vezane običajima sa kojima su se složile, kao i praksom uspostavljenom među njima. Smatra se, međutim, prema st. 2 istog člana Konvencije, da su stranke prečutno podvrgle svoj ugovor običaju koji im je bio poznat ili morao biti poznat i koji je široko poznat u medunarodnoj trgovini i redovno ga uzimaju u obzir ugovorne strane u ugovorima iste vrste u odnosnoj trgovackoj grani. Ne može se decidirano reći da "Incoterms"-i ispunjavaju kumulativno sva tri uslova, neophodna po Konvenciji da bi mogli biti smatrani običajima sa normativnim karakterom.

Prema komentatorima¹ haškog Jednoobraznog zakona, "Incoterms"-i se svakako primenjuju ako su se stranke na njih pozvale. Ako to one nisu učinile, mero-davan je smisao transportne klauzule koji joj redovno daju zahteresovani trgovaci krugovi. Taj smisao će se lako odrediti ako se o spornom pitanju slažu tumačenja "Incoterms"-a i uobičajena tumačenja u zemljama kojima pripadaju stranke. Razlikuju li se tumačenja "Incoterms"-a od nacionalnih tumačenja, a ova poslednja su međusobno saglasna, tada se ima primeniti zajedničko nacionalno tumačenje klauzule. Ako se nacionalna tumačenja međusobno razlikuju, ima se smatrati da ne postoji uobičajeni smisao transportne klauzle. Time nastaje praznina u ugovoru, koja se mora popuniti tumačenjem. Pri tom tumačenju mora se sud odnosno arbitraža vratiti na "Incoterms"-e, kao na kodifikovanu pretežno korišćenu trgovinsku praksu. "Incoterms"-i ne funkcionišu pri tom kao jedan sam po sebi obavezujući normativni trgovinski običaj, nego samo kao pomoć u tumačenju. "Pošto odražavaju tekuću praksu u pogledu određenih vrsta prodaje, "Incoterms"-ima može na osnovu toga biti priznata normativna vrednost, kao dopunskim interpretativnim pravilima".²

U zaključku ovih razmatranja o važnosti "Incoterms"-a, kao normativnih običaja, treba konstatovati da gledište o njihovoj normativnoj vrednosti nije prihvaćeno u svim zemljama, mada se ono sve više afirmiše. Stoga se preporučuje da stranke, koje žele njihovu primenu, to izričito predvide u ugovoru. Ta preporuka je data i u uvodu zbirke "Incoterms".

Na kraju treba istaći da uključivanje "Incoterms"-a u ugovor ili odgovarajuću korespondenciju samo po sebi ne predstavlja sporazum da će se stranke u slučaju spora obratiti Arbitraži MTK.

---

1 V. Dölle, op. cit. str. 164 i dalje.

2 Eisemann, op. cit. str. 25

TUMAČENJE TRANSPORTNIH KLAUZULA PREMA 'INCOTERMS'1990

Svaka transportna klauzula sastoje se iz dva dela: (EXW, FCA, FAS, FOB, CFR, CIF, itd), odnosno od jedne ili par potpunih reči (grada, luke, izvesne granice itd.), odnosno od jedne zgrade ili prostorije u njoj (fabrika, mlin ili rudnik prodavca, magacin kupca itd.). Klauzule su u zbirci "Incoterms" sistematizovane prema stepenu opterećenosti prodavca obavezama. Polazi se od one koja najmanje opterećuje prodavca, a zatim svaka sledeća povećava njegove obaveze. Obaveze prodavca se, prema tome, povećavaju sa svakom novom klauzulom, dok se obaveze kupca smanjuju. Ovakav redosled nije slučajan, već je određen u funkciji situacije na tržištu. Ako, na pr. za datu robu postoji takozvano "kupčev tržište" (buyer's market), prodavac će morati da prihvati pretežan deo obaveza, pa time i transportnu klauzulu koja se nalazi među poslednjima u zbirci "Incoterms" (na pr. klauzulu DES). Obrnuto, ako je kupac prinuđen da traži snabdevača, u ugovor će biti uključena jedna od prvih klauzula (FCA, na pr.).

Prema predviđenom mestu, vremenu i načinu isporuke razlikujemo klauzule, koje regulišu prodaju uz otpremu (Versendungskauf, vente à expédition), klauzule čija se isporuka vrši stavljanjem robe na raspolaganje kupcu u prodavčevom sedištu (isporuka u mestu, Platzkauf, vente sur place) i, najzad, klauzule po kojima se isporuka vrši stavljanjem robe na raspolaganje kupcu u mestu opredeljenja (ugovor o prispeću, Fernkauf, vente à destination).

U verziji "Incoterms"-a od 1990. godine odredbe o transportnim klauzulama klasifikovane su u četiri kategorije: 1) odredba po kojoj se roba stavlja na raspolaganje kupcu u prostorijama prodavca ("E" odredbe, EXW tj. franco fabrika); 2) odredbe "F" tipa po kojima je prodavac dužan da robu isporuči prevozniku koga je odredio kupac (FCA - franco prevoznik, FAS - franco uz bok broda i FOB - franco brod); 3) odredbe "C" tipa po kojima je prodavac dužan da ugovori prevoz, ali bez preuzimanja rizika gubljenja ili oštećenja robe ili naknadnih troškova nastalih posle utovara i otpreme (CFR - cena sa vozarinom, CI - cena sa osiguranjem i vozarinom, CPT - vozarina plaćena do, i CIP - vozarina i osiguranje plaćeni do); 4) odredbe "D" tipa po kojima je prodavac dužan da snosi sve troškove i rizike vezane za dopremu robe u određenu zemlju opredeljenja (DAF - isporučeno granica - naznačeno mesto, DES - isporučeno franco brod, DEQ - isporučeno franco obala, DDU - isporučeno neocarinjeno - naznačeno mesto opredeljenja i DDP - isporučeno ocarinjeno).

Prodaja uz otpremu je ugovor o prodaji u kome je izrično ili prečutno predviđen prevoz stvari od strane samostalnog vozara i u kome nije određeno da se isporuka ostvaruje tek time što će roba po završetku prevoza biti isporučena kupcu u mestu opredeljenja.

Isporuka u mestu postoji kad ugovor o prodaji ne predviđa da prodata roba treba da bude dostavljena kupcu posredstvom samostalnog prevoznika. Kao isporuka u mestu smatra se i ona pri kojoj je prodavac uručio prodatu robu kupcu u njegovom sedištu ili u nekom trećem mestu, a ugovorom ili običajem je bilo pred-

videno da on prevoz do tog mesta ostvari sopstvenim transportnim sredstvima. Pri tom nema značaja dužina puta.

Ugovor o prispeću je ugovor o prodaji u kome je izrično ili prečutno predviđen prevoz stvari od strane samostalnog prevoznika i u kome je određeno da se isporuka ostvaruje tako što se po završetku prevoza roba predaje kupcu u mestu opredeljenja. Obaveza isporuke je ovde "donošljiv dug" (Bringschuld, l'obligation portable), za razliku od isporuke u mestu, pri kojoj se radi o "tražljivom dugu" (Holschuld, obligation, querable). Prodavac snosi ovde rizik prevoza robe. Ako se ugovorom predviđa prevoz od strane samostalnog prevozioca, ali nije rečeno da se radi o prodaji uz otpremu ili ugovoru o prispeću, smatra se u svim pravima da se radi o prodaji uz otpremu. Pravila "Incoterms" odnose se samo na trgovinske odredbe koje se koriste u ugovoru o prodaji, a ne odnose se na odredbe - ponekad jednakе ili slične - koje se koriste u ugovoru o prevozu, posebno kao odredbe u raznim ugovorima o zakupu broda (charter party). Zato se ugovornim stranama savetuje da ovaj problem obuhvate u posebnim odredbama ugovora o prodaji, kako bi se što jasnije i preciznije odredilo koliko će prodavac imati vremena na raspolaganju da utevari robu na brod ili neko drugo prevozno sredstvo koje je obezbedio kupac i koliko će kupac imati vremena za preuzimanje robe od prevoznika na odredištu, kao i da se odredi u kojoj je meri prodavac dužan da snosi rizik i troškove operacija utevara po odredbama "C" tipa.

NEKA ZAJEDNIČKA PRAVILA U TUMAČENJIMA ZBIRKE "INCOTERMS" 1990

1. Pravila tumačenja svih transportnih klauzula iz zbirke "Incoterms" sadrže identično formulisanu tačku A-1 obaveza prodavca: "Prodavac je dužan da obezbedi robu i trgovačku fakturu ili njenu odgovarajuću elektronsku poruku, saglasno kupoprodajnom ugovoru kao i sve druge potrebne dokaze koji se tim ugovorom zahtevaju". Toj odredbi na strani obaveza prodavca odgovara jedinstvena obaveza kupca, utvrđena tačkom B-1 tumačenja svih klauzula, "da plati cenu prema kupoprodajnom ugovoru".

Iz formulacije tačke A-1 proizlazi da se sadržina ove obaveze prodavca da obezbedi robu, tj. koje sve radnje ulaze u okvir te njegove obaveze, razlikuje zavisno od ugovornih odredbi. Kao dokaz da je ova obaveza izvršena saglasno ugovoru služi trgovačka faktura ili odgovarajuća elektronska poruka, koju omogućava savremena elektronska obrada podataka (EDI - electronic data interchange).

Za razliku od ranijih verzija "Incoterms"-a (1936., 1953., 1980.), koje su na čelo obaveze prodavca stavljale obavezu isporuke, verzija od 1990. stavlja na prvo mesto obavezu prodavca da obezbedi (pribavi) robu, polazeći od činjenice da se neke pravne radnje imaju obaviti pre trenutka izvršenja isporuke (carinjenje robe, kontrola robe, pribavljanje izvoznih dozvola, pakovanje itd.).

2. Obaveza isporuke robe je po svim međunarodnim i domaćim izvorima prava prodaje osnovna obaveza prodavca. Ona je u zbirci "Incoterms" 1990 regulisana u tački A-4 pravila tumačenja svih transportnih klauzula, ali je sadržina tog regu-

lisanja različita u zavisnosti od ugovorene transportne klauzule. "Incoterms"-i ne regulišu prenos svojine, pa zato, bez ikakvih stvarnopravnih primesa, samo utvrđuju radnje koje prodavac mora sprovesti da bi kupac pribavio stvar.

Tako, u pogledu načina isporuke, treba praviti razliku između klauzula koje regulišu isporuku u mestu i ugovor o prispeću, s jedne strane, i klauzula koje regulišu prodaju uz otpremu. Pri prvoj grupi klauzula (franko fabrika - EXW, isporučeno franco brod - DES, isporučeno franco obala - DEQ itd.) radi se o direktnoj isporuci, jer se roba ima isporučiti samom kupcu, a pri klauzulama koje regulišu prodaju uz otpremu (FOB, CFR, CIF, FCA, FAS, CPT I CIP) uručenje je indirektno, jer se ostvaruje predajom trećim licima, u prvom redu prevoznicima.

U tumačenjima nekih transportnih klauzula (franko fabrika - EXW, isporučeno franco brod - DES, isporučeno franco obala - DEO, isporučeno granica DAF) isporuka se definiše kao stavljanje robe na raspolaganje, a ne kao predaja (uručenje), kao što je to učinjeno u Jednoobraznom zakonu o međunarodnoj prodaji. Ovakva formulacija isporuke može izazvati dileme u pogledu trenutka prelaska rizika sa prodavca na kupca. Pretpostavimo, na pr. da je ugovorom o prodaji u kome je ugovorena transportna klauzula franco fabrika (EXW) predvideno da će kupac postaviti kamion za utovar između 1. i 10.aprila. Prodavac pripremi robu za isporuku i obavesti kupca da mu je stavlja na raspolaganje 1. aprila. Kupac pošalje kamion po robu 6. aprila. Roba je, međutim, delimično pokradena u međuvremenu. Kupac preuzme ostatak robe, koji strada usled survavanja kamiona, u toku puta, u provaliju. U kom trenutku je rizik prešao sa prodavca na kupca ili, drugim rečima, da li je kupac dužan da plati cenu za celokupnu količinu robe ili samo za onaj deo koji je on utovario u kamion? Prema nekim autorima,¹ treba u takvoj situaciji tumačiti isporuku na isti način kao u Jenoobraznom zakonu, tj. kao predaju (uručenje), pa bi se imalo, u ovom slučaju, smatrati da je isporuka izvršena čim je kupac počeo da utovara svoj kamion. Rizik bi u tom trenutku prešao na kupca, pa bi on trebalo da plati cenu samo za onaj deo robe koji je preuzeo na kamion. Po drugom shvatanju,² kupac je dužan da plati cenu a da nije dobio robu, ako ju je prodavac stvarno stavio na njegovo raspolaganje tako da je može podići. Mišljenja sam da prvo rešenje bolje odgovara osnovnom principu da rizik treba da snosi ona strana pod čijom se kontrolom stvar nalazi.

Pojam isporuke ne obuhvata, kao što je to slučaj u Jednoobraznom zakonu, i saobraznost stvari ugovoru. Isporuka se smatra izvršenom i rizik prelazi na kupca čak i ako predata roba ima materijalnih nedostataka, izuzev ako su nedostaci takvi da se predata roba ne može smatrati predmetom ugovora.

3. Zajedničke obaveze prodavca su pri svim transportnim klauzulama još i: 1) obezbeđenje ambalaže, ukoliko je potrebno, o njegovom trošku, 2) snošenje

---

1 Dölle, op. cit.

2 Eisemann, op. cit., str. 34

troškova kontrole robe potrebne radi isporuke (kontrola kvaliteta, merenje, vanjanje, brojanje), i 3) pružanje kupcu, na njegov zahtev, na njegov rizik i o njegovom trošku svake pomoći u pribavljanju isprava ili odgovarajućih elektronskih poruka koje se izdaju odnosno prenose u zemlji isporuke odnosno porekla i koje mogu biti potrebne kupcu radi izvoza odnosno uvoza) i, po potrebi, radi prelaza preko druge zemlje) i 4) da obezbedi kupcu informacije potrebne za dobijanje osiguranja.

Ukoliko ugovorom nije drukčije predvideno, u pogledu ambalaže postavljaju se dva pitanja: a) da li roba uopšte mora biti pakovana i b) ako mora, kakva treba da bude ambalaža. U pogledu odgovora na prvo pitanje, upućuje se na trgovačke uzanse, jer bi neko opšte pravilo u tom pogledu bilo teško utvrditi s obzirom na razlike u prirodi robe. Što se tiče svojstava ambalaže, u "Incoterms" 1990 je predvidena obaveza prodavca da upakuje robu na način potreban za njen prevoz, odnosno isporuku.

Troškove kontrole robe snosi prodavac samo ako su, i u meri u kojoj su, operacije kontrole nužne za izvršenje ugovorenog načina isporuke (za predaju vozaru, na pr.). Otvaranje koleta radi carinske kontrole smatra se takođe kao "operacija kontrole" na trošak prodavca. Ako zahteva posebnu kontrolu, koja izlazi iz okvira redovne kontrole, kupac snosi njene troškove. To naročito važi za kontrolu koja je na zahtev kupca poverena specijalizovanim kontrolnim organizacijama. U slučaju da nužne radnje kontrole vrši vozar, prodavac neće snositi nikakve troškove, ako oni, prema tarifi, čine sastavni deo vozarine, koju plaća kupac (kao, na pr. pri klauzuli "franco fabrika EXW"). Sve radnje kontrole posle izvršene isporuke padaju na teret kupca. Prema "Incoterms" 1990 troškove predukcijne kontrole, izuzev ako se ne obavlja po nalogu državnih vlasti zemlje izvoznice, snosi kupac, ako ugovorom nije drukčije određeno. Smatra se da se ova kontrola obavlja u kupčevom interesu, pa zato treba da snosi i njene troškove. Ali, ako je ova kontrola obavljena da bi se omogućilo prodavcu da udovolji izvesnim obaveznim propisima koji se odnose na izvoz robe iz njegove zemlje (na pr. radi carinjenja), onda kontrola ide na račun prodavca.

Spoljnu trgovinu prati značajan broj dokumenata veoma različite prirode. Stoga "Incoterms"-i predviđaju obavezu prodavca da na zahtev kupca i na njegov rizik i trošak pruži pomoći u pribavljanju dokumenata ili odgovarajućih elektronskih poruka. Ova obaveza prodavca nastaje ako su ispunjeni sledeći uslovi: a) da se radi o dokumentima koji se izdaju u zemlji otpreme ili porekla, b) da su, zavisno od transportne klauzule, dokumenti nužni za izvoz, tranzit i/ili uvoz, i c) da nisu u pitanju dokumenti koje je, prema odnosnoj transportnoj klauzuli, dužan da pribavi prodavac (na pr., konosman koji je, prema klauzulama CI i CF, dužan da pribavi prodavac na svoj trošak). Radi se ovde, pre svega, o administrativnim dokumentima, za kojima kupac može imati potrebu za uvoz robe u zemlju opredeljenja (kao što je, na pr., konzularna faktura) ili za tranzit. Najzad, treba naglasiti da se ova obaveza prodavca smanjuje sa svakom transportnom klauzulom koja približava obavezu isporuke mestu opredeljenja, tako da je ona najmanje značajna

pri klauzulama koje regulišu ugovor o prispeću, jer je pri takvim klauzulama prodavac dužan da o svom trošku pribavi većinu dokumenata. Ovo posebno važi za izvozne i uvozne dozvole. Pri klauzuli EXW "franco fabrika" prodavac nema nikakvih obaveza u pogledu prelaska robe preko granice, ali je zato dužan da pruži kupcu, na njegov zahtev, njegov rizik i o njegovom trošku svaku pomoć u pribavljanju izvozne dozvole i drugih zvaničnih odobrenja koja mogu da budu potrebna radi izvoza robe. Slično važi i za klauzule FCA ("franco prevoznik") i FAS ("franco uz bok broda"). Naprotiv, pri klauzulama "franco brod" (FOB), "cena, osiguranje i vozarina" (CIF) prodavac je dužan da isporuči robu "slobodnu za izvoz", pa je stoga obavezan da, o svom trošku i na svoj rizik, pribavi izvoznu dozvolu i svako drugo slično ovlašćenje, kao i da plati sve takse, dažbine i izdatke koji se naplaćuju pri izvozu. Tranzitni uvozi ostaju pri ovim transportnim klauzulama i dalje na teretu kupca. Pri transportnim klauzulama koje regulišu ugovor o prispeću ("sa broda" - DES, "sa keja" - DEQ itd) kupac je oslobođen obaveze da o svom trošku pribavlja dokumenta potrebna za tranzit i uvoz, kao i da plaća takse, dažbine i izdatke vezane za uvoz.

Inače, opšte je pravilo da uručenje dokumenata koji reprezentuju robu (kognosmana, skladišnice itd.) nema, prema "Incoterms"-ima, nikakvog uticaja na izvršenje isporuke i prelazak rizika. "Incoterms"-i ne poznaju simboličnu predaju, jer se ne bave prenosom prava svojine. Isporuka se, prema ovoj zbirci, izvršava materijalnim uručenjem robe, a ne predajom hartije od vrednosti koja je predstavlja.

4) Opšta obaveza kupca, pri svim klauzulama, jeste plaćanje cene. Kompenzacija cene je određena upotrebljenom transportnom klauzulom, pa se stoga u teoriji transportne klauzule nazivaju i klauzulama o ceni. Zato se preporučuje strankama, koje žele nešto da menjaju u pogledu cene u odnosu na upotrebljenu transportnu klauzulu, da to učine putem izričito odredbe o ugovoru, s tim da prethodno prouče sa najvećom pažnjom da li je takva modifikacija kompatibilna sa prirodnom prodaje sa odnosnom trasportnom klauzulom.¹

"Incoterms"-i se, inače, veoma malo bave načinima plaćanja, zadovoljavajući se da predvide obavezu kupca da plati ugovorenu cenu i da preuzme isporuku. Odatle proizlazi da stranke treba da ugovorom precizno odrede vreme i mesto plaćanja kao i njegove načine. Ako one to nisu učinile, trenutak isporuke, prema opštem pravilu, određuje i vreme plaćanja. Izuzetak bi predstavljale prodaje "cena sa vozarinom" (CFR) i "cena sa osiguranjem i vozarinom" (CIF), za koje plaćanje treba da usledi sa uručenjem dokumenata.

5) Prelazak rizika je, kao što smo već naglasili, jedna od osnovnih tema transportnih klauzula i svaka klauzula posebno određuje trenutak prelaska rizika sa prodavca na kupca.

---

1 V. Eisemann, op. cit., str. 43.

Ipak, postoji jedno zajedničko pravilo i u ovom domenu: prelazak rizika može nastupiti samo ako je roba individualizovana. To posebno važi u dve situacije: kad se isporuka vrši predajom robe vozaru i kad je kupac u docnji sa prijemom robe. Individualizacija se ostvaruje, prema "Incoterms"-ima, kad je roba jasno izdvojena ili na drugi način identifikovana kao ugovorena roba. Ova definicija individualizacije je podobna da obuhvati najrazličitije radnje individualizacije koje su odredene prirodom prodate robe.

Kad je prodavac sprečen da zbog propusta kupca izvrši isporuku (kupac ne preuzme isporuku prema dogovoru ili ne izda odgovarajuće dispozicije, na pr. u pogledu vremena otpreme odnosno mesta isporuke, ili ne obavesti prodavca blagovremeno o času i mestu otpreme i/ili odredišta), rizik i troškovi će prema svim pravilima tumačenja "Incoterms" preći sa prodavca na kupca u trenutku kad bi, da nije bilo krivice kupca, prodavac redovno izvršio isporuku, pod uslovom da se roba individualizuje i jasno izdvoji za kupca kao ugovorena roba. Ovaj zahtev je posebno važan kod odredbe EXW (franco fabrika), jer se kod ostalih odredbi roba obično individualizuje i izdvaja za kupca kada se preduzimaju mere za njen ukrcaj odnosno otpremu ili njenu isporuku na odredištu.

6) Raspodela troškova je takođe jedna od osnovnih tema transportnih klauzula. Svaka klauzula reguliše ovo pitanje na poseban i međusobno različit način. Ipak, izvesna zajednička pravila postoje i u ovoj oblasti. Tako, po pravilu, trenutak raspodele troškova koincidira sa trenutkom prelaska rizika. Ova koincidencija ne proizlazi iz međusobne povezanosti i uslovljenosti ova dva elementa, već iz činjenice da su i raspodela troškova i prelazak rizika funkcija trećeg elementa - isporuke. Odatle proističe da prodavac snosi troškove u vezi sa robom do trenutka kad ispuni svoju obavezu isporuke, uz pretpostavku da je došlo do normalnog izvršenja isporuke. Tu dolaze, na pr., troškovi pregleda i pakovanja robe, troškovi manipulacija robom kako bi se prodavac nije oslobođio, kao što su troškovi utovara u vagon pri klauzuli FCA - franco prevoznik ili troškovi upućivanja robe prema luci pri klauzuli "franco uz bok broda" (FAS) ili utovara na palubu broda pri klauzuli "franco brod" (FOB).

Izuzetak od ovog pravila predstavljaju troškovi prevoza (vozарина) pri klauzulama "cena, sa osiguranjem i vozарином" (CIF), cena sa vozарином" (CFR), vozарина i osiguranje plaćeni do" (CIP), kao i troškovi osiguranja pri klauzulama CIF i CIP. Ove troškove snosi prodavac sve do mesta opredeljenja, a isporuka i prelazak rizika ostvaruju se u trenutku prelaska robe preko ograde broda (pri klauzulama CIF i CFR) odnosno predaje prvom prevoziocu pri klauzulama CPT i CIP. Pri ovim klauzulama prodavac snosi i troškove pribavljanja prevoznih isprava.

7) Carinjenje. Poželjno je da carinjenje organizuje ona ugovorena strana koja je nastanjena u zemlji u kojoj ono treba da se obavi, tako da izvoznik obično obavlja carinjenje robe radi izvoza, dok uvoznik to čini za robu u uvozu. Međutim, po nekim transportnim klauzulama kupac može da preuzme carinjenje radi izvoza u zemlji prodavca (EXW, FAS), dok po drugim odredbama prodavac može da

preuzme carinjenje radi uvoza u zemlju kupca (DEQ i DDP). U ovakvim slučajevima kupac odnosno prodavac dužan je da na sebe preuzme rizik od zabrane izvoza ili uvoza. Isto tako su dužni da ustanove da li vlasti prihvataju carinjenje izvršeno od strane ili u ime ugovorne strane koja ne živi u odgovarajućoj zemlji. Posebni problemi nastaju kad prodavac preuzme na sebe isporuku robe u zemlji kupca na mestu do kog se ne može stići ako roba nije carinjena radi uvoza a njegova mogućnost da do tog mesta stigne ograničena je zato što kupac nije izvršio svoju obavezu carinjenja robe.

ANALIZA TUMAČENA POJEDINIH TRANSPORTNIH KLAUZULA

1. Klauzule koje regulišu prodaju uz otpremu

Najvažnije klauzule koje regulišu prodaju uz otpremu su, prema "Incoterms"-ima 1990, FCA (franco prevoznik) za sve vrste prevoza, FAS (franco uz bok broda). FOB (franco brod), CIF (cena sa osiguranjem i vozarinom), CFR (cena sa vozarinom) u pomorskom saobraćaju, kao i CPT (vozarina plaćena do) i CIP (vozarina i osiguranje plaćeni do), koje mogu da se koriste za sve vrste prevoza uključujući i kombinovani prevoz, kontejnerski prevoz, kao i prevoz tegljačima i feribotom. Klauzule "franco vagon" i "franco aerodrom", koje su bile zastupljene u "Incoterms"-ima 1980., nisu posebno tumačene u "Incoterms"-ima 1990, ali su neke odredbe tih klauzula uključene u tumačenje klauzule FCA (franco prevoznik).

FCA - "franco prevoznik" - naznačeno mesto ("free carrier - named point, "franco transporteur - point désigné").- Ova klauzula uvedena je u zbirku "Incoterms" 1980. g. zbog zahteva modernog prevoza, posebno zbog kontejnerskog prevoza koji koristi više vidova prevoza i zbog prevoza tegljačima i feribotima. Prema tumačenju ove klauzule u "Incoterms"-ima 1990 prodavac ispunjava svoju obavezu kada predava robu u nadležnost prevozniku ili drugom licu koje odredi kupac (na pr., špediteru) u naznačenom mestu ili tački. Ukoliko u času zaključenja ugovora o prodaji kupac nije naznačio tačno mesto predaje stvari prevozniku, ugovorne strane treba da odrede približno mesto ili područje gde prevoznik treba da preuze me robu. Tada prodavac može da bira u okviru naznačenog mesta ili područja gde prevoznik treba da preuze me robu. Ako takvo mesto nije određeno i ako ima više mogućnosti na raspolaganju, prodavac može da odabere ono mesto isporuke koje mu najbolje odgovara (pravo opcije). U nedostatku preciznijih uputstava kupca, prodavac može da isporuči robu prevozniku kako to zahteva vrsta prevoza tog prevoznika i količina i/ili priroda same robe. Rizik gubitka ili oštećenja robe, kao i troškovi prelaze sa prodavca na kupca u trenutku isporuke saglasno dole izloženim pravilima, a ne kada roba pređe ogradu broda (kao kod klauzule FOB).

Rizik će preći na kupca i u slučaju da je isporuka izostala usled nekog postupka kupca. Vrlo često kupac ugovorom zadrži pravo u određenom roku odredi mesto otpreme ili da dâ uputstva prodavcu za otpremu. Ako kupac ne dâ uputstva blagovremeno, smatra se da je prodavac ispunio svoju obavezu isporuke, kao da ju

je uručio vozaru, iako je roba ostala uskladištena u njegovom preduzeću. Važnost ovog izuzetka od pravila da rizik prelazi sa predajom vozaru je utoliko veća što u ovom slučaju nije nužno da postoji krivica kupca. Sama činjenica da kupac nije dao predviđena uputstva - bez obzira na razlog njihovog izostanka - oslobada prodavca odgovornosti kad protekne ugovoren i rok. Primer: roba - sirova kafa - prodata je i trebalo je da bude predata železnici tokom jula - avgusta. Kupac je zadržao pravo da obavesti prodavca o tačnom datumu isporuke. Zbog razloga koji su nezavisni od volje kupca, obaveštenje ne stigne prodavcu. Tako se roba nalazila još u skladištu 3. septembra kad je požar uništio deo zgrade skladišta u kome se nalazila kafa u vrećama obeleženim za isporuku kupcu. U ovom slučaju rizik je prešao već krajem avgusta, tako da je kupac bio obavezan da plati cenu iako je roba propala čak pre nego što je upućena na otpremnu stanicu radi utovara.¹ U takvim slučajevima prodavac nema pravo da se supstituiše kupcu i da popravi njegov propust, otpremajući robu iako nije dobio obaveštenje kupca.

Prodaja pod uslovima FCA je izvozni posao, pa je prodavac dužan da o svom trošku i na svoj rizik pribavi izvoznu dozvolu ili drugo zvanično odobrenje i obavi sve carinske formalnosti potrebne za izvoz robe. On je dužan da plati sve carinske, poreske i ostale zvanične dažbine vezane za izvoz. Uvoznu dozvolu ili drugo zvanično odobrenje dužan je da pribavi kupac o svom trošku i na svoj rizik.

Kupac ugovara o svom trošku prevoz od naznačenog mesta i dužan je da obavesti prodavca o imenu prevoznika i o vremenu kada roba treba da bude stavljena na raspolažanje prevozniku. Međutim, ako kupac zahteva ili ako je to trgovачka uzansa, a kupac ne izda dispozicije suprotne tome, prodavac može da ugovori prevoz robe po uobičajenim uslovima na rizik i trošak kupca. Prodavac može da odbije da zaključi ugovor o prevozu i u tom slučaju treba kupca odmah o tome da obavesti.

Pojam "prevoznik" obuhvata, prema tumačenju ove klauzule u "Incoterms"-ima 1980, svako lice sa kojim je zaključen ugovor o prevozu drumom, železnicom, vazdušnim ili vodenim putem ili kombinacijom ovih vrsta prevoza. Po "Incoterms"-ima 1990. izraz "prevoznik" uključuje kako prevoznike koji realizuju prevoz, tako i one koji ga ugovaraju. Ako kupac naloži prodavcu da isporuči robu licu koje nije prevoznik, prodavac je valjano izvršio svoju obavezu isporuke robe kada je ona u nadležnosti tog lica, čak i ako ono odbija da prihvati obaveze prevoznika.

Trenutak izvršenja isporuke je različito regulisan u zavisnosti od vrste prevoza u pitanju.

U slučaju železničkog prevoza, ako roba predstavlja vagonsku količinu (ili kontejnersku količinu koja se prevozi železnicom), prodavac je dužan da izvrši utovar u vagon ili kontejner na odgovarajući način. Isporuka je izvršena kad je utovareni

---

1 V.Eisemann, op. cit., str. 73.

vagon kontejner preuzeala železnica ili neko lice koje nastupa u njeno ime. Ako roba ne predstavlja vagonsku ili kontejnersku količinu isporuka se smatra izvršenom kada prodavac preda robu na prijemnom mestu železnice ili kad je robu utovario na vozilo koje je železnica obezbedila.

Pri drumskom i rečnom prevozu, kad se utovar obavlja u pogonima (prostорijama) prodavca, isporuka je izvršena kad je roba utovarena na vozilo koje je obezedio kupac. Ako se roba isporučuje u prostorije prevoznika, isporuka se smatra izvršenom kad je roba predata drumskom odnosno rečnom prevozniku ili nekom drugom licu koje nastupa u njegovo ime.

U slučaju pomorskog prevoza, kad roba predstavlja puni kontejner (FCL) isporuka je izvršena kad je robu preuzeo pomorski prevoznik. Ako se kontejner preveze do operatera transportnog terminala koji nastupa u ime prevoznika, roba se smatra preuzetom kad je kontejner ušao u prostorije tog terminala. Ako roba predstavlja nepuni kontejner (LCL) ili kontejnerizacija nije potrebna, prodavac je dužan da je preveze do transportnog terminala. Isporuka je izvršena kad je roba predata pomorskom prevozniku ili licu koje ga zastupa.

Pri vazdušnom ili nenačinom prevozu, isporuka je izvršena kad je roba predata prevozniku ili licu koje nastupa u njegovo ime.

U slučaju multimodalnog prevoza isporuka je izvršena kad je roba predata prema pravilima koja važe za početnu vrstu prevoza.

Prodavac je dužan da kupca blagovremeno obavesti da je roba predata prevozniku. Ako prevoznik robu ne preuzme u dogovoren vreme, prodavac je dužan da o tome obavesti kupca. Smatra se da je dostavljanjem prevoznog dokumenta prodavac izvršio ovu svoju obavezu pod uslovom da je ta dostava usledila blagovremeno.

Transportnu ispravu (prenosivi konosman, neprenosivi brodski tovarni list, rečni konosman, vazdušni tovarni list, železnički tovarni list, drumski tovarni list ili dokument o multi modalnom prevozu) pribavlja kupac na svoj rizik i o svom trošku, ali je prodavac dužan da pruži kupcu na njegov zahtev svaku pomoć za pribavljanje transportne isprave. Kad su se prodavac i kupac dogovorili o komunikaciji elektronskim putem, transportnu ispravu zamenjuje odgovarajuća elektronska razmena poruka.

Kupac je dužan da plati cenu i da snosi sve naknadne troškove zato što nije imenovao prevoznika ili taj prevoznik nije preuzeo robu u ugovoren vreme ili što kupac nije blagovremeno obavestio prodavca o vrsti prevoza, danu ili roku isporuke, tački u okviru mesta gde roba treba da se preda prevozniku, pod uslovom da je roba bila propisno individualizovana. Kupac snosi i sve carinske, poreske i druge zvanične dažbine kao i troškove obavljanja carinskih formalnosti pri uvozu robe i, po potrebi, njenog tranzitnog prelaza preko druge zemlje.

FAS - franco uz bok broda (free alongside ship, franco le long du navire) sa naznakom otpremne luke. - Ova klauzula primenjuje se pri pomorskom transporту.

Obaveze prodavca. - Prodavac je, prema ovoj klauzuli, ispunio svoju obavezu isporuke, kad je robu pripremio za utovar i dopremio u ugovorenom roku uz bok broda (ispred čekrka) na mestu koje je označio kupac u ugovorenoj luci ukrcaja i saglasno lučkim uzansama (na način uobičajen u toj luci). O stavljanju robe uz bok broda prodavac je dužan da odmah obavesti kupca.

Obaveza je prodavca i da pribavi kupcu dokaz da su roba i njena isporuka saobrazni ugovoru. Saobraznost se zahteva ne samo za robu (u pogledu količine i kvaliteta) nego i u pogledu dokumenata. Sankcije nesaobraznosti nisu odredene u zbirci "Incoterms", već je to ostavljeno nadležnom nacionalnom pravu.

Utovar robe i organizovanje pomorskog prevoza nisu obaveze prodavca. On može da se o tome pobrine samo kao zastupnik kupca. Zato su luka ukrcaja, rokovi isporuke i mesto utovara određeni voljom kupca. Ali, kad ih je on jednom odredio, ne može ih više jednostrano menjati. Roba mora biti dopremljena uz bok broda tako da može da bude zahvaćena brodskom dizalicom ili nekim drugim sredstvom koje omogućuje da ona bude podignuta i ukrcana na brod. Međutim, primena ovog pravila se komplikuje ako lučke uzanse u pomorskim lukama obavezuju prodavca da koristi usluge nadležne lučke organizacije da bi roba bila dopremljena na predviđeno mesto u luci. U tom slučaju se po pravilu smatra da lučka organizacija ili brodar deluje na rizik i trošak prodavca, kao da je on sam izvršio radnje potrebne za stavljanje robe uz bok broda. Postoje, ipak, situacije u kojima je to sporno (na pr., kad su operacije postavljanja i ukrcavanja robe uračunate u vozarinu).

Moguće je isto tako da se u nekim lukama utovar može izvršiti samo uz korišćenje dereglijia. U tom slučaju prodavac snosi ne samo troškove korišćenja dereglijia, nego i rizike takvog prevoza. Rešenje, će biti drugojačje kad brod, koji je angažovao kupac, ne može zbog svog dubokog gaza da bude postavljen uz mesto utovara, iako je ono pristupačno za brodove normalno korišćenog tipa. U tom slučaju će troškovi korišćenja dereglijia i rizik takvog prevoza pasti na kupca.

Prodaja FAS je interna prodaja, što znači da je izvoz obaveza kupca. On je dužan da pribavi izvoznu dozvolu, da snosi troškove izvozne carine i rizik nedobijanja dozvole. Prodavac je dužan da kupcu, na njegov zahtev, na njegov rizik i o njegovom trošku, pruži svaku pomoć u pribavljanju izvozne dozvole i drugih zvaničnih odobrenja koja mogu da budu potrebna radi izvoza robe. Moguće je, međutim, da je plaćanje carine podvrgnuto propisima koji zahtevaju da se carina isplati pre postavljanja uz bok broda. I u tom slučaju, prema komentatorima¹ Incoterms-a, troškove carine treba da snosi kupac. Pošto uslovi prevoza i njegovo trajanje nisu, po pravilu, poznati prodavcu, priroda ambalaže koju je on dužan da dâ nije određena uslovima prevoza.

---

1 Eisemann, op. cit., str. 90.

Prodavac je dužan da na svoj trošak pribavi uobičajeni čist dokument kojim dokazuje isporuku robe uz bok označenog broda. Taj dokumenat ne može biti konosman ukrcano, jer je prodavac samo obavezan da robu postavi uz bok broda. Obično je taj dokument recepis keja ili doka. Ovaj dokument mora biti čist, što znači bez primedbe brodara na stanje robe. Prodavac je dužan da, na kupčev zahtev, na njegov rizik i trošak, pruži svaku pomoć u pribavljanju transportne isprave (prenosivi konosman, neprenosivi brodski tovarni list, rečni konosman). Kada se prodavac i kupac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava se može zameniti odgovarajućom elektronskom razmenom poruka.

Obaveze kupca. - Kupac je obavezan da blagovremeno obavesti prodavca o imenu broda, mestu utovara i datumu isporuke robe tom brodu. Ako kupac propusti da blagovremeno dà ova uputstva, snosi rizik za robu i dodatne troškove izazvane ovim propuštanjem.

Rizik prelazi na kupca u trenutku kad je roba postavljena uz bok broda u skladu sa odredbama ugovora, posebno u pogledu mesta i roka. Ako brod, koji angažuje kupac, ne stigne o roku, rizik i sve dodatne troškove snosi posle proteka roka kupac, pod uslovom da je roba uredno individualizovana. Primer: ugovor predviđa da se isporuka ima izvršiti u toku prve polovine aprila. Roba je postavljena uz bok broda 5. aprila, ali je brod stigao dva dana kasnije. U noći između 5. i 6. aprila deo robe je ukraden. Ovaj gubitak snosi kupac (pri prodaji FOB bi prodavac bio odgovoran do kraja roka, tj. do 15. aprila).

U tumačenju klauzule FAS postoje izvesne razlike između "Incoterms"-a i Opštih uslova Evropske ekonomske komisije OUN za izvoz i uvoz meke rezane grade (tač. 7.1). Ovi poslednji, za razliku od "Incoterms"-a, čine prelazak rizika u trenutku kad je roba bila stvarno postavljena uz bok broda zavisnim od toga da li je prethodno bilo utvrđeno da roba odgovara ugovoru bilo putem certifikata nadležne vlasti u luci utovara, bilo putem certifikata kupčevog špeditera ili certifikatom kupčevog predstavnika. Prelazak rizika se, dakle, može ostvariti samo ako su ispunjena dva uslova: 1) da je roba postavljena u bok broda i 2) da prodavac poseduje jedan od pomenutih certifikata. Ovom korismom dopunom rešeno je pitanje prelaska rizika u slučaju kad roba nije saobrazna ugovoru, što predstavlja prazninu u tumačenju "Incoterms"-a.

FOB - franco brod (free on board, franco bord) ugovorenata luka otpreme. - FOB i CIF su klauzule koje se najuobičajnije upotrebljavaju u pomorskoj nekontejnerizovanoj trgovini. Nasuprot ova dva tipa prodaje uz otpremu, prodaje uz klauzule "ex ship" i "ex quay" imaju sasvim sekundarnu ulogu, izuzev u nekim određenim granama trgovine. Pošto je svetska trgovina otprilike dve trećine pomorska, jasan je značaj klauzule FOB. Ipak, njena uloga je u poslednje vreme nešto umanjena zbog razvoja kombinovanog kontejnerizovanog prevoza. Danas se roba obično isporučuje od strane prodavca prevozniku pre nego što se roba primi na palubu broda, ili ponekad čak i pre nego što brod stigne u luku. U takvima slučajevima preporučuje se korišćenje onih "F" ili "C" odredaba koje ne vezuju

---

predaju robe za prevoz sa ukrcavanjem na brod, tj. FCA, CPT ili CIP umesto FOB, CFR i CIP.

Kad se ugovara klauzula FOB sa američkim partnerom posebno je važno pozvati se na tumačenja zbirke "Incoterms", jer američka zbirka tumačenja poznaje, pored FOB u opštem smislu, pet drugih ugovra FOB. Kad se samo ugovori "FOB Boston" bez pozivanja na "Incoterms"-e, to po američkom tumačenju ne znači prodaju koja obuhvata isporuku robe, na trošak i rizik prodavca, na palubu broda u luci ukrcaja, u ovom slučaju Bostonu. Da bi se takva prodaja ugovorila, mora se u klauzulu uneti izraz "vessel", a to znači da ona mora da glasi "FOB vessel Boston". Ako se ispusti reč "vessel", onda to može da znači pet sledećih varijanti koje se odnose na unutrašnja prevozna sredstva: 1) franco utovareno na kamion, vagon ili avion; 2) vozarina plaćena unapred do Boston-a; 3) FOB podvoz odobren do Boston-a; 4) FOB naznačeno mesto izvoza i, najzad, 5) FOB luka opredeljenja.¹

Obaveze prodavca. - Prodavac je dužan da isporuči robu na brod koji je označio kupac u ugovorenoj luci ukrcaja i u ugovorenom roku. Isporuka se smatra izvršenom čak i ako isporučena roba nije kvantitativno ili kvalitativno saobrazna ugovoru.

Ukrcaj robe sprovodi prodavac vodeći računa o lučkim uzansama otpremne luke. Tako, u nekim lukama postoji običaj po kome se smatra da je prodavac FOB ispunio svoje obaveze kad je isporučio robu u perimetru broda, bilo na keju, ili u dereglijili ili u vagonu, pri čemu se podrazumeva da njegova odgovornost ne prestaje dok brodar ne preuzme robu na brod.² Stranke mogu i ugovoriti putem klauzule "FOB složeno" da se odgovornost prodavca nastavi do slaganja u grotlo broda. Tada rizik i troškovi prelaze sa prodavca na kupca tek sa trenutkom kad roba bude složena.

U pogledu vremena isporuke prodavac zavisi od kupca, koji je dužan da ga blagovremeno obavesti o datumu prispeća broda. Razume se da ovaj datum mora biti u granicama ugovorenog roka isporuke.

Prodavac je obavezan da obavesti kupca o izvršenom ukrcaju na brod. Međutim, nepoštovanje ove obaveze ne sprečava prelazak rizika. Prodaja uz klauzulu FOB je izvozna pomorska prodaja. Prodavac mora isporučiti robu "slobodnu za izvoz", pa na njega pada obaveza da na svoj rizik i na svoj trošak pribavi izvoznu dozvolu, ili drugo zvanično odobrenje i obavi sve carinske formalnosti potrebne za izvoz robe. Ovo pravilo se primenjuje samo ako stranke nisu izrično ili prečutno drukčije ugovorile. Smatra se da postoji takav prečutan dogovor ako kupac odbija da označi zemlju opredeljenja, a on to često čini jer želi da sakrije od prodavca ko je krajnji korisnik robe.

---

1 Primer uzet iz knjige Eisemann, F., op. cit., str.1

2 Ibidem, str. 105.

Troškovi i rizik prelaze sa prodavca na kupca od trenutka kad je roba stvarno prešla ogradu broda u luci otpreme. Prodavac, prema tome, snosi troškove i rizik utovara robe na brod i njenog izvoza, među kojima i carinu. Kada ograda broda ne služi praktičnoj svrsi, kao u slučaju roll on roll off ili kontejnerskog prevoza, pogodnija je klauzula FCA. Izuzetno, troškove utovara snosi kupac ako su oni uračunati u vozarinu. "Incoterms"-i preciziraju da troškove pribavljanja konosmana snosi kupac. Prodavac je samo dužan da pribavi o svom trošku uobičajeni dokumenat kojim dokazuje da je roba utovarena u naznačeni brod. Ovaj dokument očito nije konosman (mada ovaj ima, između ostalog, i funkciju da potvrdi isporuku robe na brod), jer kupac ugovara sa brodarem prevoz i njegov punomoćnik u luci ukrcaja izdaje konosman, koji sadrži podatke najčešće nepoznate prodavcu. Stoga se kao "uobičajeni dokument" koji je, prema "Incoterms" prodavac dužan da pribavi redovno javlja časnička potvrda (Mate's receipt), ali to može biti i potvrda utovara (Board Receipt). Prodavac je dužan da pruži kupcu, na njegov zahtev i na njegov rizik i trošak, svaku pomoć u pribavljanju isprave za ugovor o prevozu (prenosivi konosman, neprenosivi brodske tovarne liste, rečni konosman ili isprava o integralnom prevozu). Kada se prodavac i kupac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava se može zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske obrade podataka. Ako se, s obzirom na uslove koji postoje u nekim lukama, roba mora prethodno prevesti dereglijama do broda, postavlja se u ovakvim situacijama pitanje trenutka prelaska rizika i troškova. U izvesnim lukama - na pr. u Bremenu¹ - smatraju se dereglijje produžecima brodova tako da trenutak utovara na deregliju određuje prelazak rizika i troškova. Ovo rešenje nije u skladu sa izričitim tumačenjem u "Incoterms"-ima, po kome rizik i troškovi prelaze na kupca sa utovarom na palubu broda predviđenog da obavi pomorski prevoz.

Obaveze kupca. - Kupac je obavezan ne samo da plati prevoz, nego i da se za njega pobrine. On ugovara prevoz sa brodarom i zadržava potreban prostor na brodu. Ovo je istovremeno prednost za kupca jer može da ugovori prevoz pod najpovoljnijim uslovima. Otuda parola: "Uvoziti FOB - izvoziti CIF". Ugovorom se, međutim, može prepustiti prodavcu da - kao punomoćnik kupca - pribavi brod.

Kupac je takođe dužan da blagovremeno obavesti prodavca o imenu broda i da mu dâ uputstva o mestu i vremenu utovara u luci otpreme.

Činjenica da kupac pribavlja brod može imati za prodavca i negativnih posledica kad se radi o plaćanju putem dokimetarnog akreditiva, jer - ako kupac ne pribavi brod - prodavac, koji je uredno pripremio izvršenje isporuke, neće biti u mogućnosti da realizuje dokumentarni akreditiv, jer neće moći da pribavi konosman koji je uslov za naplatu akreditiva.

---

1 V. Eisemann, op. cit., str. 109.

Troškove koji nastanu zbog toga što je prodavac isporučio robu pre ugovorenog roka ili posle njega, opterećuju, razume se, njega. Ipak, ako je brod preuzeo robu pre roka, rizik prelazi na kupca kad je roba stvarno prešla ogradu broda. Prodavac se može, u slučaju docnje sa utovarom, oslobođiti troškova prekostojnica, ako dokaže da su oni nastali krivicom kupca (jer je ovaj, na primer, ugovorio sa brodarom nedovoljno trajanje stojnica).

Kupac, inače, snosi posledice nedolaska i svakog zakašnjenja broda kao i nemogućnosti da brod blagovremeno preuzme robu.

Položaj prodavca je, ipak, slabiji pri klauzuli FOB, negoli pri klauzuli FAS. Ako je, na primer, ugovoren rok isporuke od 10. -20. aprila, onda - pri klauzuli FAS - prodavac se oslobođava svojih obaveza ako je 10. 4. stavio individualizovanu robu uz bok broda, dok - pri klauzuli FOB - on je izvršio isporuku tek kad je roba prešla ogradu broda, što znači da on mora da čeka, kad je robu postavio na kej 10. 4., sve dok brod ne primi robu, a to može brodar da učini sve do isteka roka, tj. do 20. 4.

Ako kupac rezerviše pravo da odredi rok za prijem isporuke ili da izabere luku ukrcaja, pa ne dâ blagovremeno neophodna uputstva, ili ako brod koji je naznačio nije stigao na vreme, ili je prestao da prima teret pre ugovorenog roka za isporuku, rizik i troškovi će preći na kupca po isteku ugovorenog roka za isporuku, pod uslovom da je roba propisno individualizovana, tj. jasno izdvojena ili na drugi način identifikovana kao ugovorena roba.

CIF - cena sa osiguranjem i vozarinom (cost, insurance and freight), coût, assurance, fret), ugovarena luka opredeljenja. - Pre nego što se pređe na razmatranje obaveza stranaka obuhvaćenih ovom klauzulom, treba naglasiti da je cena CIF globalna i da su njome obuhvaćeni vozarina i osiguranje. To znači da kupac ne može zahtevati raščlanjavanje cene, da bi, na pr., zatražio neko smanjenje zbog toga što je smanjena vozarina. Druga značajna napomena bi bila da - iako je pored naziva klauzule naznačena luka opredeljenja - mesto isporuke je luka otpreme i prodavac ovde izvršava ovu svoju osnovnu obavezu. To je prodaja uz otpremu, a ne ugovor o prispeću. Obaveze prodavca. -Prodavac je prema ovoj klauzuli obavezan da ugovori prevoz robe do ugovorene luke opredeljenja, da utovari robu u brod u luci ukrcaja u ugovorenom roku. Dokaz o saobraznosti isporuke je posebno značajan pri ovoj vrsti prodaje, jer kupac ne učestvuje u izvršenju isporuke čak ni preko brodara koga je on angažovao. Kapitalnu ulogu kao dokaz izvršenju isporuke igra konosman, koji treba, po svojoj sadržini, da omogući da se utvrdi da je prodavac uredno izvršio, u pogledu roka i mesta, svoju obavezu isporuke. Međutim, propruštanje prodavca da pribavi ovaj dokument nije sankcionisano u samim "Incoterms"-ima, već se posledice tog propuštanja regulišu pravilima nadležnog nacionalnog prava.

Ugovorom o prevozu prodavac mora da obezbedi da prevoz bude izvršen po morskim brodom tipa koji se redovno upotrebljava. Upotreba jedrenjaka je izričito isključena. Ugovorom se takođe mora predvideti prevoz uobičajenim pu-

tem do luke opredeljenja. Značajna za kupca može biti i brzina prevoza, naročito za lako pokvarljivu i sezonsku robu, kao i za robu čije se cene brzo menjaju.

Pošto je prodavac dužan da zaključi ugovor o prevozu pod uobičajenim uslovima, kupac ne može odbiti da prihvati konosman koji sadrži uobičajene klauzule o isključenju odgovornosti (egzoneraciji). Među njima je česta klauzula kojom brodar zadržava pravo da, ako je sprečen ratom da istovari robu u luci destinacije, učini to u najbližoj luci i tamo završi putovanje tako da ga se eventualno kasnije ponovno ukrcavanje i upućivanje u luku destinacije više ne tiču. Prema sudskej praksi, naročito engleskoj, ni prodavac ne snosi posledice takvog događaja ako je zaključio ugovor o prevozu do mesta destinacije. Primer: Jedna avganistska firma je poručila od jednog japanskog društva odredenu količinu robe pod uslovima "CIF Karači". Japanski brod je bi sprečen indisko-pakistanskim ratom da doputuje u Karači. Kapetan, koristeći napred navedenu klauzulu, istovario je robu u Penangu. Zatim, kad su uslovi postali ponovno normalni, japanski snabdevač se po-brinuo za prevoz i osiguranje od Penanga do Karačija. Ali, on je tada delovao za račun avganistskog kupca. Ovaj je bio obavezan da naknadi prodavcu vozarinu i premiju osiguranja za ovaj poslednji prevoz do mesta destinacije.¹

Troškove iskrcavanja prodavac snosi samo pri redovnim linijskim prevozima pri kojima su troškovi iskrcavanja uključeni u vozarinu utvrđenu prilikom ukrcavanja. Zato kupac, koji ne želi da snosi troškove iskrcavanja ugovara obično isporuku pod "liner terms". Ovaj izraz označava vozarinu koja obuhvata troškove utevara i istovara. To je suprotno od klauzule FIO (free in and out), kojom brodar zadržava pravo da posebno naplati troškove ukrcavanja i iskrcavanja. Saglasno principu slobode ugovaranja stranke mogu ugovoriti "CIF-FIO" po kojoj klauzuli troškove iskrcavanja snosi kupac. Ni u kom slučaju, međutim, prodavac ne snosi prekostojnice u luci opredeljenja.

Utovar vrši, kao što je već rečeno, prodavac. Roba mora biti utovarena u roku ili periodu koji je određen ugovorom. Ako ovaj rok nije određen ugovorom, prodavac je dužan da to učini u razumnom roku. Prodavac je, rekli smo, obavezan da pribavi konosman "ukrcano" i ne može, prema tome, ispuniti ovu svoju obavezu predajom konosmana "primljeno za ukrajan". O izvršenom utevaru prodavac mora u razumnom roku obavestiti kupca. Ovo obaveštenje omogućava individualizaciju robe i na taj način služi i interesima prodavca i interesima kupca, jer ovom poslednjem omogućava da zaključi, na svoj trošak, dopunsko osiguranje. Međutim, propuštanje prodavca da dostavi obaveštenje ne sprečava prelazak rizika i troškova na kupca.

Izvoznu dozvolu dužan je da pribavi prodavac pod istim uslovima kao i pri klauzuli FOB.

---

1 V. Eisemann, F., op. cit., str. 130.

Rizik prelazi na kupca u trenutku kad roba stvarno prede ogradu broda u otpremnoj luci. Ovaj prelazak se ostvaruje i u slučajevima kada ugovor sadrži klauzule "isporučena težina", "težina priznata pri ukrcaju", "roba zdrava i ispravna" i sl., ali se takvim klauzulama teret dokazivanja prebacuje na stranu koja tvrdi suprotno.

Ako je neophodno da se obezbedi nekoliko ugovora o prevozu zbog pretovara robe na usputnim mestima pre nego što stigne do ugovorenog odredišta, prodavac je dužan da plati sve ove troškove, uključujući i sve troškove pretovara sa jedne vrste prevoza na drugu. Ako, međutim, prevoznik ostvaruje svoja prava na osnovu klauzule o pretovar, ili neke slične klauzule, kako bi izbegao neočekivane smetnje (kao što je led, zastoj saobraćaja, socijalni nemiri, naredbe vlade, rat ili ratne operacije), onda će svi dodatni troškovi nastali po toj osnovi ići na račun kupca.

"Incoterms" ne pominju posebno prodaju pod uslovima CIF ploveće robe. Ova vrsta prodaje izaziva posebne probleme u pogledu prelaska rizika, pošto je ugovor zaključen i ispunjen posle ukrcavanja robe, tj. posle trenutka kada redovno rizik transporta prelazi na kupca. Smatra se u pravnoj doktrini¹ da u takvom slučaju rizik prelazi retroaktivno u trenutku prelaska robe preko ograda broda u luci otpreme. Izuzetak bi predstavljala situacija kad je prodavac u trenutku zaključenja ugovora bio nesavestan, tj. znao ili morao znati da je roba propala. S obzirom na doloznost prodavca u takvom slučaju rizik bi prelazio tek u trenutku zaključenja ugovora.

Pored konosmana prodavac je dužan da o svom trošku pribavi kupcu i izvestan broj dokumenata, među kojima su najznačajniji faktura, u kojoj se opisuje isporučena roba i dokumenat o osiguranju. Transportna isprava (prenosivi konosman, neprenosivi tovarni list, rečni konosman) treba da glasi na ugovorenou robu, da bude datirana u okviru roka ugovorenog za otpremu robe i da omogućava kupcu da preuzme robu od prevoznika na mestu opredeljenja. Zato je konosman "ukrcano" bila tradicionalno jedina prihvatljiva isprava koju prodavac prezentira po odredbama CFR i CIF. On mora biti prenosiv, a to znači da mora biti izdat po naredbi. Konosman "primljeno za ukrcaj" je prihvatljiv samo ako je u njemu uredno naznačeno od strane vozara da je roba naknadno ukrcana u ugovorenom roku. Kupcu se mora predati pun set originalnih primeraka konosmana. Ako se u transportnoj ispravi poziva na ugovor o prevozu (charter party), prodavac je dužan da kupcu predá i jedan primerak tog ugovora. Kada se kupac i prodavac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava se može zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka (EDI). Međutim, činjenica da je potrebno posedovati konosman da bi se roba na odredištu dobila od prevoznika posebno otežava njegovu zamenu procedurama EDI.

---

1 Eisemann, F., op. cit., str. 137.

Izdati konosman mora biti čist.¹ Uprkos važnosti dokumenata u njenom ostvarenju, prodaja CIF nije dokumentarna prodaja. Na primer, gubitak konosmana ne čini prodaju bespredmetnom jer je roba još uvek tu. Kapetan broda u tom slučaju, koji je izuzetan, može isporučiti uz bankarsku garanciju. U pogledu dokumenta o osiguranju "Incoterms"-i određuju da prodavac može podneti bilo polisu osiguranja ili neki drugi dokaz o pokriću osiguranjem.

Pošto je prodaja CIF takođe izvozna prodaja, prodavac snosi izvozne carine, poreze i takse.

Specifičnost ove klauzule predstavlja obaveza prodavca da osigura robu saglasno onom što je dogovoren i ugovoru. Osiguranje mora biti zaključeno u prenosivom obliku tako da kupac ima pravo da traži osigurani iznos direktno od osigurača. Osiguranje treba ugovoriti sa osiguravačima na dobrom glasu i, ako nije drukčije ugovorenno, ono treba da bude u skladu sa minimalnim pokrićem klauzule za robu Instituta londonskih osigurača ili nekom sličnom grupom klauzula i sa trajanjem od prelaska robe preko oglade broda u luci otpreme do preuzimanja robe od strane kupca u luci opredeljenja. Ukoliko kupac to zahteva, prodavac će obezbediti o trošku kupca osiguranje protiv ratnog rizika, rizika od strajkova, pobuna i građanskih nemira, ako se ono može dobiti.

Iznos osiguranja je takođe predviđen u zbirci "Incoterms": on mora pokrivati cenu CIF povećanu za 10% u valuti ugovora. Pod cenom CIF treba razumeti cenu koju je fakturisao prodavac, a ne konačno koštanje robe. Ona, dakle, ne obuhvata troškove koje snosi kupac, počevši od prelaska robe preko oglade broda.

Obaveze kupca. - Kupac je dužan da podigne dokumenta koja je dostavio prodavac, ako su saobrazna ugovoru o prodaji, i da plati ugovorenu cenu. Kupac nema pravo da odbije prijem dokumenata zbog toga što nije prethodno izvršio pregled robe. Nestanak robe u toku pomorskog prevoza ne ovlašćuje kupca da odbije da podigne dokumenta i da plati ugovorenu cenu, izuzev ako postoji krivica prodavca.

Uvoznu dozvolu ili drugo zvanično odobrenje pribavlja kupac i obavlja sve carinske formalnosti potrebne za uvoz robe kao i, po potrebi, za tranzit.

Obaveza je kupca i da preuzme robu u ugovorenom mestu opredeljenja, kao i da snosi, sa izuzetkom vozarine i pomorskog osiguranja, sve ostale troškove u toku prevoza i troškove istovara, izuzev ako su ti troškovi uračunati u vozarinu. Smatra se da prodavac nema pravo, kad postoji mogućnost da ugovori prevoz pod "liner terms" (tj. sa troškovima istovara uračunatim u vozarinu), da izabere prevoz

1 Prema "Incoterms" 1980. sledeće klauzule ne čine od čistog nečist konosman: a) klauzule kojima se izričito ne tvrdi da je roba ili ambalaža nezadovoljavajuća, kao na pr. "upotrebljeni sanduci", "upotrebljena burad", itd., b) klauzule koje naglašavaju da prevoznik ne odgovara za rizike koji nastaju usled prirode robe ili ambalaže; c) klauzule kojima se tvrdi da prevozniku nisu poznati sadržaj, težina, dimenzije, kvalitet ili tehničke osobine robe.

FIO, kako bi uštedeo na račun kupca. Tada troškovi istovara padaju na teret prodavca.

"Incoterms"-i ne preciziraju tačno mesto uručenja robe u luci opredeljenja, već se to određuje uslovima konosmana brodara. Kupac je dužan da plati sve carinske, poreske i druge zvanične dažbine kao i troškove obavljanja carinskih formalnosti pri uvozu robe i, po potrebi, njenom tranzitnom prolazu preko druge zemlje.

Kada ima pravo opcije da odredi čas otpreme i/ili luku opredeljenja, kupac je dužan da blagovremeno obavesti prodavca o svom izboru. Ako to propusti da učini, snosi sve naknadne troškove i rizik nastale posle roka utvrđenog za otpremu, pod uslovom da je roba propisno individualizovana.

Kupac koji plaća robu treba da se osigura da prodavac posle prodaje ne može više da raspolaže plaćenom robom tako što će prevozniku dati nove dispozicije. Stoga on treba da izbegava plaćanje na osnovu neutrživih isprava.

"Incoterms"-i od 1980 pominju i varijantu klauzule CIF - CIF landed. Dodatak "landed" stavlja na teret prodavca sve troškove operacije istovara zajedno sa postavljanjem robe na kej. Ovaj dodatak ne treba, međutim, tumačiti tako da prodavac ovim preuzima na sebe i troškove carina i takse koji se traže pri uvozu. Ove troškove uvek snosi kupac. "Incoterms"-i 1990 ne preporučuju ugovaranje ove klauzule upravo zbog ove dileme u tumačenju.

CFR - cena sa vozarinom (cost and freight, coût et fret) ugovorena luka opredeljenja. - Za razliku od prethodne, ova klauzula ne sadrži obavezu prodavca da osigura robu. Isporuka se vrši ukrcavanjem robe u brod u luci ukrcaja, ali prodavac je dužan da ugovori prevoz robe do luke opredeljenja i snosi vozarinu i druge troškove prevoza. O ukrcavanju u brod prodavac je obavezan da obavesti kupca. Rizik prelazi sa prodavca na kupca u trenutku kad roba stvarno pređe ogradu broda u otpremnoj luci. Klauzula CFR ne uživa posebni renome u zainteresovanim trgovачkim krugovima. Najčešće se ova klauzula ne ugovara zbog komercijalnih razloga, već da bi se stranke prilagodile administrativnim propisima uvozne zemlje, kojima se nameće uvozniku obaveza da se obrati osiguravajućem društvu svoje zemlje i da ugovori osiguranje u nacionalnoj valuti.

Ova odredba može se koristiti samo za pomorski i rečni prevoz. Kada ograda broda nema praktične svrhe, kao u slučaju roll on/roll off ili kontejnerskog prevoza, bolje je da se koristi odredba CPT.

CPT - vozarina plaćena do - naznačeno mesto opredeljenja (carriage paid to - named point of destination, port payé jusqu'à - point de destination convenue). - Ova klauzula važi od 1980. g., kad je MTK dala njenu tumačenje. Ona po svojoj sadržini odgovara klauzuli CFR u pomorskom prevozu. Ona, međutim, može da se koristi za sve vrste prevoza, uključujući i kombinovani prevoz, kontejnerski prevoz, kao i prevoz teglačima i feribotima. Varijantu ove klauzule predstavljala je u zbirci "Incoterms" 1953. klauzula "franco mesto opredeljenja", koja je bila predviđena samo za kopneni prevoz, a to znači prevoz drumom, železnicom i unutrašnjim plovnim putevima.

Obaveze prodavca. - Prodavac je dužan da otpremi robu na svoj trošak pod uobičajenim uslovima prevoza, predviđenog dana ili u predviđenom roku u ugovorenou mesto destinacije. Isporuka se vrši u tački koju odredi prodavac u mestu opredeljenja. Međutim rizik za izgubljenu, i oštećenu robu, kao i svako povećanje troškova prelaze na kupca u času kad je roba predata prvom prevozniku, a ne kad roba prede ogragu broda. Troškovi prevoza su uključeni u cenu robe.

Prodavac je, prema zbirci "Incoterms", dužan da obavesti odlaganja kupca o uručenju robe vozaru. Ovim obaveštenjem prodavac ujedno vrši i individualizaciju robe. Ovo obaveštenje prodavac vrši slanjem fakture praćene duplikatima prevoznih dokumenata. Propuštanje prodavca da obavesti kupca ne sprečava prelazak rizika.

Prodavac je obavezan da o svom trošku obazbedi uobičajenu transportnu ispravu (prenosivi konosman, brodski tovarni list, železnički tovarni list, vazdušni tovarni list, drumski tovarni list ili ispravu o multimodalnom prevozu). Kada se prodavac i kupac saglase o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava može se zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka.

I pri ovoj klauzuli prodavac duguje robu slobodnu za izvoz, pa je obavezan da pribavi izvoznu dozvolu kao i da snosi sve troškove vezane za izvoz robe (carina, porezi i druge izvozne takse).

Obaveze kupca - Obavezi prodavca da otpremi robu odgovara obaveza kupca da preuzme isporuku u mestu opredeljenja. Ne treba, međutim, zaboraviti da je isporuka u pravnom smislu već ostvarena sa predajom robe, pri polasku, prvom vozaru. Zato svi naknadni troškovi, a naročito troškovi istovara i pretovara, padaju na kupca, izuzev ako ovakvi troškovi nisu uključeni u cenu prevoza prema ugovoru o prevozu.

Kupac pribavlja uvoznu dozvolu i snosi uvoznu carinu i sve ostale poreze i takse koji se zahtevaju pri uvozu robe.

CIP - vozarina i osiguranje plaćeni do - naznačeno mesto opredeljenja (carriage and insurance paid to named point of destination, port payé, assurance comprise, jusqu'à - point de destination convenu). - Ova klauzula razlikuje se od prethodne samo po tome što njome prodavac preuzima i dodatnu obavezu da osigura robu od prevoznih rizika i da plati premiju osiguranja. Prodavac je po ovoj klauzuli dužan da obezbedi minimalno pokriće prema klauzulama Instituta londonskih osiguravača. Minimalno osiguranje treba da pokrije minimalnu cenu plus 10% i mora biti određeno u valuti ugovora.

2. Klauzule kojima se reguliše isporuka u mestu

Za isporuku u mestu karakteristična je klauzula EXW - franco fabrika - naznačeno mesto (ex works named place, à l'usine lieu convenu). -Sa stanovišta prodavca prodaja uz ovu klauzulu je najpovoljnija i najjednostavnija. Obaveze prodavca se svode na jednu jedinu operaciju: da stavi robu na raspolaganje u ugovorenou roku u svojim pogonima (radionici, fabrici, skladištu itd.) u mestu

koje je označeno za isporuku takve robe radi utovara na prevozno sredstvo koje ima da pribavi kupac. Prodavac nije odgovoran za utovar robe na vozilo, koje obezbeđuje kupac, kao ni za carinjenje robe radi izvoza.

Prodavac je dužan da prethodno (u razumnom roku) obavesti kupca o datumu stavljanja robe na raspolaganje.

Kad se roba nudi po ovoj osnovi, njena cena odgovara, po pravilu, ceni koštanja ovakve robe povećanoj, eventualno, troškovima ambalaže.

Kupac snosi sve troškove prevoza robe od fabrike (rudnika, mlinu, skladišta itd.), uključiv i troškove utovara, kao i sve rizike do mesta opredeljenja. On je dužan i da obavi sve formalnosti (eventualno pribavljanje izvozne i uvozne dozvole) i da plati carinu i druge terete, s tim što je prodavac obavezan da na zahtev kupca, na njegov rizik i trošak pruži svaku pomoć u pribavljanju izvozne dozvole i drugih zvaničnih odobrenja potrebnih za izvoz.

Sa gledišta kupca, prodaja "franco fabrika" je najmanje pogodna, jer on snosi u tom slučaju maksimum odgovornosti. Pored toga, pri ovoj prodaji kupac ima teškoća pri kalkulaciji konačne cene robe, pošto troškovi prevoza, pa i drugi troškovi, naročito pri prekomorskoj prodaji, mogu pretprieti promene. Zbog toga prodaja uz klauzulu "franco fabrika" igra malu ulogu u međunarodnoj trgovini. U principu ona se praktikuje samo u slučajevima kad uslovi međunarodnog tržišta dozvoljavaju snabdevaču da nametne ovu klauzulu svojim klijentima (pri postojanju tzv. seller's market).

Pri prodaji ove vrste izvestan problem predstavlja precizno utvrđivanje mesta isporuke. Mesta proizvodnje u okviru jednog preduzeća prodavca mogu biti višestruka, zavisiti od filijala ili odeljenja, koji se nalaze u različitim mestima. Razume se, ako je mesto isporuke naznačeno u ugovoru, onda je samim tim problem rešen. Međutim ako to nije učinjeno, primenjuje se pravilo "Incoterms"-a da se isporuka ima izvršiti u mestu koje je "uobičajeno za isporuku takve robe i za njen utovar u prevozno sredstvo koje kupac ima da stavi na raspolaganje". Ovo pomoćno pravilo ne rešava u potpunosti problem u situaciji kad postoji izbor između više pogona jednog prodavca, pa se zato preporučuje da ovo mesto bude precizirano ugovorom, jer se za njega vezuje čitav niz pravnih dejstava ugovora (pre svega prelazak i raspodela troškova).

Obaveštenje o stavljanju robe na raspolaganje, o kome je gore bilo reči, treba da naznači kupcu da je roba spremna za odnošenje ili da će za to biti spremna određenog datuma. Međutim, treba ovde napomenuti da prodavac nije ovlašćen da svojim obaveštenjem menja ugovoren rok isporuke. Ako, na primer, ugovor predviđa isporuku u toku aprila, obaveštenjem se može naznačiti kao datum stavljanja na raspolaganje samo neki dan u tom mesecu. Nikakva posebna forma nije propisana za ovo obaveštenje.

Rizik oštećenja ili gubitka robe prelazi na kupca pre početka prevoza, u samoj fabrici, rudniku, mlinu itd., počev od trenutka kad je prodavac stavio robu na

raspolaganje kupcu pod uslovom da je to učinio u ugovorenom roku. Ovo, po Eisemann-u,¹ ne treba poistovetiti sa fizičkim uručenjem.

Troškovi prodavca su pri prodaji uz ovu klauzulu praktično nepostojeći, jer troškove manipulacija robom radi utovara, troškove prevoza, osiguranja, izvoza itd. snosi kupac.

3. Klauzule koje regulišu ugovor o prispeću

Ove klauzule vezuju isporuku, a time i prelazak rizika i troškova sa prodavca na kupca, za mesto opredeljenja ili za neko mesto na putu. U ovu grupu spadaju transportne klauzule DES - franco brod, DEQ - franco obala, DAF - isporučeno granica, DDU - Isporučeno neocarinjeno i DDP - isporučeno ocarinjeno.

DES - isporučeno franco brod - ugovorena luka opredeljenja, (delivered ex ship - named port of destination, rendu ex ship - port de destination convenu). - Ova vrsta pomorske prodaje nema veliku ulogu u međunarodnoj trgovini. Mnogočešće se javljaju CIF (odnosno CFR) i FOB prodaje.

Obaveze prodavca. - Prodavac izvršava svoju obavezu (isporuku na palubi broda u mestu opredeljenja, na uobičajenoj tački istovara, u ugovorenom roku, na način koji omogućava istovar robe sa broda. Ako takva tačka nije ugovarena ili određena praksom, prodavac može da odabere tačku u mestu opredeljenja koja mu najviše odgovara. Brod ne mora biti naznačen u trenutku zaključenja ugovora o prodaji. Njegovo ime se obično saopštava putem obaveštenja o prispeću ili pri dostavljanju konosmana. Po pravilu prodavac će morati da na svoj trošak približi robu ogradi broda, kako bi omogućio kupcu da je istovari "istovarnim uredajima koji odgovaraju prirodi robe". Tako će, na pr., za istovar automobila biti nužno da se, kako bi se omogućio njihov istovar, preduzmu posebne mere na trošak prodavca. Naprotiv, kupac će biti dužan da preuzme isporuku pšenice u rinfuzi u samoj utrobi broda.

Roba mora biti stvarno stavljen na raspolaganje kupcu na palubi broda. Ako kupac ne može da podnese konosman, kapetan broda ima pravo da odbije predaju robe. Tada se obično pribegava bankarskim garancijama u korist kapetana. Ako kapetan odbije da preda robu bez konosmana, prodavac se oslobada obaveze prema kupcu.

Prodavac snosi sve troškove i rizike do trenutka kad robu stvarno stavi na raspolaganje kupcu na palubi broda u mestu opredeljenja.

Prodavac "ex ship" je obavezan da bez odlaganja obavesti kupca o predvidenom datumu prispeća, kako bi ovaj imao na raspolaganju jedan razuman rok za pripremu istovara robe čim brod prispe. Obaveštavanje u trenutku kad je roba već prispela nema nikavog praktičnog smisla.

---

1 Op. cit., str. 59. Suprotno Dölle. V. i ranije citirani primer.

Dužnost prodavca je takođe da kupcu blagovremeno pribavi konosman ili na log za isporuku ili bilo koju drugu ispravu potrebnu da bi kupac mogao da preuze me robu. Kada se prodavac i kupac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava se može zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka. Pošto pri ovakovom ugovoru o prodaji konosman igra samo ulogu priznance na osnovu koje kapetan predaje robu na palubi broda, prodavac može pribaviti kupcu i neprenosivi konosman, ako je ovaj podoban da posluži kupcu kao legitimacija da je on primalac robe.

Obaveze kupca. - Kupac je obavezan da preuzeme robu, a to znači da preduzme u tu svrhu sve nužne operacije, počevši sa iskrcavanjem robe i njenim utovarom u prevozna sredstva za dalju otpremu. Način iskrcavanja zavisi od prirode robe. Iskrcavanje mora biti izvršeno bez odlaganja.

Dozvolu za uvoz i ostala dokumenta potrebna za tu svrhu pribavlja kupac. On snosi uvoznu carinu i druge troškove vezane za uvoz. Povećanje uvozne carine ne pogada prodavca; kupac je obavezan, ma koliko značajno bilo ovo povećanje, da preuzeme isporuku robe, ako mu je ona stavljena na raspolaganje u predviđenom roku.

DEQ - isporučeno franco obala (ocarinjeno) - ugovorenata luka opredeljenja (delivered ex quay, duty paid - named port of destination, rendu à quay, dédouané - port de destination convenu). - Postoje dve varijante ove klauzule: "ocarinjeno" i "neocarinjeno". Obično prekomorski prodavac, koji nema zastupnika ili predstavnika u ugovorenoj luci, daje prednost varijanti "neocarinjeno". Ako su, naprotiv, on ili njegov zastupnik prisutni u luci, on će - pošto i onako ima obavezu da pribavi uvoznu dozvolu - dati prednost varijanti "ocarinjeno".¹ U svakom slučaju ne treba ugovarati prosto "franco brod" bez naznačenja da je "ocarinjeno" ili "neocarinjeno". Time će se izbeći nesporazumi u pogledu uvozne dozvole, carina itd.

Obaveze prodavca. - Prodavac je obavezan da robu u ugovorenom roku stavi na raspolaganje kupcu na keju ili na obali određene luke.

Prodavac ugovara o svom trošku prevoz uobičajenim putem i na uobičajeni način do obale u ugovorenoj luci opredeljenja. Ako tačka nije dogovorena ili određena praksom, prodavac može da odabere tačku u ugovorenoj luci opredeljenja koja mu najviše odgovara. On je dužan da blagovremeno obavesti kupca o očekivanom vremenu dolaska imenovanog broda kao i da pruži sva ostala obaveštenja potrebna da bi kupac mogao da preuzeme robu.

Roba se stavlja na raspolaganje na keju ili u skladištu. Odnošenje robe je u nadležnosti kupca.

Ako je ugovorenata varijanta "ocarinjeno", kao što je i predviđeno u zbirci "Incoterms", prodavac je dužan da pribavi izvoznu i uvoznu dozvolu i da snosi izvoznu

---

1 Eisemann, F., op. cit., str. 175.

i uvoznu carinu, kao i ostale takse, pristojbe ili izdatke koji se plaćaju prilikom uvoza robe ili u vezi sa njim. Pri varijanti "neocarinjeno" svi ovi troškovi uvoza padaju na kupca.

Ukoliko ugovorne strane žele da se od obaveze prodavca isključe neki od troškova plativih pri uvozu (kao što je porez na dodatu vrednost - VAT), ovo treba jasno naznačiti dodajući u tu svrhu reči: "Isporučeno franco obala, VAT neplaćen (...ugovorena luka opredeljenja).

Prodavac snosi troškove pregleda kvaliteta, merenja, vaganja, brojanja, koji su nužni da bi se roba stavila na raspolaganje kupca. Međutim, posebni pregledi koji su kupcu potrebni za odredene svrhe (na pr. trijaža robe po kategorijama) vrše se na trošak kupca. Na njegov teret padaju i kontrole radi utvrđivanja njene saobraznosti ugovoru.

Rizik i troškovi pri ovoj klauzuli prelaze na kupca u trenutku kad je on bio dužan da preuzme robu. Samo stavljanje na raspolaganje na keju ili uručenje naloga za isporuku ne doyodi do prelaska rizika. Obično kupac raspolaže određenim rokom - ugovorenim ili uobičajenim - za preuzimanje i uskladištenje robe. U ovom slučaju prodavac nastavlja da snosi rizike i troškove do stvarnog uručenja robe. Ili, ako ovo nije usledilo, do proteka roka, pod uslovom da je roba uredno individualizovana.

Zbirka "Incoterms" pominje nalog za isporuku kao dokument koji prodavac mora da predstavi kupcu da bi ga ovlastio da podigne robu. To je uobičajena ali ne i isključiva praksa. Ništa ne sprečava prodavca da predstavi kupcu sam konosman, ako je celina robe namenjena jednom kupcu.

Kada se prodavac i kupac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava može biti zamenjena odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka (EDI).

Obaveze kupca. - Pošto se radi o isporuci u luci opredeljenja, na obali, svi troškovi padaju u principu na prodavca. Ipak mogući su i izvesni troškovi koji nastaju počevši od trenutka preuzimanja sa obale ili iz skladišta, zavisno od običaja koji važe u ugovornoj luci.

DAF - isporučeno granica - naznačeno mesto (delivered at frontier - named place, rendu frontière - lieu convenu).¹ - Ova klauzula je prvenstveno namenjena slučajevima kad se roba prevozi železnicom ili drumom, ali se može koristiti bez obzira na vrstu prevoza.

Obaveze prodavaca. - Prodavac je dužan da na svoj rizik i trošak stavi robu na raspolaganje kupcu u naznačenom mestu isporuke na granici u roku pred-

---

1 Da bi se izbegli nesporazumi preporučuje se ugovornim stranama, koje zaključuju ugovore uz ovu klauzulu da posle reči "granica" dodaju oznaku dve zemlje koje ova granica razdvaja kao i naziv mesta isporuke. Na primer: bugarsko-jugoslovenska granica (Gradina).

videnom ugovorom. Roba je na raspolaganju kupcu ako on može stvarno da je podigne. Zato prodavac treba da o njegovom trošku i na njegov rizik obezbedi dokumenat potreban za tu svrhu. To mora biti isprava o direktnom prevozu kakva se obično može dobiti u zemlji otpreme radi prevoza robe pod uobičajenim uslovima od polaznog mesta u toj zemlji do krajnjeg mesta opredeljenja u zemlju uvoza koje kupac naznači. Kad se kupac i prodavac saglase o komunikaciji elektronskim putem, isprava se može zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka (EDI).

Prodavac je dužan da uruči kupcu izvoznu dozvolu i svaki drugi dokumenat koji je ovome potreban za preuzimanje robe i za njen kasniji prevoz. Poreze, takse i izvozne carine, kao i eventualne carine za prethodni tranzitini prolaz preko neke druge zemlje, snosi prodavac. Međutim, neplaćanje ovih troškova ne utiče na prelazak rizika, ako ovo propuštanje ne sprečava kupca da podigne robu i da je uputi prema krajnjoj destinaciji. Naprotiv, ako roba ne može da napusti zemlju zbog neplaćanja navedenih troškova, prelazak rizika neće se ostvariti. Pored navedenih dokumenata, prodavac je dužan da o svom trošku pribavi administrativne i carinske isprave bez kojih on neće uspeti da otpremi robu na ugovorenog mesto isporuke (na primer, ako nije pribavio dokumenta potrebna za tranzit robe preko teritorije treće zemlje koja se nalazi između zemlje prodavca i zemlje kupca).

Robu otprema prodavac na svoj rizik do ugovorenog mesta isporuke na granici (uključujući, po potrebi, tranzitni prolaz robe preko druge zemlje), uobičajenim putem i na uobičajeni način i snosi vozarinu i sve ostale prevozne troškove do tog mesta.

Ako stranke nisu precizirale o kojoj se granici radi, opterećuje se prodavac minimumom obaveza time što se smatra da se mesto isporuke nalazi na granici zemlje izvoza. Pošto prodavac obezbeduje prevoz, on može sam odrediti granično mesto pod uslovom da tamo postoji carinska postaja za vrstu robe koja je predmet ugovora.

I u slučaju kad su stranke odredile precizno granicu i mesto na granici postavlja se pitanje tačke isporuke u tom mestu. Ako ugovorom nije drukčije predviđeno, ovu tačku određuje prodavac kako mu najviše odgovara, pod uslovom da se tu nalazi carinska postaja i druge ustanove potrebne za ispunjenje njegovih obaveza.

Troškove eventualnog istovara u mestu isporuke na granici snosi prodavac, a troškove ponovnog utovara kupac.

Prodavac je dužan da o svom trošku obavesti kupca o otpremi robe prema ugovorenom mestu na granici, kako bi ovaj mogao da organizuje preuzimanje robe.

Obaveze kupca. - Osnovne obaveze kupca prema ovoj klauzuli su da plati cenu i preuzme isporuku robe.

Rizik prelazi na kupca u trenutku kad mu je roba stavljena na raspolaganje u mestu isporuke čak i ako je on nije preuzeo u ugovorenom roku. Međutim, ako je roba stavljena na raspolaganje u ugovorenom mestu isporuke na granici pre

ugovorenog roka, rizik i troškovi neće preći na kupca dok taj rok ne istekne. Pošto je kupac dužan da pribavi uvoznu dozvolu, nepribavljanje, donosno odlaganje prijavljivanja te dozvole, ne odlaže prelazak rizika i troškova.

Administrativne vlasti nekih zemalja izvoza odbijaju da izdaju izvoznu dozvolu ako prodavac ne naznači konačnu destinaciju robe. To se naročito praktikuje kad se sumnja da se roba upućuje u zemlju, koja je podvrgnuta ekonomskom bojkotu. Za takav slučaj "Incoterms"-i predviđaju obavezu kupca da obavesti prodavca o zemlji destinacije i obezbedi mu ovlašćenja u vezi sa deviznom kontrolom, dozvole, ostale isprave kao i adresu krajnjeg odredišta za robu u zemlji uvoza. Ako on to ne učini, snosiće rizik nepribavljanja izvozne dozvole i troškove eventualnog zašnjenja isporuke.

Kupac plaća sve carinske i druge zvanične dažbine, kao i troškove obavljanja carinskih formalnosti pri uvozu robe i, po potrebi, radi njenog daljeg prevoza.

DDP - isporučeno ocarinjeno - naznačeno mesto opredeljenja (delivered duty paid - named place of destination, rendu droits acquitté - lieu de destination convenu).- Dok klauzula "franco fabrika" znači za prodavca minimalnu obavezu, ova klauzula predstavlja drugu krajnost - maksimalnu obavezu prodavca i u pogledu rizika i u pogledu troškova. Klauzula "isporučeno ocarinjeno" može da se koristi bez obzira na vrstu prevoza. Ovu klauzulu ne treba koristiti ako prodavac, direktno ili indirektno, ne može da pribavi uvoznu dozvolu.

Obaveze prodavca. - Po ovoj klauzuli prodavac je dužan da na svoj rizik i trošak stavi ugovorenu robu sa plaćenom carinom na raspolažanje kupcu u naznačenom mestu opredeljenja u zemlji uvoza u roku predviđenom u ugovoru o prodaji, da pribavi kupcu, prema okolnostima, uobičajenu ispravu o prevozu, nalog za isporuku ili slično, koji kupcu može da bude potreban radi preuzimanja robe. Kada se prodavac i kupac dogovore o komunikaciji elektronskim putem, transportna isprava može se zameniti odgovarajućom porukom putem elektronske razmene podataka (EDI).

Prodavac je takođe obavezan, i po tome se ova klauzula razlikuje od klauzule DDU, da pribavi uvoznu dozvolu i da snosi sve troškove u vezi sa uvozom i transbitom, uključujući uvoznu carinu, poreze i dažbine. Plaćanje ovih troškova predstavlja sastavni deo obaveze isporuke, jer roba mora biti predata kupcu ocarinjena, pa se njihovim neplaćanjem sprečava i prelazak rizika. Prodavac će, ponekad, moći da odloži ovo plaćanje zamenjujući ga bankarskom garancijom izdatom u korist carine. U tom posebnom slučaju rizik će preći sa prodavca na kupca iako carina nije efektivno plaćena.

Prevoz obezbeđuje prodavac na svoj trošak i rizik od mesta otpreme do mesta opredeljenja i o predaji robe prvom prevozniku blagovremeno obaveštava kupca. On određuje i tačno mesto isporuke u mestu destinacije, ako to mesto nije precizirano ugovorom. O svom izboru tačnog mesta isporuke, on mora obavestiti kupca.

Istovar robe, ako je nužan ili uobičajen, da bi se roba mogla, ocarinjena, staviti na raspolaganje kupcu, obezbeduje prodavac o svom trošku. Prodavac snosi, najzad, i sve ostale troškove potrebne da bi roba bila stavljena na raspolaganje kupcu u ugovorenom mestu opredeljenja.

Obaveze kupca. - Kupac je dužan da preuzme robu odmah po što mu ju je prodavac uredno stavio na raspolaganje. On snosi troškove istovara, ako istovar nije bio nužan da bi se roba stavila njemu na raspolaganje.

Najzad, kupac je obavezan da, na zahtev prodavca i na njegov rizik i trošak, pruži ovome "razumnu" pomoć u pribavljanju isprava koje izdaju u zemlji uvoza a potrebne su za stavljanje robe na raspolaganje kupcu u mestu destinacije.

DDU - isporučeno neocarinjeno - naznačeno mesto opredeljenja (delivered duty unpaid...named place of destination, rendu droits non acquittés - lieu de destination convenu). - Za razliku od prethodne kauzule, prodavac ne snosi carinske, poreske i druge zvanične dažbine koje se plaćaju pri uvozu, kao ni troškove obavljanja carinskih formalnosti. Kupac je dužan da plati sve naknadne troškove i da snosi sav rizik nastao zbog toga što je propustio da na vreme carini robu radi uvoza.

Ova kauzula može da se koristi bez obzira na vrstu prevoza.

Prodavac nije dužan da pribavi uvoznu dozvolu, već je to obaveza kupca. Isporuču prodavac vrši predajom robe kupcu ugovorenog dana odnosno u ugovorenom roku u mestu opredeljenja.

O JAVNOM POZIVU NA UPIS DEONICA

Javni poziv na upis deonica (akcija) koristi se u dve situacije: prvo, ako se deoničko (akcionarsko) društvo osniva na taj način što osnivač ili osnivači društva upućuju javni poziv neodređenim licima da upišu deonice društva koje se osniva, i da uplatama za upisane deonice učestvuju u formiranju osnovnog kapitala novog društva (to znači prilikom tzv. sukcesivnog osnivanja deoničkog društva); drugo, ako već postojeće deoničko društvo upućuje poziv neodređenim licima da upišu i uplate nove deonice društva, i na taj način učestvuju u povećanju osnovnog kapitala društva. Između ove dve situacije ima znatnih sličnosti, ali i razlika. Zato će svaka od njih biti odvojeno obrađena u daljem tekstu.

Kad sve deonice novog deoničkog društva otkupljuju osnivači društva (dakle prilikom tzv. simultanog osnivanja društva), ili kad sve deonice iz nove serije deonica već postojećeg deoničkog društva otkupljuju njegovi deoničari, ne koristi se javni poziv na upis deonica.

Isto tako, javni poziv na upis deonica ne koristi se ako su za početak rada deoničkog društva potrebni nenovčani ulozi (poslovna zgrada, na primer). Jer, u takvim situacijama treba obaviti niz pregovora o vrsti nenovčanog uloga, njegovoj vrednosti i sl. za šta nije pogodan automatizam upisa deonica koji se ustanavljava javnim pozivom.

Izvor našeg prava o pitanjima kojima ćemo se baviti u daljem tekstu jesu odgovarajuće odredbe Zakona o preduzećima (u daljem tekstu: ZOP). Uz važeći tekst ZOP iz 1988. godine, sa izmenama i dopunama iz 1989. i 1990. godine, koristićemo i predlog za novi ZOP u verziji od oktobra 1993. godine. Uporedno-pravni pregled pokazuje da se tim pitanjima u propisima zemalja sa razvijenim deoničarstvom posvećuje znatna pažnja. To iz razloga što lica koja mogu biti zainteresovana da se odazovu pozivu da upišu deonice, jer raspolažu slobodnim ka-

pitalom, treba tačno i potpuno obavestiti o predloženoj investiciji i zaštiti od mogućih izigravanja, pa i prevara.

Za javni poziv na upis deonica koristi se u pravnoj terminologiji izraz "prospekt". (Član 3. tačka 5. Pravilnika o uslovima za davanje odobrenja o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti i o uslovima rada tržišta kapitala i učesnika na tržištu kapitala ("Sl. list SFRJ", broj 68/90); & 195. jugoslovenskog Trgovačkog zakona iz 1937. godine).

I

(1) Sukcesivno osnivanje deoničkog društva prolazi kroz nekoliko faza. Druga od tih faza, nakon što je donet akt o osnivanju društva, jeste objavljivanje prospeksa. Na taj način osnivač ili osnivači društva stavlju do znanja javnosti da imaju namjeru da osnuju društvo, ali da ne raspolažu dovoljnim kapitalom, pa pozivaju zainteresovana lica da svojim upisima i uplatama deonica novog društva doprinesu da se formira potreban osnovni kapital.

Prospekt mogu objaviti osnivači društva ili banka kao njihov punomoćnik. (Charlesworth & Cain, "Company law", by G. Morse, London, 1983. str. 146.). Iz praktičnih razloga, pošto se upis i uplata deonica vrši kod banke koju su odredili osnivači društva (čl. 96. i 100. važećeg ZOP), najpogodnije je ako prospekt objavi banka. Ovo naročito u slučajevima kad je banka ugovorom sa osnivačima društva, uz posebnu proviziju, preuzela obavezu da će upisati i uplatiti one deonice koje ne budu upisane u roku odredenom prospektom. Naime, u takvim slučajevima osnivači društva uopšte nisu zainteresovani za sadržinu i način objavljivanja prospeksa, pošto je izvesno da će osnovni kapital za osnivanje društva biti prikupljen.

Međutim, ako je banka osnivač deoničkog društva, ona ne može obavljati poslove upisa i uplate deonica. (Hamel, J. Lagarde, G. Jauffret, A. "Droit commercial", tome 1, Paris, 1980, N 596, str. 323.). To bi bilo suprotno cilju radi kojeg je propisano da osnivači deoničkog društva moraju upis i uplatu deonica organizovati preko banke.

Prospekt mora biti u skladu sa odlukom o izdavanju deonica, koju donose osnivači društva (član 20. stav 1. Zakona o hartijama od vrednosti). Ta odluka može biti sastavni deo akta o osnivanju društva.

Važeći ZOP, a ni predlog za novi ZOP, ne određuju na koji način mora biti objavljen prospekt. To će, znači, odrediti onaj ko prospekt objavljuje. Razume se da će oglas koji je objavljen u tiražnim dnevnim listovima ili na televiziji privući najviše pažnje. Prema & 220. jugoslovenskog Trgovačkog zakona iz 1937. godine (u daljem tekstu: JTZ), prospekt o osnivanju deoničkog društva sa većim osnovnim kapitalom morao je biti objavljen u službenom glasilu.

Prospekt može biti objavljen i više puta. Ipak, razume se samo po sebi da ne bi imao nikakve svrhe oglas koji je objavljen po isteku roka za upis deonica.

(2) Prema predlogu novog ZOP (član 202. stav 2) prospekt mora sadržati: firmu, sedište i delatnost novog društva; planiranu visinu osnovnog kapitala novog društva; broj i nominalnu vrednost deonica, odnosno vrednost po kojoj se izdaju (ako za njih treba platiti više od njihove nominalne vrednosti); u slučaju izdavanja raznih vrsta i klasa deonica, njihovo imenovanje i prava koja se vezuju za njih; mesto i vreme (početak i kraj roka) upisa; rokove uplate (ako celokupna uplata ne mora biti izvršena prilikom upisa), prednosti koje pripadaju osnivačima društva (kao što je pravo prvenstva upisa narednih serija deonica, pravo imenovanja prvih članova uprave i dr.); predmet i vrednost nenovčanih uloga, broj deonica koje se daju za njih, ime (firmu) i adresu (sedište) lica koje daje nenovčane ulog i ime (firmu) ovlašćene organizacije ili pojedinca koji će izvršiti prethodnu procenu nenovčanih uloga; postupak u slučaju viška upisanih deonica; (U tom pogledu moguća su vrlo različita rešenja: može se u pozivu odrediti da će novoosnovano društvo prihvati i višak upisanih deonica, ili da se neće uzeti u obzir upisi koji su učinjeni nakon što je dostignut planirani broj deonica, ili da će licima koja su upisala najveći broj deonica biti smanjen taj broj za onoliko koliko je potrebno da se ne pređe planirani broj i sl. Ako u javnom pozivu za upis deonica nije u tom pogledu ništa određeno, osnivačka skupština društva je ovlašćena da prihvati ili odbije prekomerno upisivanje deonica - član 208. tačka b) predloga novog ZOP.); način sazivanja osnivačke skupštine društva; označenje osnivača društva.

Ako celokupni nominalni iznos upisanih deonica ne mora biti uplaćen odjednom, (Član 98. važećeg ZOP određuje da se osnivačka skupština deoničkog društva može održati tek nakon što su uplaćene sve deonice. Predlogom novog ZOP (član 204) predviđa se da prilikom upisivanja deonica mora biti uplaćeno najmanje 10% upisanog iznosa, s tim da do održavanja osnivačke skupštine mora biti uplaćeno najmanje 30% nominalne vrednosti upisanih deonica (član 207. stav 3). Preostali iznos mora biti uplaćen u roku od dve godine od upisa društva u registar (član 216. stav 1.) treba u prospektu naznačiti koji iznos mora najmanje biti uplaćen prilikom upisa deonica.

U & 195. JTZ bilo je još određeno da u prospektu moraju biti navedene posledice koje pogadaju lice koje je upisalo deonice, ako ne bude uredno izvršilo uplatu, kao i dan kada prestaju obaveze po osnovu upisa deonica, ako društvo ne bude prijavljeno radi upisa u sudski registar. Ukoliko se statutom društva koji su utvrdili osnivači (Prema & 181. JTZ, pravila (statut) su predstavljala osnivački akt deoničkog društva. Osnivačem društva je smatrano ono lice koje je potpisalo pravila.) predviđalo da će deoničari biti obavezni i na neka tzv. sporedna povremena nenovčana davanja, i to je moralno biti navedeno u prospektu. Takođe, u prospektu je morao biti naveden najveći iznos troškova osnivanja društva, ako je trebalo da padnu na teret društva.

Prema engleskom pravu, upis deonica može otpočeti najranije trećeg radnog dana nakon što je objavljen prospekt. (Charlesworth, nav. delo, str. 180.). Rok od najmanje dva dana ostavlja se zainteresovanim licima da pribave potrebna obaveštenja ili stručna mišljenja.

(3) Zainteresovana lica prijavljuju se na javni poziv za upis deonica. Deonice mogu biti upisane lično ili preko punomoćnika. Punomoćniku je za upis deonica potrebno posebno (specijalno) pismeno punomoćje, jer to nije posao koji spada u redovno poslovanje (član 91. stav 3. Zakona o obligacionim odnosima, u daljem tekstu: ZOO). Upis deonica vrši se potpisivanjem upisnog spiska (član 203. predloga novog ZOP). O izvršenom upisu deonica banka izdaje potvrdu (član 96. važećeg ZOP).

JTZ je u & 197. potvrdu o upisu deonica nazivao "upisnica".

Postoji posebna Odluka o obrascu za upis i uplatu deonica ("Sl. list SFRJ", broj 60/89). Prema toj odluci, obrazac za upis i uplatu deonica sastoji se iz dva dela: potvrde o upisu i potvrde o izvršenim uplatama. Potvrda o upisu deonica se prema navedenoj odluci sastavlja u tri primerka, od kojih je jedan namenjen licu koje je upisalo deonice, a dva ostaju kod banke. Jedan primerak će banka predati novoosnovanom deoničkom društvu, kao ispravu na osnovu koje će društvo licu koje je navedeno u potvrdi izdati upisani broj deonica. Uz primerak upisnice namenjen za deoničko društvo prilagano je prema JTZ punomoćje, ako je upisivanje deonica izvršeno preko punomoćnika.

Potvrda o upisu deonica mora sadržati: firmu i sedište, odnosno ime i prezime i adresu lica koje upisuje deonice; broj i vrstu upisanih deonica; firmu i sedište izdavaoca deonica; iznos u dinarima, odnosno stranoj valuti u kojoj se upisuju deonice; nominalnu vrednost svake deonice; cenu za jednu deonicu; ukupnu vrednost kupljenih deonica; da li se deonice uplaćuju u dinarima, u stranoj valuti ili u stvarima i pravima; naznaku da li se deonice uplaćuju odjednom ili u ratama, i ako se uplaćuju u ratama označenje broja rata; označenje banke kod koje se vrše uplate; datume dospeća rata i rok dospeća za upлатu poslednje rate; naziv akta o izdavanju deonica; izjavu lica koje je upisalo deonicu da će prema utvrđenim uslovima uplatiti deonicu; njegovu izjavu da su mu poznati uslovi iz akta o izdavanju deonica i da pristaje na njih, kao i na osnivanje društva; njegov potpis uz naznačenje firme i sedišta ako je u pitanju pravno lice, odnosno zanimalja i prebivališta ako je u pitanju fizičko lice; potpis banke kod koje je izvršen upis.

Izjava lica koje upisuje deonice mora biti ozbiljna, ali o tome ne može biti sumnje ako je ono spremno da prilikom upisa uplati iznos predviđen prospektom. Njegova obaveza da će uplatiti upisane deonice mora biti neopoziva i buzuslovna.

Potvrda o izvršenim uplatama mora sadržati: redni broj; datum uplate; redni broj uplate; vrstu uplaćenih sredstava; oznaku novčane jedinice; iznos koji je ukupno uplaćen; potpis i pečat primaoca uplate.

Zakon o hartijama od vrednosti (član 16. stav 2) određuje da se svaka uplata upisuje i potvrđuje na privremenoj deonici, koju društvo izdaje deoničaru ako se uplata upisanog iznosa vrši u ratama.

Prema mišljenju pojedinih francuskih pravnih autora, (Ripert, G, "Traité élémentaire de droit commercial", par R. Roblot, tome I, Paris, 1986. N 1067, str.

756.) upis deonica je formalni pravni posao. Ako nije izdata potvrda o upisu, ili ako ona ne sadrži sve bitne sastojke, upis deonica je bez dejstva. Ali, pošto zakonske odredbe o upisu deonica imaju za cilj zaštitu lica koja upisuju deonice, u pitanju je relativna ništavost. Na nepunovažnost upisa može se pozvati lice koje je upisalo deonice, ali ne i društvo ili osnivači društva. To lice može ratihabirati taj pravni posao, čak i konkludentnom radnjom (kao što je slučaj kad je prisustvovalo osnivačkoj skupštini društva).

(4) Lice koje se prijavilo na javni poziv za upis deonica i upisalo jednu ili više deonica (Predlog novog ZOP (član 204.) naziva to lice "upisivač". JTZ (& 197. stav 1) koristio je izraz "upisnik.") preuzima obavezu da će upisani iznos uplatiti. Međutim, deoničko društvo još ne postoji. Postavlja se zato pitanje koji je pravni osnov obaveze koju je preuzele to lice i prema kome je ono preuzele tu obavezu? Dalja razmatranja pokazaće da ovo pitanje ima ne samo teorijski, nego i praktični značaj.

Postoji više mogućih odgovora na pitanje kakva je pravna priroda javnog poziva na upis deonica prilikom osnivanja deoničkog društva. Može se odgovoriti da je u pitanju poziv osnivača zainteresovanim licima da učine ponudu za zaključenje ugovora o otkupu deonica. Drugi mogući odgovor je da je u pitanju ponuda osnivača upućena licima koja mogu biti zainteresovana za upis deonica. Treći odgovor je da osnivači deoničkog društva i lice koje je upisalo deonice zaključuju predugovor o otkupu deonica. Četvrti mogući odgovor je da je u pitanju poziv zainteresovanim licima da učine jednostranu izjavu volje, kojom će preuzeti obavezu da uplate upisani iznos radi osnivanja deoničkog društva. (Kratak pregled o tome daje Golubović, D. "Pravni položaj akcionarskog društva", Novi Sad, 1992. str. 30 i 76.).

Prihvatanje prve teze, dakle mišljenja prema kojem je u pitanju poziv da se učini ponuda (invitatio ad offerendum) značilo bi da osnivači deoničkog društva (pošto društvo još ne postoji) pozivaju zinteresovana lica da učine ponudu za prijem u buduće društvo. (Godina, dr D. "Trgovački zakon za Kraljevinu Jugoslaviju", Beograd, 1937. str. 141. Charlesworth, nav. delo, str. 130 i 167.). Taj poziv mora da bude ozbiljan, jer će osnivači inače odgovarati za štetu licima koja su se prijavila radi upisa deonica (član 35. stav 2. ZOO). Poziv može biti upućen određenoj grupi lica, ili licima koja ispunjavaju odredene uslove. Ali, ne sme biti učinjen pod nekim posebnim uslovima za pojedina lica kojima je upućen, jer bi se inače vredalo načelo da svi deoničari koji poseduju istu klasu deonica moraju biti u istom položaju.

Prihvatanje druge teze, dakle mišljenja prema kojem je prospekt ponuda koju osnivači deoničkog društva upućuju neodređenim licima, takođe navodi na više zaključaka. Ugovor je zaključen kad zainteresovano lice izjavi banci, kao punomoćniku osnivača, da prihvata ponudu. Ako takvom licu ne bi bile predate deonice koje je kupilo, ono bi imalo pravo na naknadu štete zbog povrede ugovora. Nakon što je društvo osnovano, takvo lice bi moglo kupiti od trećeg lica odgovarajući broj deonica, i ako ih je platilo više od cene koju je trebalo da plati prema pro-

spektu, razlika bi predstavljala štetu za koju bi moglo zahtevati naknadu. Osnivači društva bi mogli u prospektu naglasiti da čine neobaveznu ponudu, što bi imalo za posledicu da pojedina lica mogu odbiti kao deoničare.

Prihvatanje treće teze, prema kojoj lice koje se prijavilo na javni poziv za upis deonica zaključuje sa osnivačima deoničkog društva predugovor o kupovini deonica, (Ovu tezu zastupa Hamel, nav. delo, N 587, str. 310.) implicira da sam ugovor zaključuje društvo nakon što je osnovano, i nakon što osnivačka skupština društva odluči o tome da li će prihvatićti upis prekobrojnih deonica, ako takvih ima.

Prema četvrtoj tezi, lice koje se prijavilo na prospekt čini jednostranu izjavu volje kojom preuzima obavezu da u osnovni kapital budućeg deoničkog društva uplati određeni iznos. Ono na taj način izražava želju da uđe u društvo koje će biti osnovano. (Ovo mišljenje zastupa Ripert, nav. delo, N 1070, str. 758.). Između osnivača društva i takvog lica ne zaključuje se neki ugovor. Osnivači društva nemaju prema licu koje je upisalo deonice nikakve obaveze. Takvo lice jedino ima pravo da u slučaju ako društvo ne bude osnovano zahteva od osnivača da mu vrate iznos koji je uplatilo za deonice. To se pravo zasniva na pravilima o neosnovanom obogaćenju.

Postoje i gledišta prema kojima je u pitanju zastupanje ili nezvano vršenje tudi poslova: ugovor o otkupu deonica zaključuju lice koje se prijavilo na prospekt i osnivači društva koje još ne postoji, s tim što će društvo kad postane pravno lice potvrditi takav posao kao svoj ili ga preuzeti od osnivača. Ili, gledište prema kojem ugovor o otkupu deonica osnivači zaključuju u korist društva koje će biti osnovano. (Na ova gledišta ukazuje Ripert, nav. delo, N 1069, str. 757.). Posebna je situacija ako je banka otkupila sve deonice prilikom osnivanja deoničkog društva, pa ih zatim u svoje ime i za svoj račun prodaje zainteresovanim licima, sa ciljem da zaradi na razlici u ceni. U takvim slučajevima banka čini ponudu za zaključenje ugovora, a zainteresovana lica je mogu prihvatići. (Charlesworth, nav. delo, str. 144.). Banka ne prodaje deonice u postupku osnivanja deoničkog društva, radi toga da bi se obrazovao osnovni kapital društva, pa bi zato razmatranja o ovoj situaciji izlazila van okvira teme kojom se bavi ovaj tekst.

(5) Koju bi od ovih teza trebalo prihvatići, vodeći računa o pravilima koja važe u našem pravu?

Gledišta prema kojima je u pitanju zastupanje, nezvano vršenje tudi poslova ili ugovor u korist trećeg lica predstavljaju veštačke konstrukcije. Ona ne vode računa o stvarnim odnosima između učesnika u osnivanju deoničkog društva, kad se osnovni kapital društva prikuplja javnim upisom deonica. Kako osnivači mogu zastupati nekoga ko ne postoji kao subjekt u pravu? Kako se gledištem o zastupanju ili o nezvanom vršenju tudi poslova može objasniti položaj osnivača i društva koje su nameravali da osnuju, ako društvo ne bude osnovano jer nisu upisane sve deonice? A što se tiče mišljenja da je u pitanju ugovor u korist trećeg, tačno je da se ugovor može zaključiti u korist lica koje još ne postoji, ukoliko posle zaključenja ugovora bude nastalo. (Kad su za korisnike osiguranja života

određena deca, osigurana svota pripada i onima koji su rođeni docnije - član 957. stav 4. ZOO.). Tačno je i to da iz uplata za kupljene deonice deoničko društvo ostvaruje korist. Ali, ovo gledište gubi iz vida da iz ugovora koje su osnivači društva zaključili sa kupcima deonica, deoničko društvo preuzima značajne obaveze. A ugovorom se trećem licu (ovde deoničkom društvu) ne mogu nametati obaveze. Takođe, ni teza o jednostranoj izjavi volje ne izgleda prihvatljiva. Naime, naše pravo poznaje dve situacije u kojima obligacioni odnos nastaje jednostranom izjavom volje (čl. 229-256. ZOO). Jedna je javno obećanje nagrade, a druga izdavanje hartija od vrednosti. Zakon ne zabranjuje i druge poslove u kojima treba smatrati da je na osnovu jednostrane izjave volje jednog lica nastala za to lice obaveza u odnosu prema određenom drugom licu, ali bi po načelu analogije i za te druge poslove morala da važe zakonska pravila o javnom obećanju nagrade i o hartijama od vrednosti. A šta je bitno za javno obećanje nagrade i za hartije od vrednosti, i po čemu se ova dva posla razlikuju od upisa deonica?

Iz samog pojma jednostrane izjave volje kao izvora obligacija proizlazi da obaveza nastaje samo za jedno lice, ono koje daje izjavu. Za lice u odnosu prema kojem je učinjena izjava, kao što je zakoniti imalac menice, ne nastaje iz jednostrane izjave volje izdavaoca menice neka obaveza. Međutim, upis deonica stvara obaveze ne samo za lice koje se prijavilo na prospekt, nego i za osnivače deoničkog društva, a zatim i za društvo, nakon što bude postalo subjekt u pravu.

Zatim, za nastanak obligacionog odnosa jednostranom izjavom volje ne zah-teva se saglasnost lica u odnosu prema kojem je učinjena izjava. Od zakonitog imaoča menice, da bi nastala obaveza iz menice, ne očekuje se da izjavi da pristaje da se koristi pravima iz menice. Međutim, obaveza lica koje se prijavilo na prospekt, da uplati iznos naznačen u prospektu, nastaje tek kad banka preko koje se vrši upis deonica prihvati izjavu o upisu.

Nije prihvatljiva ni teza prema kojoj osnivači deoničkog društva i lice zainteresovano da postane deoničar u novom društvu zaključuju predugovor o deonicama. To iz razloga što lica koja su zaključila predugovor preuzimaju samo obavezu da docnije zaključe drugi, glavni ugovor (član 45. stav 1. ZOO). Druge obaveze za njih iz predugovora ne nastaju. Međutim, lice koje je upisalo deonice ne zaključuje posle toga nikakav drugi ugovor koji bi se odnosio na njegov položaj u odnosu prema osnivačima društva ili društvu. Njegove obaveze u vezi sa upisom deonica nastaju samim upisom, a ne zaključenjem nekog kasnijeg ugovora.

(6) Treba, zato, zaključiti da osnivači deoničkog društva, neposredno ili preko banke koja organizuje upis i uplatu deonica, i lice koje se prijavilo na prospekt, zaključuju ugovor o otkupu deonica. Kao i svaki drugi ugovor, ugovor o otkupu deonica nastaje saglasnošću volja ugovornih strana i od trenutka zaključenja proizvodi određeno pravno dejstvo, u skladu sa njegovom sadržinom.

Ugovor o otkupu deonica je zaključen kad licu koje se prijavilo na prospekt bude omogućeno da potpiše upisni spisak i kad mu bude predata potvrda o upisu. Od tog trenutka ono više ne može odustati od uplate deonica. Ali, to lice može pravo na upisane deonice ustupati drugom licu, prema opštim pravilima o ust-

panju potraživanja. (Ripert, nav. delo, N 1073, str. 759.). S druge strane, od tog trenutka ni osnivači društva ne mogu odustati od ugovora, bez obzira na razloge koje bi mogli imati da lice koje je potpisalo upisni spisak, i uplatilo iznos koji je tražen prospektom, ne prihvate za deoničara. (Isto, N 1066, str. 756.). Pošto je deoničko društvo društvo kapitala a ne društvo lica, lične osobine deoničara nisu od značaja.

Taj ugovor može biti zaključen između prisutnih ili između odsutnih lica. Ako lice koje se prijavilo na prospect neposredno u banci potpisuje upisni spisak, ne postoji mogućnost za opoziv ponude ili prihvata ponude za upis deonica.

(7) Zbog mogućih sporova u slučajevima kad nije prihvaćena želja zainteresovanog lica da upiše deonice, treba zauzeti stav i o dilemi ko daje ponudu za zaključenje ugovora o otkupu deonica: lice koje se prijavilo na prospect ili osnivači deoničkog društva?

Član 35. stav 1. ZOO odreduje da oglasi učinjeni putem štampe, letaka, radija, televizije ili na koji drugi način, ne predstavljaju ponudu za zaključenje ugovora, nego samo poziv da se učini ponuda pod objavljenim uslovima. To iz razloga što takvi oglasi ne sadrže sve sastojke nameravanog ugovora. Konkretno, što se tiče prospecta, potrebno je da se lice koje se prijavilo izjasni koliko deonica želi da upiše. Bez toga se ne može ustanoviti ni koji će iznos ono biti dužno da plati za deonice. Nije dovoljno da takvo lice samo izjavи: "Da, prihvatom uslove iz prospecta", što bi inače bilo dovoljno kad bi prospect predstavljaо ponudu.

Dakle, ponudu daje lice koje se prijavilo na prospect. Osnivač takvu ponudu mogu prihvatiti ili odbiti. Ipak, oni se pri tome ne smeju ponašati nesavesno, ne smeju bez opravdanog razloga odbiti ponudu koja im je učinjena, jer će inače odgovarati ponudiocu za štetu (član 35. stav 2. ZOO). Pošto ugovor nije zaključen, naknada štete se svodi na naknadu tzv. negativnog ugovornog interesa. Osnivači će biti dužni da naknade troškove licu čija je ponuda za upis deonica u skladu sa uslovima prospecta, ali je odbijena.

(8) U pitanju je ugovor koji je zaključen pod raskidnim uslovom. Naime, potrebno je da društvo bude osnovano, jer ako ne bude osnovano ono neće moći da izda upisane deonice. Deonica je hartija od vrednosti koju izdaje deoničko društvo, a ne osnivači deoničkog društva.

(9) Ugovor o otkupu deonica je obostrano obavezujući (sinalagmatički) ugovor. Na osnovu takvog ugovora nastaju određene obaveze i za jednu i za drugu ugovornu stranu. Ako ugovor ne bude uredno izvršen, strana verna ugovoru ima pravo na raskid ugovora i pravo na nakanadu štete, prema opštim pravilima o ugovornoj odgovornosti.

Za osnivače deoničkog društva nastaje obaveza da preduzimaju potrebne radnje za osnivanje društva. Biće im naknadeni troškovi koja su imali u vezi s tim. Oni ne garantuju licima koja su se prijavila na prospect da će društvo biti osnovano, ali će odgovarati za štetu ako se u tom pogledu nisu ponašali sa dužnom pažnjom. Osnivači su dužni da najkasnije u roku od 30 dana od isteka roka za

upis deonica sazovu osnivačku skupštinu društva (član 207. stav 1. predloga novog ZOP). Oni će pripremiti nacrt statuta društva, o kojem će odlučivati osnivačka skupština. Pored toga, osnivači deoničkog društva dužni su da obezbede da se sredstva uplaćena radi osnivanja društva stave na slobodno raspolaganje društvu, kad ono bude steklo svojstvo pravnog lica. Ako neko lice unosi u osnovni kapital društva nenovčani ulog, osnivači se moraju starati da se taj ulog pravilno proceni (član 15. stav 3. predloga novog ZOP). Kad se ulog sastoji u stvarima, osnivači su dužni da preduzmu radnje koje su potrebne da bi društvo na njima steklo pravo svojine, ili neko drugo pravo slobodnog korišćenja.

Ako deoničko društvo ne bude osnovano jer u predviđenom roku nisu upisane deonice u vrednosti koja odgovara visini planiranog osnovnog kapitala društva, licima koja su upisala deonice vraćaju se uplaćeni iznosi. Vraćanje vrši banka koja je primila uplate, ali za izvršenje ove obaveze odgovaraju solidarno i osnivači društva (član 206. stav 2. predloga novog ZOP). Odgovornost osnivača zasniva se na okolnosti da se ostvario raskidni uslov iz ugovora o otkupu deonica u kojem su osnivači jedna od ugovornih strana, tako da je ugovor bez dejstva.

Osnivači deoničkog društva preuzimaju i obavezu da će društvo, nakon što bude steklo svojstvo pravnog lica, izdati licu koje je upisalo deonice odgovarajući broj deonica. U tom pogledu ugovor o otkupu deonica ima pravnu prirodu ugovora na teret trećeg lica (novog društva). U skladu sa opštim pravilima o ugovorima na teret trećeg lica, ako društvo ne bude predalo tom licu deonice, osnivači društva će odgovarati za neizvršenje ugovora (član 153. stav. 1. ZOO).

Za lice koje je upisalo deonice nastaje obaveza da u skladu sa prospektom izvrši uplatu, odnosno da prenese na društvo stvari ili prava ako je u pitanju nenovčani ulog. Na taj način formira se imovina novoosnovanog društva.

Kada društvo upisom u sudski registar stekne svojstvo pravnog lica, prava i obaveze osnivača iz ugovora koji su zaključili sa licima koja su se prijavila na prospekt po sili zakona prelaze na društvo. Društvo zato može sudskim putem zahtevati od lica koje je upisalo deonice da izvrši obavezu uplate iz ugovora o otkupu deonica. U pitanju je zakonsko ustupanje ugovora, za koje nije potreban pristanak ni društva, niti lica koje je upisalo deonice. (O dejstvu ustupanja ugovora v. član 145. ZOO.). Mada to nije izričito zakonom propisano, (Izričitu odredbu o tome da iz određenih vrsta pravnih poslova koje su zaključili osnivači nastupaju prava i obaveze za društvo, sadržao je & 212. stav 2. JTZ.), takav zaključak proizlazi iz više zakonskih odredbi o odnosima između novoosnovanog deoničkog društva i lica koja su upisala deonice društva i na taj način stekla pravo da postanu njegovi deoničari.

Tako, član 103. stav 2. važećeg ZOP određuje da deoničar ne može svoje potraživanje prema društву prebijati sa svojom obavezom na uplatu deonica. Imajući u vidu da je prebijanje (kompenzacija) moguće samo ako su u pitanju uzajamna potraživanja, iz ove odredbe proizlazi da je nakon što je društvo steklo status pravnog lica, ono postalo poverilac u pogledu uplate deonica, mada je lice koje je upisalo deonice zaključilo ugovor o otkupu deonica sa osnivačima društva.

Ili, prema članu 103. stav 3. važećeg ZOP, posle upisa deoničara u deoničku knjigu, društvo (a ne osnivači društva) ne može deoničarima odložiti uplatu deonica, niti ih oslobođiti od uplate deonica.

Ako deoničar kasni sa uplatom, direktor novoosnovanog deoničkog društva (a ne osnivači društva) ovlašćen je da proda neuplaćenu deonicu (član 217. predloga novog ZOP). To, u stvari, znači raskid ugovora o otkupu deonica.

(10) Samo radi izbegavanja mogućih nesporazuma, ali bez ulaženja u detalje, treba naglasiti da ugovor o otkupu deonica koji se zaključuje prilikom osnivanja deoničkog društva treba razlikovati od ugovora o osnivanju deoničkog društva, kojim se uređuju međusobni odnosi između osnivača društva (ako ih ima dva ili više). Po svojoj pravnoj prirodi, ugovor o osnivanju deoničkog društva je ugovor o ortakluku. (Jankovec, dr. I. "Pravni položaj osnivača deoničkog društva", Pravo - teorija i praksa, broj 3-4/93, str. 23.). On ne proizvodi dejstvo prema licima koja su upisala deonice.

II

(1) Kad je javni poziv za upis deonica objavilo već osnovano deoničko društvo, radi povećanja svog osnovnog kapitala, u pogledu postupka za izdavanje novih deonica primenjuju se, ako drugčije nije određeno, pravila koja važe za izdavanje osnivačkih deonica (& 347. stav 1. JTZ). Društvo poziva svako zainteresovano lice da mu učini ponudu za otkup deonica, u skladu sa uslovima iz prospeksa. (Smith, K. and Keenan, D "Company Law", London, 1983, str. 99.). Ugovor o otkupu deonica zaključen je kad društvo prihvati takvu ponudu. Upis i uplata vrše se kod banke. Banka može prodaju deonica organizovati i preko tržišta kapitala ili berze. U ostavljenom roku mora biti upisan celokupni iznos na koji se izdaju deonice.

(2) Ipak, između sukcesivnog osnivanja deoničkog društva i povećanja osnovnog kapitala već osnovanog deoničkog društva uz korišćenje prospeksa, postoje i neke razlike.

Za razliku od sukcesivnog osnivanja društva, u ovoj drugoj situaciji ugovorna strana iz ugovora o otkupu deonica je samo društvo, a ne osnivači društva. Samim tim, ne dolazi do zakonskog ustupanja ugovora. Upis deonica već osnovanog deoničkog društva (tzv. deonica narednih emisija) organizuje upravni odbor društva. (U tom smislu je u & 347. stav 2. JTZ bilo određeno da se prilikom analogne primene pravila o javnom upisu deonica prilikom osnivanja deoničkog društva, na javni upis deonica narednih emisija, pod osnivačima podrazumeva uprava društva.). Upravni odbor društva će odrediti banku kod koje će se vršiti upis i uplata deonica, ili se to može vršiti neposredno kod društva. Pod određenim uslovima (član 268. stav 2. predloga novog ZOP), upravni odbor društva može biti ovlašćen da sam donese odluku o povećanju osnovnog kapitala društva, mada

donošenje takve odluke po redovnom toku stvari spada u nadležnost skupštine društva.

Dok je prilikom sukcesivnog osnivanja deoničkog društva zabranjena uplata deonica prebijanjem potraživanja, kad su u pitanju deonice narednih emisija trebalo bi dozvoliti da se njihova uplata može izvršiti i prebijanjem potraživanja koje lice koje je upisalo deonice ima prema društvu. (Pojedini francuski pravni autori dozvoljavaju prebijanje i kad su u pitanju osnivačke deonice, ali nakon što je društvo steklo svojstvo pravnog lica - Hamel, nav. delo, N 595, str. 322 i N 734, str. 518.). Na taj način se u pasivi društva dug prema poveriocu pretvara u osnovni kapital (što je, u krajnjoj liniji, dug prema deoničarima), a poverilac postaje deoničar. Naši propisi o transformaciji društvenog kapitala izričito dozvoljavaju konverziju duga društvenog preduzeća u deonički kapital (član 6. stav 1. Zakona o prometu i raspolađanju društvenim kapitalom).

Deoničko društvo može koristiti prospekt za otkup deonica nove serije samo ako je skupština društva odlučila da ukine pravo preče kupovine postojećih deoničara, ili ako postojeći deoničari nisu otkupili sve deonice nove serije. Naime, predlog novog ŽOP u članu 267. predviđa da prilikom upisa novih deonica, pravo preče kupovine, u određenom roku, imaju postojeći deoničari, srazmerno broju deonica koje poseduju, ako skupština društva ne ukine ovo pravo. Čak, ako je odlukom o izdavanju deonica ustanovljeno pravo preče kupovine imalaca te serije deonica prilikom novog izdavanja deonica (član 20. stav 2. Zakona o hartijama od vrednosti), pa je to pravo preče kupovine i zabeleženo na tim deonicama, skupština društva ga prilikom donošenja odluke o izdavanju nove serije deonica ne bi mogla ukinuti.

Kad deonice nove serije upisuju postojeći deoničari društva, koristeći pravo preče kupovine, društvo se pojavljuje kao ponudilac, a deoničar kao ponuđeni. (Charlesworth, nav. delo, str. 130.).

Trebalo bi da se u prospektu za upis nove serije deonica deoničkog društva nadu bar osnovni podaci o poslovnim rezultatima društva u proteklom periodu. Po samoj prirodi stvari, takvi se podaci ne mogu uneti u prospekt za upis deonica prilikom sukcesivnog osnivanja deoničkog društva. Ili, trebalo bi u prospektu naznačiti gde se zainteresovana lica mogu obavestiti o tim podacima (& 352. stav 2. JTZ).

Isto tako, u prospektu bi trebalo navesti da je izdavanje nove serije deonica odobrila Komisija za davanje odobrenja o izdavanju hartija od vrednosti. Neophodnost takvog odobrenja proizlazi iz čl. 4. i 5. Zakona o hartijama od vrednosti. Pravilnik o uslovima za davanje odobrenja o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti i o uslovima rada tržišta kapitala i učesnika na tržištu kapitala ("Sl. list SFRJ", broj 68/90) u vezi s tim određuje da u zahtevu za davanje odobrenja moraju biti navedeni rezultati finansijskog poslovanja društva koje je podnelo zahtev, i to: bilans stanja i bilans uspeha za poslednje tri godine i promena njihove strukture; iznosi isplaćene dividende po deonici za poslednje tri godine; plasmani u

hartije od vrednosti drugih izdavalaca; obim ukupnih kredita, obaveze po tim kreditima i njihovo dospeće; obim dospelih, a neizmirenih obaveza.

Ako će sredstva prikupljena emisijom nove serije deonica biti upotrebljena za odredene investicije koje društvo namerava da učini, i to bi trebalo navesti u javnom pozivu.

Naročito je u pogledu ovih pitanja detaljno englesko pravo. Na primer, između ostalog, prema engleskom pravu traži se da u prospektu budu navedena imena članova upravnog odbora društva uz naznaku da li su oni deoničari tog društva, kao i koristi koje oni ostvaruju po osnovu te funkcije. Sam iznos naknade koju primaju kao članovi odbora ne mora biti naveden. (Isto, str. 132-137.).

III

(1) Mane volje prilikom zaključenja bilo kog ugovora mogu uticati na njegovu punovažnost. Pošto smo se opredelili da se upisom deonica zaključuje ugovor, postavlja se pitanje u kojoj meri i kako zabluda lica koje je upisalo deonice, ili prevara od strane onog ko je objavio prospekt za upis deonica, utiče na taj ugovor. Primera radi, šta će se desiti ako je deoničko društvo objavilo netačne podatke o svom poslovanju ili o isplaćenim dividendama, da bi privuklo što veći broj lica da upišu deonice nove serije?

S obzirom na rešenja koja u pogledu mane volje važe u našem pravu, treba praviti razliku u zavisnosti od toga da li je lice koje je upisalo deonice to uradilo u zabludi, ili je delovalo pod uticajem prevara.

(2) Kad je u pitanju prevara, dakle kad su osnivači deoničkog društva ili samo društvo namerno izazvali zabludu kod lica koje se prijavilo na prospekt, da bi ga naveli da zaključi ugovor o otkupu deonica, to lice može zahtevati poništaj ugovora (član 65. stav 1. ZOO). Ono ima pravo da zahteva povraćaj iznosa koji je uplatilo za deonice, sa kamatom, a ima pravo i na naknadu pretrpljene štete (član 65. stav 2. ZOO). Ta šteta se, na primer, može sastojati u koristi koju bi to lice imalo da je iznos koji je uplatilo upotrebilo za kupovinu deonica drugog društva.

Ali, treba imati u vidu da prevara podrazumeva lažno prikazivanje činjenica. Ako je u pitanju mišljenje ili očekivanje, na primer da će društvo ostvarivati određenu dobit, pa se to pokaže kao netačno, lice koje je upisalo deonice ne može zahtevati poništaj ugovora. (Isto, str. 148 i 149.).

(3) Isto tako, kad je u pitanju zabluda na strani lica koje je upisalo deonice, jer nije znalo za takve okolnosti u vezi sa deoničkim društvom koje s obzirom na običaje ili po nameri stranaka treba smatrati bitnim, ugovor će na zahtev takvog lica biti poništen. Međutim, ono ne može tražiti poništaj ugovora o otkupu deonica ako prilikom njegovog zaključenja nije postupalo s pažnjom koja se u prometu zahteva (član 61. stav 2. ZOO). Zato, lice koje je upisalo deonice nove serije ne bi moglo zahtevati poništaj ugovora o otkupu deonica zbog zablude u pogledu

poslovnih rezultata društva, ako je prospektom bilo pozvano da se iz poslovnih knjiga društva i izveštaja o poslovanju obavesti o stvarnim rezultatima.

(4) Važeći ZOP, a ni predlog novog ZOP, ne sadrže odredbe o roku u kojem deoničar može zahtevati poništaj ugovora o otkupu deonica zbog prevare ili zablude. Subjektivni rok od godinu dana, i objektivni rok od tri godine, koji su u članu 117. ZOO predviđeni za poništaj bilo koje vrste ugovora, suviše su dugi za ovu vrstu ugovora. Prema engleskom pravu, deoničar gubi pravo da zahteva poništenje ugovora o otkupu deonica ako je nakon što je saznao za prevaru ili zabludu preuzeo radnju koja pokazuje da namerava da zadrži deonice (na primer, prisustvuje i glasa na sednici skupštine, prima dividendu, pokuša da proda deonice), ili ako ne zahteva poništaj ugovora u kratkom roku nakon što je saznao za pravo stanje stvari. (Isto, str. 151.).

(5) Što se tiče posledica poništenja ugovora o otkupu deonica u pogledu sudbine deoničkog društva, treba praviti razliku u zavisnosti od toga da li su u pitanju deonice prve emisije (osnivačke deonice) ili deonice narednih emisija (deonice koje izdaje već osnovano deoničko društvo). (Hamel, nav. delo, N 593, str. 319.).

U prvoj hipotezi, osnivači društva mogu naći drugo lice koje je spremno da otkupi deonice na koje se odnosio poništeni ugovor, ili društvo neće biti osnovano jer nije upisan celokupni osnovni kapital.

U drugoj hipotezi, deonice koje su bile otkupljene na osnovu poništenog ugovora treba smatrati sopstvenim deonicama deoničkog društva. Društvo je dužno da ih otudi u roku od godinu dana od poništenja ugovora (u smislu člana 230. stav 4. predloga novog ZOP). Međutim, pri tome treba imati u vidu da zbir ukupne nominalne vrednosti sopstvenih deonica u svojini društva ne može preći 30% osnovnog kapitala (član 230. stav 2. predloga novog ZOP). Ukoliko bi bili raskinuti ugovori koji se odnose na veći procenat deonica, trebalo bi pristupiti likvidaciji deoničkog društva. U takvom slučaju sigurnost poverilaca društva može ozbiljno biti dovedena u pitanje.

Lice koje je steklo deonicu od prvobitnog deoničara ne može zahtevati poništaj ugovora o otkupu deonica. (Charlesworth, nav. delo, str. 151.). To iz razloga što ono nije ugovorna strana u tom ugovoru. Ono može imati neka prava samo prema svom prethodniku po deonici.

Iznošenje netačnih podataka u prospaktu može biti i kažnjivo. JTZ je u tom smislu u & 406. stav 1. tačka 2. odredivao da neistinito prikazivanje činjenica u prospaktu, prečutkivanje ili izopačavanje činjenica, predstavlja krivično delo. Na taj način se štiti poverenje koje javnost mora imati u javne pozive za upis deonica, ako se želi podstaći investiranje slobodnog kapitala u deonička društva radi razvoja privrede. Francusko i englesko pravo takođe sadrže odredbe u tom smislu. (Smith, nav. delo, str. 115; Hamel, nav. delo, N 626, str. 349 i sl.).

PRAVILA KONVENCIJE O PRAVU MORA (1982) O PRENOSU TEHNOLOGIJE PRILIKOM OBAVLJANJA DELATNOSTI U ZONI¹

1. Stranke koje učestvuju u prenosu tehnologije prilikom obavljanja delatnosti u Zoni

Formulacije upotrebljene u čl. 5(3) Aneksa III sugerisu da se kao korisnici prenosa tehnologije koja se upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni pojavljuju: a) Preduzeće i b) "Države u razvoju ili grupe država u razvoju"².

Postoji izvesna razlika u poziciji ova dva korisnika prenosa tehnologije u vezi delatnosti u Zoni. Dok je Preduzeće opšti korisnik pomenutog prenosa tehnologije bez posebnih kvalifikatornih uslova, odgovarajuća pozicija "Država u razvoju ili grupe država u razvoju" podrazumeva ispunjenje nekoliko kvalifikatornih uslova: a) da je država u razvoju podnela zahtev za zaključivanje ugovora na osnovu čl. 9. Aneksa III; b) mere u vezi sa prenosom tehnologije iz čl. 5(3a, b, c, d) odnosi se samo na iskorišćavanje onog dela područja koji je ugovarač predložio i koje je

1 Pod Međunarodnom zonom (Zona) Konvencija o pravu mora (1982) podrazumeva morsko dno i podmorje izvan granica nacionalne jurisdikcije. U geografskom smislu obuhvata podmorje dubokog mora bogato rudama i mineralima. Uopšte o tome, Economic implications of sea-bed mineral development in the International Area: Report of the Secretary General, Doc. A/CONF. 62/25. Zona je stavljena pod neposrednu jurisdikciju međunarodne zajednice. Titular prava na Zonu kao zajedničku baštinu čovečanstva (Common heritage of mankind), je čovečanstvo kao celina koje predstavlja samostalna međunarodna organizacija - Međunarodna Vlast (International Authority). Glavni organi Vlasti su: Skupština, Veće i Sekretarijat. U cilju operativnog upravljanja Zonom, osnovano je Preduzeće (Enterprise).

2 V. član 5. (3c) Aneksa III Konvencije.

rezervisano na osnovu čl. 8. Aneksa III; i, c) delatnosti na osnovu ugovora¹ koji je zatražila država u razvoju ili grupa država u razvoju neće obuhvatiti prenos tehnologije trećoj državi ili državljaninu trećih država.

Preduzeće i "država ili grupa država u razvoju" zatvaraju krug neposrednih korisnika prenosa tehnologije u vezi sa delatnostima Zone. No, pored neposrednih korisnika utvrđenih Aneksom III mogu se pojaviti i posredni korisnici shvaćeni u smislu subjekata koji mogu obavljati delatnosti u Zoni na osnovu odredaba Konvencije. U logici paralelnog sistema istraživanja i iskoriščavanja bogatstava Zone, ti subjekti bi, u smislu čl. 153(2) Konvencije, podrazumevali "državna preduzeća, ili fizička ili pravna lica koja su državljeni država ugovornica ili se nalaze pod njihovim stvarnim nadzorom ili pod nadzorom njihovih državljanina kada te države ugovornice jamče za njih, ili svaka od gore navedenih grupa pravnih subjekata koja ispunjava uslove predviđene u ovom delu i Aneksu III".

Na drugoj strani normativne šeme čl. 5. Aneksa III su imaoći tehnologije. Imaoći tehnologije koja se koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni mogu biti:

i) ugovarači (contractors) pod kojima se podrazumeva svaki podnositelj zahteva za odobrenje planova rada koji obuhvataju delatnosti u Zoni sa kojim, nakon što je plan rada odobren, Vlast sklapa ugovor (contract). U smislu čl. 153(2,b) Konvencije kao moguće podnosioce zahteva određuje "države ugovornice, ili državna preduzeća, ili fizička ili pravna lica koja su državljeni država ugovornica ili se nalaze pod njihovim stvarnim nadzorom ili pod nadzorom njihovih državljanina kada te države jamče za njih ili svaka od gore navedenih grupa pravnih subjekata koja ispunjava uslove predviđene u ovom delu u Aneksu III;

ii) treći subjekti tj. oni subjekti koji nemaju status ugovarača. Po svojoj prirodi to mogu biti državni ili nedržavni subjekti (preduzeća, korporacije i sl.). Ova grupa imalača tehnologije ne nalazi se u pravnom odnosu sa korisnicima prenosa tehnologije u smislu Konvencije. Njihov odnos sa primaocima tehnologije u smislu Aneksa III Konvencije uspostavlja se na komercijalnoj osnovi, bilo neposredno ili posredno preko ugovarača koji je već ostvario pravni naslov za korišćenje izvesne pomorske tehnologije.

2. Predmet obaveze prenosa tehnologije u vezi delatnosti u Zoni

Postavlja se pitanje da li je obaveza prenosa tehnologije u vezi delatnosti u Zoni obaveza opšte prirode ili je, pak, vezana za određenu vrstu pomorske tehnologije?

Izraženo je mišljenje da se obaveza prenosa odnosi prvenstveno na tehnologiju dubokomorskog rudarenja tj. sistem vadenja manganskih grumena sa morskog dna.¹ Ovo mišljenje nalazi oslonac u gramatičkom tumačenju izraza "delatnosti

---

1 M.C.W. Pinto, Transfer of Technology under the UN Convention on the Law of the Sea, Ocean

"u Zoni" koji se, na osnovu čl. 1(3) Konvencije tumači kao "delatnosti istraživanja i iskorišćavanja bogatstava Zone". Dopusťa se mogućnost da se tehnologija povezana sa transportom manganskih grumena od nalazišta do postrojenja za izdvajanje minerala iz grumena podvede pod delatnosti za koje u smislu čl. 5(3) Aneksa III stoji obaveza prenosa, ali ne i tehnologija izdvajanja minerala iz grumena.¹.

Nama se čini da je ovakvo tumačenje formalističko i, u krajnjem obrtu, netočno. Smisao izraza "delatnosti u Zoni" valja tumačiti teleološki, tako da "iskorišćavanje bogatstava Zone" znači korišćenje minerala sa morskog dna u industrijske svrhe. Drugim rečima, "iskorišćavanje bogatstava Zone" ne može nikako značiti iskorišćavanje manganskih grumena, kako bi iz navedenog tumačenja proizilazilo, jer su oni kao takvi neupotrebljivi, već korišćenje minerala koji se u njima nalaze. A contrario, odredba čl. 140. po kojoj se delatnosti u Zoni sprovode radi "dobrobiti čovečanstva kao celine... uzimajući posebno u obzir interes i potrebe zemalja u razvoju i narode koji još nisu stekli punu nezavisnost" bila bi puka fraza, forma lišena sadržaja. Cilj prenosa tehnologije, pa i tehnologije dubokomorskog rudarenja je u tome da su zemlje koje su lišene potrebne tehnologije, ili je imaju u nedovoljnem obimu, sposobne za samostalno obavljanje delatnosti odnosnom tehnologijom. Pored toga usko tumačenje po kome se obaveza prenosa tehnologije u vezi sa delatnostima u Zoni odnosi samo na tehnologiju vadenja ruda sa morskog dna za faktički osnov ima prepostavku da se izdvajanje minerala iz manganskih grumena ne može vršiti na dnu dubokog mora već samo u postrojenjima na kopnu. Ta prepostavka je očigledno oborive prirode, a na njoj počiva navedeno tumačenje. Da li bi se ono moglo braniti ako bi se, što ne samo da nije isključeno već je i sasvim verovatni pravac razvoja tehnologije s obzirom na visoke troškove transporta, pokazalo tehnološki izvodljivim da se izdvajanje ruda iz manganskih grumena vrši u postrojenjima koja bi bila postavljena na morsko dno? U tim koordinatama, a ako ne želimo da dubokomorsko rudarenje postavimo kao neku vrstu državne sportske aktivnosti, izgleda nam da je jedino ispravno tumačenje ono po kome se obaveza prenosa tehnologije u vezi sa delatnostima u Zoni odnosi na kompletну tehnologiju čija primena za krajnji rezultat ima pripremu odgovarajuće rude za industrijsku upotrebu.

Usko tumačenje obaveze prenosa tehnologije u vezi sa aktivnostima u Zoni ima za osnovni politički cilj da onemogući pristup tehnologiji za izdvajanje ruda iz manganskih grumena državama u razvoju, i, na taj način, posredno diskvalificuje koncept zajedničke baštine čovečanstva. To je vidljivo iz odredbe čl. 5(5) Aneksa III koji expressis verbis utvrđuje da "Ako Preduzeće nije u stanju pod povoljnim i umerenim trgovачkim uslovima, pribaviti odgovarajuću tehnologiju kako bi se sposobilo da na vreme započe sa vađenjem i preradom rude...", Veće ili Skupština

---

Yearbook, 1986, vol. 6, p. 246.

¹ Ibidem

na mogu sazvati grupu država koja će "preduzeti delotvorne mere radi osiguranja dostupnosti takve tehnologije Preduzeću pod povoljnim i umerenim trgovackim uslovima". Nakon što na ovaj način dode do potrebne tehnologije Preduzeće je može i prenosi u skladu sa uslovima sporazuma o zajedničkom poduhvatu.¹

Kao što se vidi stav 6. ne ograničava prenos tehnologije samo na vadenje rude, već se prenos vezuje za delatnosti "vadenja i prerade rude". Šta je navelo redaktore Konvencije da se u konstrukciji stava 3. opredeli za izraz "delatnosti u Zoni" a da u stavu 5. istog člana tom izrazu pretpostavje jasniji i precizni izraz "vadenje i prerada rude"? Izvesno je da razloge ovakvog opredeljivanja valja tražiti u kvalitetu obaveza koja pomenuta dva stava čl. 5. ustanovljavaju. Stav 3. je redigovan u maniru *jus strictum*; sadrži precizne obaveze ugovarača koje se unose u svaki ugovor o delatnostima u Zoni. Nepoštovanje ovih obaveza je, po svojoj prirodi kršenje ugovora koje ovlašćuje Vlast da obustavi izvršavanje ugovora, ili ga raskine ili primeni novčane kazne u skladu sa članom 18. Konvencije.². Sporovi koji tim povodom iskrsnu podležu obaveznom rešavanju u skladu sa odredbama dela XI Konvencije koji se odlikuju visokim stepenom efektivnosti za standarde međunarodnog prava.³. Nasuprot tome, obaveze iz stava 5. se ne unose u ugovor o delatnostima u Zoni. Tome valja dodati da su formulisane kao neodredene i neprecizne, jer, primera radi, u slučaju da Preduzeće nije u stanju da, pod povoljnim i umerenim trgovackim uslovima, pribavi tehnologiju za vadenje i preradu rude, Vlast ili Skupština nisu u pravnoj obavezi da sazovu grupu država stranaka koja bi se tim pitanjem pozabavila - Vlast ili Skupština "mogu sazvati..." tj. imaju diskreciono pravo da tako postupe. Takođe su široko i neprecizno odredene i nadležnosti tako sazvanog skupa - grupa država stranaka treba da se "zajednički savetuje i preduzme delotvorne mere radi osiguranja dostupnosti takve tehnologije." Radi se o formulacijama koje odudaraju od onih upotrebljenih u stavu 3. - deklarativni, politički naboj u njima preteže nad pravnim.

1 stav 6. člana 5. Aneksa III Konvencije.

2 U stavu (4) člana 5. Aneksa III ove su sankcije alternativno postavljene, s obzirom da su u jednu rečenicu povezane reči "ili". U smislu opštег međunarodnog prava kumulativna primena nekih od ove tri sankcije (recimo, raskid ugovora i naknada štete) se ne ne može a priori isključiti. - Uopšte o tome, v. M. Kreća, Prestanak dejstva ugovora u savremenom međunarodnom javnom pravu, 1988, str. 69, 104.

3 U članu 5.(4) Aneksa III stoji da su "sporovi povodom obaveza iz stava 3. i drugih odredaba ugovora" podložni obaveznom rešavanju u skladu sa odredbama Dela XI tj. da se rešavaju u Veću za sporove o morskom dnu Međunarodnog suda za pravo mora. Od tog opštег pravila ustanovljen je jedan izuzetak vezan za sporove o tome da li su ponude koje je učinio ugovarač u okviru "povoljnih i umerenih trgovackih uslova". Ovu vrstu sporova svaka stranka može jednostrano podneti na rešavanje obaveznoj trgovackoj arbitraži u skladu sa UNCITRAL-om, arbitražnim pravilima ili drugim arbitražnim pravilima koja Vlast može usvojiti vršeći svoju zakonodavnu vlast. Uopšte o rešavanju sporova po Konvenciji.-v. V. Ibler, Sistem mirnog rešavanja sporova, Prinosi za poredbeno proučavanje prava i međunarodno pravo, Novo pravo mora, 1982, str. 260-282.

Obaveza prenosa tehnologije utvrđena stavom 3, čl. 5. Aneksa III ograničena je ratione temporis. Opštom odredbom stava 7. pomenutog člana utvrđuje se da se ta obaveza unosi u svaki ugovor o delatnostima u Zoni sve dok ne prode 10 godina od početka komercijalne proizvodnje Preduzeća. Dakle, protekom perioda od 10 godina od početka komercijalne proizvodnje Preduzeća, prestaje obaveza ugovarača da u svaki ugovor o delatnostima u Zoni unesu odredbu o prenosu tehnologije. To, naravno, ne znači da se takva obaveza ne može unositi u ugovore koji bi se sklapali po isteku perioda od 10 godina od početka komercijalne proizvodnje Preduzeća - prestaje da važi samo Konvencijom utvrđena obaveza te vrste i stvar se rešava ad casum, na ravni autonomije volje stranaka.

Kako je period od 10 godina objektivne prirode, ovlašćene strane se na obavezu prenosa iz stava 3. člana 5. mogu pozivati samo u tom periodu računajući od početka komercijalne proizvodnje Preduzeća. To konkretno znači da ako je ugovor o delatnostima u Zoni zaključen 7 godina od početka komercijalne proizvodnje, odgovarajuće ovlašćenje Vlasti ili zemalja u razvoju traje 3 godine.

Osnovna podela pomorske tehnologije u Aneksu III vezana je, međutim, za činjenicu da je tehnologija u ograničenom prometu, tj. da je njen status i promet pravno zaštićen posebnim pravilima - pravom industrijske svojine.¹. Otuda je u Aneksu III izvedena podela na:

- i) tehnologiju koju je ugovarač pravno ovlašćen preneti (legally entitled to transfer)², i
- ii) tehnologiju koju ugovarač nije pravno ovlašćen preneti (not legally entitled to transfer)³.

Relevantnost ove podele se, u konstrukciji člana 5. Aneksa III, ispoljava kroz različite obaveze ugovarača odnosno ovlašćenja Vlasti, Preduzeća i zemalja u razvoju zavisno od tehnologije o kojoj je reč.

3. Pravni režim prenosa tehnologije koja se koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni

3.1 Pravni režim prenosa tehnologije koju je ugovarač pravno ovlašćen da prenese na drugo lice

3.1.1. Obaveze ugovarača

Ugovarač je u opštoj obavezi da upozna Vlast sa tehnologijom koju namerava da upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni i pre nego što formalno

¹ Dr V. Besarović, Pravni aspekt prenosa tehnološkog znanja u zemlje u razvoju, 1980, str. 11.

² Član 5(3a) Aneksa III Konvencije.

³ Član 5.(3b,c) Aneksa III Konvencije.

stekne status ugovarača. Stav 1. čl. 5. stimuliše obavezu svakog podnosioca zahteva da, prilikom podnošenja zahteva, učini dostupnim Vlasti "opšti opis opreme i metoda koji će se upotrebiti prilikom obavljanja delatnosti u Zoni i druge relevantne nesvojinske podatke o osobinama takve tehnologije i podatke gde se takva tehnologija može nabaviti". Uzimajući u obzir napredak pomorske tehnologije, utvrđena je i akcesorna obaveza podnosioca zahteva da obaveštava Vlast o promenama nastalim u navedenom opisu i podacima kad god je uvedena neka bitnija tehnološka promena ili novina.¹. Nalazimo da se, in concreto, radi o opštoj obavezi tj. obavezi koju je podnositelj zahteva dužan ispuniti bez obzira o kakvoj je vrsti tehnologije reč. Ona ne šteti interesima imaoča tehnologije bez obzira da li se imaoč tehnologije i podnositelj zahteva poklapaju, jer je reč o obavezi koja se izvršava davanjem opštih, nesvojinskih obaveštenja o tehnologiji. Smisao ove obaveze treba tražiti prvenstveno u ispitivanju tehničke podobnosti podnosioca zahteva za preduzimanje delatnosti u Zoni, ali podaci koje tom prilikom dobije vlast su od interesa i za prenos tehnologije koji se obavlja u skladu sa čl. 5. Aneksa III.

Obaveze² ugovarača u odnosu na tehnologiju koju je pravno ovlašćen preneti sastoji se u tome da, pod povoljnim i umerenim trgovackim uslovima učini Preduzeću dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora. Prenos tehnologije koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni ugovarač ne vrši automatski, nego na zahtev Vlasti. Zahtev Vlasti je legitiman u slučaju ako Preduzeće utvrdi da nije u stanju da pribavi istu ili jednakost efikasnu i korisnu tehnologiju na slobodnom tržištu pod umerenim i povoljnim tržišnim uslovima.

Otvoreno je pitanje šta se podrazumeva pod "povoljnim i umerenim trgovackim uslovima"? U suštini, radi se o pravnom standardu koji se konkretizuje ad casum, prema okolnostima svakog pojedinog slučaja. Pored standardnih okolnosti u obzir valja uzeti i one koji se tiču specifičnih obaveza Preduzeća prema zemljama u razvoju kao primaocima tehnologije koja se koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni. Stoga se, exempli causa, ne bi smatrali "povoljnim i umerenim trgovackim uslovima" oni uslovi koji udovoljavaju opštim značenjima te sintagme (finansijski uslovi i sl.) ali su opterećeni restriktivnim klauzulama koje onemoćuju prenos te tehnologije od Preduzeća zemljama u razvoju.

Sintagma "povoljni i umereni trgovacki uslovi" pati od neodređenosti svojstvenih tim konstrukcijama, dodatno opterećenih neizgrađenošću međunarodnog pravnog poretku. Neodređenost i subjektivni naboji sintagme, dolazi će, po prirodi

1 Član 5. (2) Aneksa III Konvencije.

2 Za kritiku rešenja koje prenos čini obaveznim a na osnovu pretpostavljenog interesa industrije.-v. P. Peters, The role of industry in ocean mining under the parallel system, in La gestion des ressources pour L'humanité: le droit de la mer, Colloque, La aque, 29-31 Octobre 1981, pp. 107-108.

stvari, do izraza s obzirom da sam ugovarač ceni te okolnosti u konkretnom slučaju. Teško je pretpostaviti da utvrđivanje takvih kvaliteta uslova pod kojima se tehnologija čini dostupnom može proći bez komplikacija u odnosima imaoca i primaoca čiji su interesi po definiciji suprotstavljeni. Stvar dobija objektivnu i nepristrasnu optiku u slučaju kada izbije spor, tj. kada Preduzeće osporava da su uslovi pod kojima mu ugovarač čini dostupnom tehnologiju koju koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni - "povoljni i umereni...", pa se aktivira mehanizam sudskog rešavanja sporova.

Kakva je pravna priroda obaveze ugovarača da učini Preduzeću dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora? Da li se radi o obavezi stricto sensu ili ne?

Pinto drži da se radi o "obećanju ugovarača Vlasti", tako da se zaključenjem ugovora o delatnostima u Zoni, Preduzeće pojavljuje kao korisnik, beneficijar prenosa tehnologije odn. kao treća strana (the benefit is to accrue to a third party, the Enterprise)¹. Mada se to explicite ne kaže izlazi da je ugovor između Vlasti i podnosioca zahteva u delu koji se tiče prenosa tehnologije neka vrsta ugovora u korist trećeg (in favorem tertii).

Nalazimo da ovakvo shvatanje počiva na krivim premisama. Primo, položaj ugovarača koji mu nalaže da "pod povoljnim i umerenim trgovачkim uslovima, kad god to Vlast zatraži, načini Preduzeću dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora..." ne može biti okvalifikovana kao obećanje, već kao ugovorna obaveza. To jasno proizilazi već i iz uvodne rečenice stava 3. koja stipuliše da "Svaki ugovor o delatnostima u Zoni sadrži ove obaveze ugovarača" (kurziv naš - M. K.), među kojima se, inter alia, navodi i gore pomenuta obaveza. Neispunjerenje te obaveze predstavlja kršenje ugovora o delatnostima u Zoni. Secundo, Preduzeće je korisnik obaveze iz stava 3(a), ali ne kao treća strana već kao organ Vlast. Okolnost da se preduzeće eo nomine ne pominje kao stranka ugovora o delatnostima u Zoni, valja pripisati tome što organizacija preko koje se obavlja neposredna međunarodna jurisdikcija "organizuje, obavlja i nadzire delatnosti u Zoni u ime čovečanstva kao celine..."² a Preduzeće je operativni organ Vlasti tj. organ koji "neposredno ostvaruje delatnosti u zoni"³. Dakle, razlici u hijerarhijskom položaju koja se podrazumeva kada je reč o odnosu između organizacije i njenog organa. Kvalifikacija Preduzeća kao "treće strane" implicite znači da se ono izdvaja iz organizacione strukture Vlasti i promoviše u samostalnu međunarodnu organizaciju.

Obaveza ugovarača da, na zahtev Vlasti, učini Preduzeću dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni, ostvaruje se za-

1 C.W. Pinto, op. cit. p. 249.

2 Član 153. (1) Konvencije

3 Član 170. (1) Konvencije

ključenjem posebnog sporazuma između ugovarača i preduzeća. Taj posebni sporazum je neposredni pravni osnov prenosa tehnologije, pravni oblik putem koga se ostvaruje opšta, Konvencijom stipulisana obaveza ugovarača. Odgovarajuća odredba stava 3(a) je u tom pogledu široko formulisana - kaže se da se obaveza prenosa "ostvaruje preko licence ili drugim odgovarajućim aranžmanima."

Ovako široka formulacija otvara prostor dispoziciji stranaka u pogledu modaliteta izvršenja osnovne ugovorne obaveze o prenosu tehnologije. Exempli causa, postoji znatna razlika u položaju stranaka ako se prenos tehnologije vrši licencom ili zajedničkim poduhvatom.

Kao ugovorne strane kod "licence ili drugih odgovarajućih aranžmana pojavljuju se na jednoj strani - ugovarač, a na drugoj - Preduzeće ili država u razvoju ili grupa država u razvoju. U stavu 3(a) Aneksa III takav sporazum se određuje kao aneks ugovora o delatnostima u Zoni.

3.1.2. Ovlašćenja Vlasti, Preduzeća i država u razvoju

Osnovno ovlašćenje Vlasti u prenosu tehnologije koju je ugovarač pravno ovlašćen preneti izražava se u odredbi po kojoj ona može zatražiti od ugovarača da Preduzeću učinu dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni. Obaveza ugovarača se aktivira "kad god Vlast to zatraži" (Whenever the Authority so requests). Rec "kad god" upotrebljena u navedenoj formulaciji prima facie upućuje na zaključak da je Vlast apsolutno slobodna da podnese taj zahtev kad nade za potrebno. No, takvo tumačenje ne može da opstane ako se stav 3(a) tumači u celini.

Zahtev Vlasti je ligitiman samo u slučaju "ako Preduzeće utvrdi da nije u stanju da pribavi istu ili jednako efikasnu tehnologiju na slobodnom tržištu pod umerenim i povoljnim trgovačkim uslovima." To podrazumeva da je Preduzeće dužno da pokuša da pribavi "efikasnu i korisnu tehnologiju" pod navedenim uslovima. Pri tom je uslov formulisan na subjektivan način jer samo Preduzeće ocenjuje da je u stanju da pribavi odgovarajuću tehnologiju. To otvara mogućnost komplikacija jer Preduzeću, ustvari, i ne ide u prilog da se preterano angažuje na pribavljanju "jednako efikasne i korisne tehnologije", kada obaveza prenosa figurira kao obaveza ugovarača. Pravno bi korektnija bila objektivna formulacija uslova u smislu da se osnov za zahtev Vlasti konstituiše ako Preduzeće nije u stanju pribaviti "ista i jednako efikasnu i korisnu tehnologiju na slobodnom tržištu". Pogotovo što formulacija "ista ili jednako efikasna i korisna tehnologija" ne daje dovoljno osnova za pretpostavku da bi se traganje Preduzeća za takvom tehnologijom moglo otegnuti ad infinitum.

Nakon što ustanovi da nije u mogućnosti da pribavi odgovarajuću tehnologiju na slobodnom tržištu Preduzeće odn. njegov Upravni odbor dostavlja izveštaj Veću, kao jednom od glavnih organa Vlasti. Kako je Veće sastavljeno od predstavnika koji nisu kvalifikovani za stručna pitanja kao što je pitanje kvaliteta od-

goverajuće tehnologije i njene dostupnosti na slobodnom tržištu, to o konkretnoj stvari može zatražiti stručno mišljenje Pravne i Tehničke komisije.¹

Šta biva u slučaju ako Pravna i tehnička komisija nade da Preduzeće nije iscrplo mogućnosti u traganju za efikasnom i korisnom tehnologijom? Ili, štaviše, ustanovi da je na slobodnom tržištu moguće pod povoljnim uslovima naći efikasniju tehnologiju? Stručno mišljenje Pravne i tehničke komisije kojim bi se aktivnost Preduzeća na traženju odgovarajuće tehnologije okvalifikovalo kao nedovoljna, sasvim izvesno ne obavezuje Vlast da odustane od zahteva ugovaraču da tehnologiju prenese Preduzeću. Mišljenje Pravne i tehničke komisije, kao organa Veća, ima svojstvo preporuke i Veće ga uzima kao elemenat u donošenju meritorne odluke.

No, nalazimo da činjenica da je Preduzeće utvrdilo da nije u stanju da pribavi "istu i jednaku efikasnu i korisnu tehnologiju na slobodnom tržištu pod umerenim i povoljnim trgovачkim uslovima" ne konstituiše ipso facto osnov za podnošenje zahteva Vlasti ugovaraču. Odnosna procena Preduzeća je sadržaj izveštaja koji se podnosi Veću a ono izveštaj sa preporukom dostavlja Skupštini na meritorno odlučivanje. U tom smislu u poslednjoj rečenici stava 3(a) stoji da se Vlast "može pozivati na ispunjenje obaveze samo u slučaju da Preduzeće utvrdi da nije u stanju da nabavi odgovarajuću tehnologiju". Teorijski gledano moguć je slučaj da Veće i Skupština ne prihvate izveštaj Preduzeća, i da mu nalože da nastavi sa traženjem odgovarajuće tehnologije, ali ga je teško zamisliti.

Države u razvoju, takođe, mogu zatražiti od ugovarača da im, per analogiam sa Preduzećem, pod povoljnim i umerenim trgovачkim uslovima učini dostupnom tehnologiju koju upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora, a koju je ugovarač pravno ovlašćen preneti na drugu osobu. No, analogija između odgovarajućih ovlašćenja Vlasti i država u razvoju nije potpuna. Razlika je u kvalifikatornim uslovima koje država u razvoju (ili grupa država u razvoju) imaju, po Konvenciji, ispuniti da bi stekli ovlašćenje za podnošenje zahteva ugovarača za prenos tehnologije. Pored uslova koje smo naveli, ovlašćenje države u razvoju ili grupe država u razvoju ograničeno je ratione personae na "onog ugovarača od kojeg tehnologiju nije zatražilo Preduzeće, niti je on tehnologiju preneo Preduzeću". Prema tome, ovlašćenje države u razvoju ili grupe države u razvoju je supsidijerne prirode.

3.2. Pravni režim prenosa tehnologije koju ugovarač nije pravno ovlašćen da prenese

3.2.1. Obaveze i prava ugovarača

---

1 Član 165 (2) Konvencije

Kao opšta obaveza ugovarača, obaveza prenosa se odnosi i na tehnologiju "koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu" u momentu sklapanja ugovora o delatnostima u Zoni. Teorijski posmatrano, izraz "tehnologija koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu" obuhvata dva slučaja:

- a) kada je sam ugovarač istovremeno i vlasnik izvesne tehnologije, a iz bilo kojih razloga ne želi da iznese na slobodno tržište; i
- b) kada je ugovarač došao u posed izvesne tehnologije, ali je, pritom, opterećen restriktivnom klauzulom o zabrani njenog prenosa.

Konvencija, izgleda, ima u vidu samo drugi slučaj. Na takav zaključak upućuje formulacija po kojoj je ugovarač dužan da dobije "pismenu obavezu vlasnika takve tehnologije" da će je ovaj učiniti dostupnom Preduzeću" u istoj meri kao što je dostupna ugovaraču.¹ Verovatno je da razloge ovakvog opredeljenja Konvencije treba tražiti u pretpostavci da se ne mogu očekivati komplikacije u prenosu tehnologije ako je ugovarač u isto vreme i njen vlasnik, s obzirom na poziciju Vlasti kao druge strane u ugovoru o delatnostima u Zoni. Obaveze ugovarača u prenosu tehnologije koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu obuhvataju:

i) da pribavi od vlasnika tehnologije pismenu obavezu (written assurance) da će svoju tehnologiju, kad god to Vlast zatraži, "učiniti dostupnom Preduzeću, u istoj meri u kojoj je dostupna ugovaraču na temelju licence ili drugog odgovarajućeg aranžmana te povoljnijih i umerenih trgovačkih uslova." Pismena obaveza predstavlja jednostrano, formalno obećanje vlasnika da će izvesnu tehnologiju učiniti dostupnom Preduzeću pod uslovima utvrđenim stavom 3(b) čl. 5. Interesantno je da podstav (b) simetriju u položaju ugovaraču Preduzeća iscrpljuje u meri dostupnosti izvesne tehnologije (to the same extent as made available to the contractor). Ako su redaktori Konvencije imali na umu potrebu ustanovljenja potpune simetrije, korektnija bi bila formulacija koja bi pored reči mera ("extent") obuhvatala i reč uslovi ("conditions"). Davanje pismene obaveze je stvar dogovora između vlasnika tehnologije i ugovarača - uspešan dogovor u velikoj meri zavisi od karaktera i snage veze između ova dva subjekta, jer, u principu važi maksima - nemo cogitur rem suam vendere, etiam justo pretio.

ii) Da pribavi od vlasnika na osnovu izvršivog ugovora (enforceable contract) pravo prenosa Preduzeću svake tehnologije koju ugovarač koristi u delatnostima u Zoni.² Ova obaveza ugovarača se aktivira u slučaju da Preduzeće samo ne stupa u neposredne pregovore sa vlasnikom tehnologije. Dok se pismenom obavezom konstituiše obećanje, zaključenjem izvršivog ugovora stvara se efektivni pravni osnov za prenos tehnologije. Ugovarač pribavlja pravo prenosa tehnologije Preduzeću sklapanjem ugovora o licenci ili drugog odgovarajućeg aranžmana sa vlasnikom tehnologije kojim ublažava restriktivne klauzule iz osnovnog ugovora na

---

1 Član 5.(3b) Aneksa III Konvencije

2 Član 5(3c) Aneksa III Konvencije

osnovu koga je i stekao pravo da sam koristi izvesnu tehnologiju. Na ugovaraču je da, u pregovorima sa vlasnikom tehnologije, iznade uslove pod kojima je ovaj spremjan preneti pravo korišćenja tehnologije Preduzeću. Karakter uslova pod kojima je vlasnik voljan preneti Preduzeću tehnologiju koju ugovarač koristi u delatnostima u Zoni, stvar je odnosa ugovarača i vlasnika tehnologije. Izvesno je da su redaktori Konvencije imali na umu i mogućnost da ugovarač u tu svrhu angažuje i finansijska sredstva. Na takvo tumačenje upućuje formulacija koja pravo prenosa tehnologije Preduzeću podvrgava rezervi da je to moguće učiniti bez "većih troškova za ugovarača" (without substantial cost to the contactor). Formulacija "veći troškovi za ugovarača" nosi u sebi subjektivni nabolj, tako da se može tumačiti na različite načine. Gornja granica "većih troškova za ugovarača" u objektivnom smislu podrazumeva, po našem mišljenju, troškove koji dovode u pitanje ekonomsku opravdanost obavljanja delatnosti u Zoni.

iii) U praksi nije nemoguće zamisliti slučaj da Preduzeće odluci da stupi u neposredne pregovore sa vlasnikom kako bi pribavilo odgovarajuću tehnologiju. Za ovaj slučaj Konvencija predviđa alternativnu obavezu ugovarača da "olakša Preduzeću...sticanje svake tehnologije obuhvaćene podstavom (b)... pod povoljnim i razumnim trgovačkim uslovima."¹

Šta podrazumeva izraz "olakša... sticanje svake tehnologije..."? S obzirom da je reč o tehnologiji "koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu", olakšavanje sticanja takve tehnologije podrazumeva praktične korake i mere kod vlasnika kako bi se on naveo da Preduzeću ustupi tehnologiju pod povoljnim i razumnim trgovačkim uslovima. Karakter tih mera je *quaestio facti*. Od posebnog interesa je, svakako, priroda odnosa između ugovarača i vlasnika tehnologije. Ako između ugovarača i vlasnika tehnologije postoji korporacijska veza, izraz "da olakša Preduzeće... sticanje svake tehnologije..." ima realnu i opipljivu težinu, jer ugovarač, odnoseći se bona fide prema svojoj obavezi iz st. 3(d) može, zavisno od jačine te veze, i neposredno uticati na odluku vlasnika tehnologije. U slučaju, pak, da te veze nema, uloga ugovarača se u osnovi svodi na pružanje dobrih usluga ili neku vrstu posredovanja između Preduzeća i vlasnika tehnologije.²

iii) Per analogiam sa obavezama koje ima u odnosu na Preduzeće, stoje i obaveze ugovarača prema državi u razvoju ili grupi država u razvoju.

Dakle, u odnosu na državu u razvoju ili države u razvoju, ugovarač je, pod uslovima koje smo naveli,³ u obavezi da:

- za svaku tehnologiju koja se upotrebljava prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora, a koja nije svakom dostupna na slobodnom tržištu, dobjije pismenu obavezu vlasnika takve tehnologije da će je ovaj učiniti dostupnom

¹ Član 5(3d) Aneksa III Konvencije

² C.W. Pinto, op. cit. p. 253

³ v. članove 238-249 Konvencije

državi u razvoju (ili državama u razvoju), kada ova to zatraži, u istoj meri u kojoj je dostupna ugovaraču, na osnovu licence ili drugog odgovarajućeg aranžmana te povoljnih i umerenih trgovačkih uslova;

- da pribavi od vlasnika na osnovu izvršivog ugovora (enforceable contract) pravo prenosa državi u razvoju (ili grupi država u razvoju) svake tehnologije koju ugovarač upotrebljava u delatnostima u Zoni na osnovu ugovora, ako je ugovarač inače nije pravno ovlašćen prenosi na druga lica i koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu;

- da, u slučaju kada država u razvoju (ili grupa država u razvoju) odluči da stupa u neposredne pregovore sa vlasnikom tehnologije, olakša državi u razvoju (ili grupi država u razvoju), sticanje svake tehnologije koju ugovarač nije pravno ovlašćen preneti na drugo lice a na osnovu licence ili drugih odgovarajućih aranžmana i pod povoljnim i razumnim trgovačkim uslovima.

Obaveze ugovarača prema državi u razvoju (ili grupi država u razvoju) postavljene su na istu ravan, simetrične su sa obavezama kojima je ugovarač podvrgnut u odnosu na Preduzeće. U stavu 3(e) stoji da svaki ugovor o delatnostima u Zoni sadrži i obavezu ugovarača "da preduzme iste mere (to take the same measures) propisane u podstavovima (a), (b), (c) i (d) u korist države u razvoju ili grupe država u razvoju..." Potpunu simetriju krnji odsustvo odredbe o merama koje bi se mogle preduzeti protiv ugovarača za slučaj da se skrupulozno ne pridržava svojih obaveza prema državi u razvoju (ili grupi država u razvoju), kako je to uradeno u podstavovima (b) i (c). To, dakako, ne znači da Vlast u takvim slučajevima ne bi mogla primenjivati u odnosu na ugovarača mere analogne onima koje je ovlašćena primenjivati kada se u ulozi primaoca tehnologije pojavljuje Preduzeće - jer, radi se, konačno o povredi ugovorne obaveze ugovarača, ali je to, mišljenja smo, trebalo explicite naznačiti. Prvenstveno iz pravno-političkih razloga, jer ne treba izgubiti iz vida okolnost da je pozicija država u razvoju kao primaoca tehnologije u konkretnim okolnostima objektivno slabija od pozicije Preduzeća

3.2.2. Prava i obaveze Vlasti

U prenosu tehnologije koju ugovarač nije pravno ovlašćen preneti na treće subjekte, pa, prema tome, ni na Preduzeće, ovlašćenja Vlasti obuhvataju:

i) Ovlašćenje da ugovaraču izrekne zabranu korišćenja one tehnologije za koju ugovarač nije dobio pismenu obavezu vlasnika da će je ovaj, kad god to Vlast zatraži, načiniti dostupnom Preduzeću, u istoj meri kao što je dostupna ugovaraču na osnovu licence ili drugog odgovarajućeg aranžmana te povoljnih i razumnih trgovačkih uslova. Iz imperativne formulacije podstava (b) in fine po kojoj "tehnologija u pitanju neće biti korišćena (the technology in question shall not be used), proizilazi da Vlast izriče zabranu na osnovu same činjenice da ugovarač nije pribavio pismeno obećanje vlasnika tehnologije. Nalazimo, međutim, da ra-

cionalni osnov za izricanje zabrane ne postoji u slučaju ako ugovarač, iako propusti da pribavi pismenu obavezu vlasnika, dode do izvršivog ugovora kojim obezbeduje Preduzeću pravo prenosa svake tehnologije koju ugovarač koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni na osnovu ugovora;

ii) Da u slučaju kada ugovarač propusti da stekne pravo prenosa od vlasnika tehnologije, a efektivno nadzire vlasnika, tu okolnost smatra "relevantnom" za ocenu podobnosti ugovarača prilikom svakog kasnijeg podnošenja plana rada na odobrenje.¹. Efektivnost ovakvog ovlašćenja Vlasti je okrnjena iz nepoznatih razloga - propust ugovarača da stekne pravo prenosa od vlasnika tehnologije Vlast može uzeti samo za relevantnu okolnost za ocenu podobnosti ugovarača prilikom svakog kasnijeg zahteva za odobrenje plana rada. Drugim rečima, sankcija za ovakav propust, ako se uopšte može nazvati sankcijom stricto sensu, se odlaže pro futuro, s tim što do preuzimanja sankcija ne mora ni doći. Postoji očigledna nesrazmerna između mera koje stoje Vlasti na raspolaganju u slučaju ugovaračevog propusta da pribavi pismenu obavezu vlasnika tehnologije da će izvesnu tehnologiju učiniti dostupnom Preduzeću i mera koje može preduzeti za slučaj da ugovarač propusti da pribavi pravo prenosa Preduzeću svake tehnologije koju koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni. Ta nesrazmerna je utoliko čudnija što se konkretno ovlašćenje Vlasti za slučaj kada ugovarač ima efektivni nadzor nad vlasnikom tehnologije vrši povodom očigledne nesavesnosti ugovarača, odsustva namere da ispunji svoju ugovornu obavezu;

iii) Jednakim ovlašćenjima Vlast raspolaže i u analognim slučajevima kada se umesto Preduzeća kao primalac tehnologije pojavljuje država u razvoju ili grupa država u razvoju. Pri tom su relevantna ograničenja utvrđena stavom 3(c) Aneksa III.².

3.2.3. Prava i obaveze Preduzeća i države u razvoju (odn. država u razvoju)

Preduzeće raspolaže sledećim ovlašćenjima u prenosu tehnologije koja se koristi prilikom obavljanja delatnosti u Zoni, a koju ugovarač nije pravno ovlašćen preneti na druge subjekte:

i) Da zahteva od ugovarača da pribavi od vlasnika na osnovu izvršivog ugovora pravo prenosa svake tehnologije koju ugovarač koristi u delatnostima u Zoni na osnovu ugovora a koja nije svakome dostupna na slobodnom tržištu. Dakle, dok

---

1 Stav 3(c) člana 5. Aneksa III Konvencije

2 Svaki odobreni plan rada "daje izvodaču isključiva prava radi istraživanja i iskorišćavanja u planu rada naznačenih vrsta bogatstava u skladu s pravilima, propisima i postupcima Vlasti. Ako, međutim, podnositelj zahteva podnese na odobrenje plan rada koji obuhvata samo fazu istraživanja ili samo fazu iskorišćavanja, odobrenim planom rada daju se isključiva prava samo u pogledu te jedne faze".

je pribavljanje pismene obaveze vlasnika tehnologije na osnovu podstava (b) obavezno, zaključenje izvršivog ugovora između vlasnika tehnologije i ugovarača je fakultativno jer zavisi od zahteva Preduzeća. Ovom zahtevu Preduzeće pribegava u slučaju kada ne želi da stupa u neposredne pregovore sa vlasnikom tehnologije;

ii) Da zahteva od ugovarača da ga dovede u vezu sa vlasnikom tehnologije i tako mu omogući neposredne pregovore u cilju sticanja potrebne tehnologije koja nije dostupna na slobodnom tržištu. Mada o tome nema izričite odredbe u podstavu (b) izgleda nam potpuno razumljivo da ovaj zahtev Preduzeća bude formulisan u pismenom obliku uz preciznu naznaku tehnologije koja se traži i drugih relevantnih momenata.

Analognim ovlašćenjima raspolaže i država u razvoju (odn. grupa država u razvoju). Pri tom su se države u razvoju dužne pridržavati relevantnih ograničenja iz podstava (d) čl. 5. (3) Aneksa III.

BANKARSKE GARANCIJE NA PRVI POZIV PREMA JEDNOOBRAZNIM PRAVILIMA IZ 1992. GODINE

Posle višegodišnjeg rada (Rad na unifikaciji pravila je započeo 1985. godine, kada je u okviru Medunarodne trgovinske komore iz Pariza formirana posebna radna grupa (ICC Doc. No. 470/468, od 30. 1. 1985.), koja je 3. decembra 1985. održala prvi sastanak (ICC Doc. No. 555-21/57, 30. 01. 1986.). Prvi predlog Jednoobraznih pravila za bankarske garancije na prvi poziv i bondove) je podnet maja 1986. godine (ICC Doc. 470/Int. 215, 460/Int. 184, 23. 05. 1986.)) 1992. godine su u okviru Medunarodne trgovinske komore iz Pariza usvojena Jednoobrazna pravila za bankarske garancije na (prvi) poziv (Uniform Rules for Demand Guarantees of International Chamber of Commerce, u daljem tekstu Jednoobrazna pravila). (Pravila su objavljena u ICC Publikacion No. 458. Zvanični prevod pravila na srpski jezik još nije objavljen.). Pored Pravila za bankarske garancije na prvi poziv u završnoj fazi se nalaze i Jednoobrazna pravila za ugovorne garancije i Konvencija za medunarodne garancije. Usvajanje Jednoobraznih pravila predstavlja značajan uspeh ne samo u započetom procesu unifikacije poslova bankarskog prava, već pokazuju ohrabrujuću tendenciju u unifikaciji autonomnih poslova medunarodnog trgovinskog prava. Izabrani metod unifikacije usvajanjem Jednoobraznih pravila pokazao se vrlo uspešnim i gotovo univerzalno prihvaćenim od poslovnih ljudi i njihovih asocijacija. Rečite primere takvog uspeha predstavljaju Jednoobrazna pravila i običaji za dokumentarne akreditive, INCOTERMS pravila i Jednoobrazna pravila za inkaso. Sa nešto manje uspeha prihvaćena su Jednoobrazna pravila za ugovorne garancije iz 1978. godine.

Pravilima je određeno da će se primenjivati na sve garancije na prvi poziv i njihove izmene u kojima je to navedeno i da će obavezivati sve strane osim ako drugčije nije izričito navedeno u garanciji ili izmenama. Za najveći broj subjekata

Jednoobrazna pravila će biti jedini izvor pozitivnog međunarodnog bankarskog prava, s obzirom da bankarske garancije na prvi poziv gotovo da nisu regulisane nacionalnim propisima. Primena Pravila se može ugovoriti na način kao što se ugovara primena opštih uslova poslovanja. U dosadašnjoj bankarskoj praksi to se najčešće činilo upućujućom klauzulom, koja je bila unapred odštampana pri dnu ili sa strane samog teksta bankarske garancije i ugovora o njenom izdavanju. Pravila bi se mogla primeniti i u slučaju kad ne postoji takva klauzula o izričitom upućivanju, ali se na osnovu drugih činjenica može zaključiti o takvoj nameri stranaka. Uostalom, sudovi i arbitraže će u slučaju sporova nužno biti upućeni na njihovu primenu u interpretaciji spornih odredbi pošto praktično i ne postoje drugi izvori u nacionalnim pravima. Kad su ugovorena, Jednoobrazna pravila obavezuje sve strane: nalogodavca (principala), garanta i korisnika.

POJAM I NAČELA

Prema odredbama člana 2.a Jednoobraznih pravila, garancija na (prvi) poziv (demand guarantee) znači "svaku garanciju, bond ili drugu obavezu (obećanje) plaćanja, bez obzira na naziv ili opis, od strane banke, osiguravajuće kompanije ili drugog pravnog ili fizičkog lica (garant) koje je dato u pismenom obliku za plaćanje novca na osnovu podnošenja zahteva za plaćanje u skladu sa uslovima obećanja i drugog dokumenta(ata) (npr. potvrde od arhitekte ili inžinjera, sudske ili arbitražne odluke) kako je već označeno u garanciji, kad je takvo obećanje dato

i) na zahtev ili po instrukcijama i pod odgovornošću strane (kasnije nazvane "principal"); ili

ii) na zahtev i po instrukcijama i pod odgovornosti banke, osiguravajuće kompanije ili drugog pravnog ili fizičkog lica (strana koja prima instrukcije) koja rade po instrukcijama principala drugoj strani (korisniku).

Pod pojmom garancija na prvi poziv tradicionalno se podrazumeva apstraktno obećanje garanta da svoju obavezu prema korisniku ispuni jedino na osnovu pismenog zahteva bez bilo kakvih prigovora ili protesta. Otuda se obaveza garanta definiše kao čvrsta ili neopoziva, apstraktna i nezavisna u odnosu na osnovni posao i ugovor o izdavanju garancije. Navedeni pojam iz Jednoobraznih pravila, međutim, izaziva neke dileme u pogledu apstraktnosti i čvrstine obaveze garanta, jer se pored zahteva za plaćanjem zahtevaju i "drugi dokumenti".

Apstraktnost se može posmatrati u materijalno-pravnom i procesno-pravnom smislu. U materijalno-pravnom smislu apstraktnost znači pravnu odvojenost i nezavisnost preuzete obaveze (obećanja) garanta od drugih pravnih odnosa koji čine posao garancije u širem smislu i koji prethode njenom izdavanju. Osnov obaveze je sadržan u samoj jednostranoj izjavi garanta, kad je učinjena u propisanoj formi. Pri tome nije od pravnog značaja zbog čega se garant obavezao i izdao garanciju. Kauza takvog obavezivanja se ne utvrđuje pa joj se i ne pridaje onaj pravni značaj koji ima kod ugovora i ostalih dvostranih pravnih poslova. Razlog obavezivanja (kauza u ekonomskom smislu) se doduše može utvrditi i pronaći u preuzetoj obavezi garanta u ugovoru o izdavanju garancije zaključenim

sa njegovim nalogodavcem, ali je njen značaj u smislu uticaja na postojanje garancijske obavezu potpuno zanemaren. Otuda tako čvrsta obaveza izdavača da korisniku isplati iznos garancije isključivo na osnovu onoga što je sadržano u samoj jednostranoj izjavi i pod tamo određenim uslovima. To ima za posledicu da se u procesno-pravnom smislu ni garant, ni korisnik prilikom realizacije garancije ne mogu pozivati na bilo kakve prigovore koji izlaze izvan sadržine samog saopštenja o garanciji, pa se obaveza mora izvršiti na prvi poziv, bez prigovora i slično. To, međutim, ne znači da se ispunjenje obaveze po garanciji ne može uslovit podnošenjem određenih dokumenata. Takve garancije se označavaju kao uslovne garancije ili dokumentarne garancije.

Podelu na uslovne ili dokumentarne i buzuslovne garancije ne bi trebalo mešati sa podelom garancija na apstraktne i kauzalne. Obaveza garanta je, i po načinu nastanka i kasnijoj nezavisnosti, i kod uslovne ili dokumentarne garancije apstraktne prirode u odnosu na ugovor o izdavanju i osnovni posao. Jedino je ispunjenje obaveze kod dokumentarnih apstraktnih garancija, za razliku od potpuno čistih ili neuslovnih, uslovljeno podnošenjem određenih dokumenata. Pravi značaj dokumenata, čije je podnošenje određeno kao uslov naplate, zavisi od njihove vrste. Pri tome je potrebno razlikovati dve vrste dokumenata: one koje izdaje i njihovu sadržinu određuje korisnik i one koje izdaju treća lica.

Podnošenjem dokumenta prve vrste korisnik samo dokazuje da je ispunio predviđeni uslov za naplatu garancije, ali ne i da li je i na kakav način ispunio obaveze iz osnovnog posla povodom koga je garancija i izdata. Ovo zbog toga što ih sam sastavlja pa mu nije teško da ih prilagodi uslovima garancije. Da je u takvom slučaju u pitanju ispunjavanje uslova (u pravnotehničkom smislu) iz garancije, a ne dokazivanje ispunjenja obaveza iz osnovnog posla ili ugovora o izdavanju garancije, može se videti u slučaju spora između korisnika i nalogodavca u vezi ispunjenja osnovnog posla. U takvim slučajevima korisnik se ne bi mogao pozivati na naplatu garancije, kao na činjenicu kojom potvrđuje da je ispunio osnovni posao u skladu sa ugovorom.

Potpuno drugačija situacija postoji kad je garancijom određeno podnošenje dokumenata koje ne sastavlja sam korisnik, već njihovo izdavanje i sadržina zavise od trećih lica: inženjera, arbitra ili suda. Apstraktnost takve obaveze garanta u odnosu na osnovni posao može biti dovedena u pitanje.

Zahtevom da korisnik podnese sudska ili arbitražnu odluku, što je uobičajeno kod akcesornih ugovornih garancija, faktički se apstraktne garancije pretvaraju u kauzalne, jer se odlukom suda ili arbitraže upravo na meritorni način utvrđuje da ugovorna strana iz osnovnog posla, odnosno nalogodavac po bankarskoj garanciji nije ispunila preuzete obaveze, čije je ispunjenje upravo "pokriveno" garancijom. Iako u formalno-pravnom smislu i u ovim slučajevima garant svoju obavezu ispunjava podnošenjem dokumenata čiju vrstu i sadržinu određuje garant svojom jednostranom izjavom volje, očigledno je te dokumente korisnik može dobiti samo ako dokaže da obaveze iz osnovnog posla nisu ispunjene ili nisu ispunjenje saobrazno ugovoru. Time se u punom smislu ispunjavanje obaveze garanta vezuje i

uslovjava stanjem osnovnog posla, bez obzira što pravno postojanje obaveze garanta ne zavisi od postojanja ili punovažnosti osnovnog posla ili ugovora o izdavanju garancije. To ima za posledicu da se takvom garancijom ne mogu ostvariti oni ciljevi - privredne funkcije, koje se očekuju od nedokumentarnih ili čistih apstraktnih bankarskih garancija na prvi poziv.

Od garancija na prvi poziv se, pre svega, očekuje da svom korisniku omoguće brzu, efikasnu i jednostavnu naplatu garantnog iznosa i da ga pokriju od rizika punovažnosti osnovnog posla, njegovog prestanka i svih drugih rizika koji ugrožavaju njegovo postojanje ili izvršenje. Garancija za čiju se isplatu zahteva podnošenje sudske ili arbitražne odluke ne može ispuniti ova očekivanja, pošto donošenje ovih odluka podrazumeva ne samo dug i neizvestan sudski ili arbitražni postupak, već pretpostavlja da se takve odluke mogu doneti samo za pravno dozvoljene i valjane osnovne poslove. Čini se da u Jednoobraznim pravilima nije napravljena jasna razlika između dokumentarnih i nedokumentarnih garancija što otvara neke dileme i u pogledu pravne prirode garancije.

U Pravilima je apstraktnost na nedvosmisleni način prihvaćena odredbom da su "garancije po svojoj prirodi odvojeni poslovi od ugovora ili uslova iz ponude (tendera) na kojima se mogu temeljiti, a garanta se niukom smislu ne tiču niti su vezani takvim ugovorima ili uslovima ponude, bez obzira što se na njih može upućivati u garancijama." Otuda je "garant obavezan da po osnovu garancije plati navedenu sumu ili sume na osnovu prezentacije pismenog zahteva za plaćanje i drugih dokumenata koji su naznačeni u garanciji i koji po spoljnem izgledu moraju biti u skladu sa uslovima garancije." Međutim, ovako ustanovljena apstraktnost obaveze garanta je, u izvesnoj meri, dovedena u pitanje odredbom člana 6. Pavila, o "stupanju na snagu" garancije danom njenog izdavanja, osim ako izričitim odredbama u samoj garanciji njenо stupanje na snagu nije odloženo na neki kasniji dan ili je uslovljeno drugim uslovima. Kako ti "prethodni uslovi" mogu biti vrlo različiti, npr. prijem pokrića za izdavanje garancije, time se apstraktnost i čvrstina obaveze garanta uslovjavaju ispunjenjem nekih drugih obaveza, a operativnost garancije se "vezuje" za osnovni posao ili ugovor o izdavanju garancije. U teoriji se navodi da je takvo "maskiranje opozivosti" rezultat nerazlikovanja između dokumentarnih i nedokumentarnih garancija i predstavlja kompromis u pogledu čvrstine obaveze garanta. (B. Kozolchyk, Bank Guarantees and Letters of Credit: Time for a Return to the Fold, 11 University of Pennsylvania Journal of International Business Law, 1(1989) 1, p. 61.).

S druge strane, uslovljavanjem ispunjenja obaveze po garanciji podnošenjem navedenih dokumenata dovodi se u pitanje i smisao pravne samostalnosti i odvojenosti obaveze garanta od osnovnog posla i ugovora o izdavanju garancije, odredene u članu 2.b. Jednoobraznih pravila.

Ovakva pravna odvojenost obaveze nekog lica je u dosadašnjoj praksi bila poznata kod dokumentarnih akreditiva, a u pravnoj teoriji je označena kao načelo autonomije akreditiva. Budući da Jednoobrazna pravila za garancije po pozivu u pravno tehničkom smislu po mnogo čemu podsećaju na Jednoobrazna pravila za

dokumentarne akreditive, verovatno je pod uticajem ovih drugih uneta pomenuta odredba o autonomiji garancije. Medutim, zahtevom da korisnik podnese arbitražnu ili sudsku odluku nezavisnost garantne obaveze, koja se nužno mora podrazumevati u tako proklamovanom nezavisnom i odvojenom pravnom odnosu između banke garanta i korisnika, je dovedena u pitanje. Njena nezavisnost je svedena na formalni smisao, jer se obaveza po garanciji može zaista ispuniti samo na osnovu onih dokumenata koji su određeni jednostranom voljom garanta i saopšteni u samoj garanciji, ali se u suštini tako podnetim dokumentima potvrđuje stanje osnovnog posla.

BITNI ELEMENTI

Prema odredbama člana 3. Jednoobraznih pravila bitni elementi bankarske garancije su:

- a) principal;
- b) korisnik;
- c) garant;
- d) osnovni posao kojim je zahtevano izdavanje garancije;
- e) maksimalni iznos i valuta;
- f) rok važenja i/ili dogadjaj čijim nastupanjem ističe važenje garancije;
- g) uslovi naplate;
- h) svaka odredba o smanjenju garantnog iznosa.

a) Principal (nalogodavac) - Jednoobraznim pravilima nije određeno šta obuhvata ovaj pojam, ali se prema postojećoj praksi nalogodavac može odrediti kao lice čiji je zahtev za izdavanje garancije prihvatio izdavač i sa kojim je zaključio ugovor o izdavanju garancije. Ono je istovremeno i ugovorna strana u osnovnom poslu, koja je finansijskom ili garantnom klauzulom preuzelo obavezu da obezbedi izdavanje garancije. Za razliku od nalogodavca po dokumentarnom akreditivu, koji je uvek dužnik iz osnovnog posla, u poslu bankarske garancije obavezu obezbeđenja garancije mogu preuzeti obe strane, zavisno od prirode osnovnog posla. Tako kod licitacionih garancija obaveza obezbeđenja garancije leži na ponudiocima, mada nakon dobijanja posla i oni mogu od investitora zahtevati garanciju za dobro izvršenje posla. Kod ugovora o prodaji prodavac može od kupca zahtevati garanciju radi obezbeđenja plaćanja, ali i kupac od prodavca može zahtevati garanciju za dobro izvršenja posla. Otuda pojam nalogodavca ne bi trebalo određivati polazeći od njegovog položaja u osnovnom poslu, već s obzirom na odnos prema zahtevu za izdavanje garancije i pravni položaj u ugovoru o izdavanju garancije. Medutim, u nacrtu Jednoobraznih pravila za ugovorne garancije (verzija od 03. 10. 1992. godine) (FDoc. No. 121/INT. 93.) nalogodavac je određen upravo s obzirom na njegove pravne odnose sa korisnikom. (Prema odredbama člana 2. nalogodavac znači "svako lice koje (i) ili (a) podnosi ponudu u cilju zaključivanja ugovora sa korisnikom ili (b) zaključuje ugovor sa korisnikom i (ii) preuzima primarnu odgovornost za sve ugovorne obaveze."). Kod samostalnih bankarskih

garancija, kao što je garancija na prvi poziv, zbog pravne nezavisnosti i odvojenosti odnosa garancije od osnovnog posla i ugovora o izdavanju garancije nije dobro pojam nalogodavca odrediti vezujući ga za položaj u osnovnom poslu jer bi se time nepotrebno dovodilo u pitanje ovo načelo. U suštini, za bankarsku garanciju u užem smislu, kao pravni odnos između garanta i korisnika, za garanta nije od značaja u kom pravnom odnosu je njegov nalogodavac sa korisnikom garancije. Iako je garant u pravnim odnosima i sa nalogodavcem i sa korisnikom garancije, u pitanju su odvojeni odnosi pa se njihova prava i obaveze ne mogu mešati. Kod bankarske garancije na prvi poziv, u krajnjem slučaju, za garanta ne mora biti od značaja po kom pravnom poslu mu se nalogodavac obratio sa zahtevom za izdavanje garancije, niti da li osnovni posao uopšte postoji.

b) Korisnik garancije - je lice (pravno ili fizičko) u čiju korist je izdata garancija. Po pravilu je to ugovorna strana iz osnovnog posla koja je od svog partnera zahtevala garanciju. Dobijanjem saopštenja o izdatoj garanciji korisnik stiče prava koja su navedena u takvom saopštenju, jer od tog momenta garancija postaje operativna. Uz rezerve koje se tiču "prethodnih uslova" za stupanje na snagu garancije, o kojim je bilo reči ranije, garant od tog momenta preuzima čvrstu (nepozivu), pravno samostalnu i apstraktну obavezu koja, međutim, dospeva u momentu i na način određen u samoj garanciji.

c) Garant - je pravno ili fizičko lice koje je izdalo garanciju. Iako je uobičajeno da garancije izdaju banke, na osnovu čega i naziv bankarske garancije, pojam garanta nije nužno ograničen samo na banke. Verovatno je pod uticajem američke prakse, u kojoj je domaćim bankama zabranjeno da preuzimaju apstraktne obaveze i izdaju apstraktne garancije, već u članu 2. Pravila određeno da garancije mogu izdavati banke, osiguravajuće kompanije, i druga pravna i fizička lica. Kako bankarske garancije spadaju u tipična personalna sredstva obezbeđenja u praksi je od prvorazrednog značaja bonitet garanta. Budući da garanta određuje budući korisnik već u osnovnom poslu, to prilikom izbora mora voditi računa da to bude poznata i renomirana banka ili druga institucija, pošto nije redak slučaj bankrotstva čak i nekih poznatih banaka.

d) Osnovni posao u kome je zahtevano izdavanje garancije - Kao što je već napomenuto, garancija se izdaje povodom nekog posla, koji se označava kao osnovni posao, radi obezbeđenja njenog korisnika od štetnih posledica neizvrešenja ili neurednog izvršenja obaveza iz osnovnog posla. Iako u ekonomskom smislu garancija čini logičko jedinstvo sa osnovim poslom, jer bez postojanja osnovnog posla ne bi postojala ni potreba za njenim izdavanjem, u pravnom smislu posao garancije u užem smislu je odvojen od osnovnog posla. Osnovni posao je od značaja samo u onom delu kojim je predvideno izdavanje bankarske garancije. To se čini klauzulom o izdavanju bankarske garancije u okviru tzv. finansijske klauzule. Ovom klauzulom jedna ili obe ugovorne strane preuzimaju obavezu da će obezbediti izdavanje bankarske garancije u skladu sa ugovorenim uslovima. Ako ugovorna strana koja je preuzela obavezu obezbeđenja garancije ne obezbedi njen izdavanje ili izdata garancija ne odgovara uslovima iz osnovnog posla, čini

povredu ugovora, čije posledice zavise od karaktera povrede. Ugovorom se može odrediti da dobijanje garancije predstavlja uslov za ispunjenje obaveza druge strane, pa nedobijanje garancije daje pravo drugoj ugovornoj strani da prigovorom *exceptio non adimplenti contractus* odloži njihovo ispunjenje sve do dobijanja odgovarajuće garancije. Ako garanciju uopšte ne dobije, ima pravo na raskid ugovora. Za bankarsku garanciju koju treba izdati, klauzula o garanciji je od presudnog značaja jer određuje njenu prirodu i sadržinu već u momentu zaključivanja osnovnog posla. Otuda je poželjno da ugovorne strane već u klauzuli o bankarskoj garanciji postignu dogovor o svim bitnim elementima garancije. U suprotnom, to može dovesti do nejasnih i nepotpunih instrukcija nalogodavca banchi za izdavanje garancije. U tom smislu Jednoobrazna pravila skreću pažnju nalogodavcima (kao i kod dokumentarnih i stand by akreditiva) da ova uputstva moraju biti jasna i precizna, ali bez suvišnih detalja, inače će ih banka odbiti.

Iako Jednoobrazna pravila izričito određuju obavezu da se u samoj garanciji navede osnovni posao povodom koga je izdata bankarska garancija, ovo ne bi trebalo ni na koji način shvatiti kao "vezivanje" subbine garancije ili obaveze garanta za osnovni posao. Naime, ima mišljenja da svako pominjanje osnovnog posla u samoj garanciji pretvara takvu garanciju u jemstvo. (S. Šogorov, Bankarska garancija, Beograd, 1985, str. 109. navodi u tom smislu mišljenja u švajcarskoj literaturi (napomena 402).). Mada se o pravnoj prirodi garancije Jednoobrazna pravila ne izjašnjavaju, dilema o akcesornosti ili samostalnosti bančine obaveze je otklonjena pomenutim načelom autonomije u članu 2.b. Jednoobraznih pravila, prema kome su garancije po svojoj prirodi odvojeni poslovi od ugovora ili tender uslova na kojima mogu biti zasnovane.

S obzirom na pomenute razlike, čini se da navedenje osnovnog posla kao bitnog elementa garancije na prvi poziv može produžiti ovakve dileme i bez pravih razloga otvarati nove dileme. Naznačenje osnovnog posla je pre svega korisno iz praktičnih razloga, ali ne bi trebalo da predstavlja bitni element garancije. (Ibid., str. 109. Suprotno B. Pavićević, Pravni odnosi iz bankarske garancije, Beograd, 1977, str. 121.).

e) Maksimalni iznos i valuta plaćanja - Bankarskom garancijom se banka garant obavezuje na isplatu odredene sume novca pod uslovima koji su navedeni u garanciji. Osnovna svrha garancije je obeštećenje njenog korisnika od štete uzrokovane nastankom pokrivenog rizika. To mogu biti različiti rizici, pa se garancijom pokrivaju štete zbog nevraćanja dospelog duga, neplaćanja dospelog potraživanja, neizvršenje ili neuredno izvršenje ugovornih obaveza ili zbog neopravданog odbijanja da se zaključi posao dobijen na licitaciji i slično. Međutim, izdavanjem garancije banka garant ne stupa na mesto svog nalogodavca niti ispunjava njegovu obavezu, već isplatom garantnog iznosa naknaduje nastalu štetu. Otuda banka garant ne preuzima obavezu da zaključi ugovor ili ga ispunji, već uvek isplaćuje odredeni iznos novca pa njena obaveza mora uvek glasiti na određeni iznos novca. Iznos koji banka duguje po garanciji može biti preciziran u fiksnom iznosu u samoj garanciji ili biti odrediv. Navedena odredba Jednoobraznih pravila dozvol-

java da se obaveza po garanciji isplati i u nekoj drugoj valuti različitoj od valute u samoj garanciji, što će često biti u međunarodnom prometu. U tom smislu se može razlikovati valuta garancije i valuta plaćanja.

f) Rok važenja - Obaveza koju banka garant preuzima izdavanjem bankarske garancije je vremenski ograničena na rok važnosti garancije. Samo u tom vremenском periodu banka je obavezna na isplatu garantnog iznosa, a korisnik ovlašten da podnese (prezentira) zahtev za isplatu, odnosno da zahteva ispunjenje garantne obaveze. Drugi rok je rok dospelosti. Dospelost obaveze po garanciji može biti odredena ili kalendarskim danom - na određeni datum ili dan (Expiry date), ili nastupanjem određenog "slučaja" (Expiry event), tj. podnošenjem predviđenih dokumenata. Rok dospelosti po prirodi stvari mora biti u okviru roka važenja garancije. U tom smislu bi trebalo razumeti odredbu Jednoobraznih pravila da u slučaju kad su u bankarskoj garanciji navedeni i kalendarski rok važnosti i rok važnosti određen nastupanjem određenog dogadaja (Expiry event), korisnik je ovlašćen da zahteva isplatu bilo u jednom ili u drugom roku, bez obzira koji od njih prvi isticao, kao i da li je nakon isteka prvog roka garancija vraćena.

Garant se može oslobođiti svoje obaveze po bankarskoj garanciji i pre isteka njene važnosti u slučaju njenog povlačenja (cancelation). Prema odredbama člana 23. Jednoobraznih pravila, garancija će se smatrati opozvanom vraćanjem garantu same garancije ili podnošenjem korisnikove pismene izjave kojom ga oslobada od obaveza po garanciji, bez obzira da li je ili nije, u ovom poslednjem slučaju, garancija vraćena. U slučajevima pak, kad je garancija prestala plaćanjem, istekom roka, povlačenjem ili na drugi način, njen držanje ne daje korisniku bilo kakva prava po njoj. Međutim, garant je obvezan da čim sazna da je na neki od navedenih načina prestala garancija o tome bez odlaganja obavesti nalogodavca.

U praksi je čest slučaj da se, najčešće na zahtev korisnika, produži rok važnosti garancije. To je posebno slučaj sa bankarskim garancijama na prvi poziv, pri čemu korisnici pretnjom da će odmah podneti takve garancije na naplatu prosto prisiljavaju nalogodavce da se saglase sa produženjem njihove važnosti. U tom smislu i Pravila odreduju obavezu garanta da bez odlaganja obavesti nalogodavca kad korisnik zahteva produženje roka važnosti garancije kao alternativu zahtevu za plaćanje, koji je podnet u skladu sa uslovima garancije i ovim Pravilima. U razumnom roku koji je potreban da se nalogodavac i korisnik sporazumeju o produženju roka, garant je obvezan da suspenduje isplatu po podnetom zahtevu.

g) Uslovi za naplatu - Garant je obvezan da ispuni svoju obavezu po garanciji samo i isključivo prema uslovima koji su navedeni u samoj garanciji ili prema kasnijim izmenama, ako ih je bilo (čl. 16. Jednoobraznih pravila). Osnovna karakteristika garancija po pozivu jeste maksimalna uprošćenost uslova koje treba da ispuni korisnik takve garancije da bi mogao da zahteva isplatu garantnog iznosa. Najčešće se od korisnika jedino zahteva da podnese pismani zahtev za naplatu, (Mada kako navodi B. Kozolchyk, op. cit., p. 8, n. 5, prema pravu Saudijske Arabije banke su obavezne da isplate garancije i na prost usmeni zahtev.), bez bilo kakvih drugih dokumenata. Pismani zahtev za naplatu mora biti sastavljen u

skladu sa uslovima garancije i podnet u roku važnosti garancije. Osim toga, pismeni zahtev za plaćanje mora biti praćen pismenom izjavom, koja može biti navedena u samom zahtevu ili u odvojenom dokumentu, kojim se navodi: da je nalogodavac povredio svoju obavezu iz osnovnog posla ili, u slučaju tender (licitacione) garancije, uslove ponude i u čemu se sastoji povreda. Iz odredbi člana 2.a. Jednoobraznih pravila, o obavezi banke garantu da iznos garancije isplati jedino na osnovu podnetog pismenog zahteva za plaćanje koji mora biti u skladu sa uslovima garancije i drugih dokumenata, jezičko tumačenje upućuje na zaključak da je podnošenje dokumenata obavezno, a da njihova vrsta zavisi od volje učesnika u poslu garancije. Otuda se može zaključiti da se pod garancijama po pozivu u Jednoobraznim pravilima podrazumevaju tzv. dokumentarne garancije, uz sve rezerve o kojima je ranije bilo reči. Prilikom ispitivanja podnetih dokumenata i donošenja odluke o isplati garancije, Jednoobrazna pravila propisuju obavezu garantu da razumnom pažnjom utvrdi da li su zahtev za plaćanje i podneti dokumenti po svom spoljnem izgledu u skladu sa uslovima garancije. Ako podneti dokumenti po spoljnem izgledu nisu u skladu sa uslovima garancije ili su medusobno neusaglašeni, garant ih mora odbiti. Očigledna je namera sastavljača Pravila, da i u ovom slučaju, praksi iz dokumentarnih akreditiva prenesu i na garancije. Zahtevani stepen pažnje koji se podrazumeva kod analogne obaveze izdavačke banke prilikom ispitivanja spoljne saobraznosti podnetih akreditivnih dokumenata u pravnoj teoriji je poznat pod nazivom doktrina stroge saobraznosti.

Za ispitivanje zahteva za plaćanje i donošenje odluke o njegovom prihvatanju ili odbijanju garant ima razumno vreme na raspolaaganju čija dužina, međutim, nije precizno odredena. (Do donošenja najnovije revizije Jednoobraznih pravila i običaja za dokumentarne akredititive, revizija 1993. godine, sličan rok nije bio precizno određen što je u praksi izazivalo različita tumačenja. Najnovijom Revizijom određeno je da rok za ispitivanje ne može biti duži od 7 dana.). U slučaju da garant odbije zahtev za plaćanje o tome mora odmah obavestiti korisnika teletransmisijom ili, ako to nije moguće, drugim sredstvima.

Merodavno pravo - Jednoobraznim pravilima je ovo značajno pitanje, oko čijeg rešenja postoje značajne razlike u teoriji i sudskoj praksi, prvi put rešeno na izričiti način. Prema odredbama člana 27. Pravila, merodavno pravo se određuje prema sedištu (mestu poslovanja) garantu, a ako garant ima više sedišta onda prema sedištu filijale koja je izdala garanciju ili kontragaranciju, osim ako samom garancijom ili kontragarancijom nije predvideno drugačije.

Ista tačka vezivanja se primenjuju i kod određivanja nadležnog suda. Za sve sporove koji nastanu u vezi tumačenja ili izvršenja garancija na prvi poziv određena je nadležnost suda zemlje sedišta garantu, a ako garant ima više sedišta, sporovi se mogu rešavati pred nadležanim sudom države sedišta filijale koja je izdala garanciju ili kontragaranciju.

PREGLEDNI ČLANCI

Prof. dr Miroslav Miljković, Pravni fakultet Niš

UDK 349.2:336.7

POSEDOVANJE DEONICA OD STRANE RADNIKA I NJIHOVO PRAVO NA ŠTRAJK

Proces svojinske transformacije društvenih preduzeća i različiti oblici organizovanja preduzeća, a naročito pojava deoničkih društava (društvo kapitala), postavljaju neka zanimljiva pitanja. Jedno od njih je: mogu li vlasnici deonica, a koji su istovremeno i u radnom odnosu sa preduzećem, dakle deoničari-radnici (U radu će se uslovno upotrebljavati ovaj izraz koji treba da označi radnika u ulozi deoničara odnosno vlasnika i izraz radnik-deoničar koji označava deoničara koji je istovremeno i u radnom odnosu u društvu u kome poseduje i deonice.) da štrajkuju. Ako mogu onda je sledeće pitanje: kome, u krajnjoj liniji, postavljaju štrajkačke zahteve, odnosno ko je druga strana u štrajku. Drugo je pitanje mogu li radnici - deoničari, oni koji su u radnom odnosu, ali istovremeno poseduju i deonice društva, da štrajkuju i ko je ovde druga strana u štrajku, odnosno ko treba da ispuni štrajkačke zahteve.

Pitanja nisu samo formalne prirode, kako se samim postavljanjem može da shvati, jer transformacijom društvenog kapitala ova pitanja imaju značaj ne samo sa teorijske već i praktične strane. Dolazi do situacija u čijem razrešavanju ne dominiraju samo pravna rešenja, pa se sporna pitanja ne mogu da razreše samo metodom štrajka već na drugi način i drugim sredstvima. (Povodom ovih pitanja zanimljiva je vest objavljena u dnevniku Politika - 25.02.1994. god. pod naslovom "U štrajk zbog deonica", prema kojoj radnici jednog preduzeća štrajkuju već mesec dana, jer je rukovodstvo obezbedilo većinsko vlasništvo kapitala "za male pare", pa su mu radnici zabranili ulaz u preduzeće.).

Istaknuti problem traži odgovor na nekoliko pitanja. Prvo je, kako se sprovodi vlasnička transformacija u preduzećima, drugo je, šta su deonice i koja su prava deoničara i treće, kakav je odnos između vlasnika deonica, deoničara - radnika, i

tog istog radnika koji obavlja odredene poslove i zadatke u preduzeću, dakle radnika - deoničara.

Transformacija društvenog kapitala - Zakonom o društvenom kapitalu (Objavljen u "Službenom listu SFRJ" br. 84/89 i 46/90.) predviđeno je da preduzeće u društvenoj svojini može po osnovu društvenog kapitala pribavljati dodatni kapital izdavanjem deonica, odnosno prodajom udela u preduzeću, a preduzeće i društveni kapital mogu biti predmet prodaje. Isto tako, preduzeće može radi pribavljanja dodatnog kapitala ili prodaje preduzeća izdavati deonice sa popustom. Organ upravljanja društvenog preduzeća dužan je da, istovremeno sa odlukom o izdavanju internih deonica, donese i odluku o organizovanju preduzeća kao deoničkog društva ili društva sa ograničenom odgovornošću u mešovitoj svojini. Ako se preduzeće organizuje kao deoničko društvo na osnovu izdavanja internih deonica, onda unutar takvog preduzeća nastaju specifični odnosi. Naime, radnici vlasnici internih deonica preduzeća kao takvi postaju deoničari preduzeća, odnosno njegovi vlasnici od trenutka posedovanja deonica. Međutim, oni posedovanjem deonica preduzeća ne napuštaju preduzeće, ne raskidaju svoju funkcionalnu vezu koju su do tada imali, ne prestaje im radni odnos, već su istovremeno pribavljajući internih deonica i dalje u radnom odnosu sa dotadašnjim preduzećem, odnosno sa deoničkim društvom ili već u onom obliku u kakovom se transformisalo društveno preduzeće. Međutim, vlasnici internih deonica nisu samo i dalje u radnom odnosu i nemaju samo golo pravo posedovanja deonica, već oni istovremeno stiču pravo na učešće u dobiti društva i pravo na upravljanje društvom srazmerno nominalnoj vrednosti deonica koje poseduje svaki radnik.

Interne deonice dobijaju svojstvo deonica iz Zakona o hartijama od vrednosti (član 1b. Zakona o društvenom kapitalu). Prema Zakonu o preduzećima (Objavljen u "Službenom listu SFRJ" br. 77/88, 40/89, 46/90 i 61/90.) (član 120) kad preduzeće u društvenoj svojini doneše odluku o izdavanju internih deonica, odnosno o prodaji dela preduzeća i odluku o organizovanju kao deoničko društvo ili društvo sa ograničenom odgovornošću u mešovitoj svojini, dužno je da izabere skupštinu i upravni odbor. A skupštinu preduzeća u mešovitoj svojini sačinjavaju vlasnici uloženog kapitala (imaoci deonica odnosno deoničari), odnosno njihovi predstavnici. I u skupštini preduzeća u mešovitoj svojini pravo glasa imaju vlasnici (deoničari), srazmerno visini uloženog kapitala, ako statutom, odnosno pravilima nije drukčije uredeno.

Na osnovu iznetog dobija se poseban tip deoničara sa dvostrukim svojstvom kako unutar preduzeća tako i izvan njega.

Osobine deonica i prava deoničara - Pod izrazom deonica (akcija) najčešće se podrazumeva isprava koja se izdaje učesniku deoničkog društva koji uplati svoj ideo i na osnovu kojeg stiče pravo kako na učešće u organima upravljanja društva tako i u raspodeli njegove dobiti. (Vidi bliže: Pravni leksikon, Beograd, 1964. god., strana 19.). Prema Zakonu o hartijama od vrednosti (Objavljen u "Službenom listu SFRJ" br. 64/89 i 29/90.) deonica je isprava o vlasništvu na sredstvima uloženim u preduzeće, banku, drugu finansijsku organizaciju, organizaciju za osiguranje i

drugo pravno lice koje može sticati dobit. Imalac deonica stiče pravo učešća u dobiti, a zavisno od vrste deonica i pravo na učešće u upravljanju. Prema zakonskoj definiciji deonica je, pre svega, isprava o vlasništvu na sredstvima koja su uložena u preduzeće ali koja istovremeno daju imalcu deonice pravo na učešće u dobiti u određenim slučajevima i pravo upravljanja. Otuda deonica ima dva značenja: 1) ideo koji svaki učesnik u deoničkom društvu ima u imovini društva (njegov osnovni ideo), i 2) isprava pomoću koje njen imalac stiče pravo učešća u raspodeli dobiti deoničkog (akcionarskog) društva. Prema tome, deonica je isprava koja sa jedne strane dokazuje da njen imalac ima određeni ideo, odnosno da je vlasnik dela imovine u preduzeću, a sa druge strane ona mu omogućava i da vrši raspodelu dobiti koja se ostvaruje u društvu. To su imovinska prava koja deonica daje njenom vlasniku. Ovo samo potvrđuje da je deoničko (akcionarsko) društvo društvo kapitala u kome nisu bitne personalne osobine njegovih deoničara (akcionara), odnosno onih koji osnivaju društvo, već je bitan akcionarski kapital. To ističe i Zakon o preduzećima (član 85) kada uređuje da je deoničko društvo "društvo koje sredstva za osnivanje i poslovanje pribavlja izdavanjem deonica" i gde se dividenda društva ne može isplaćivati na teret osnovne glavnice društva.

Pored imovinskih prava deonica njenom vlasniku daje i korporacijska prava. Ova korporacijska prava mogu biti dvojaka: 1) aktivno i pasivno biračko pravo i izbor u upravne i nadzorne organe, i 2) pravo učešća na skupštinama deoničkog društva. U našim uslovima korporacijsko pravo se ogleda u pravu vlasnika deonica (radnika) da upravljuju deoničkim društvom preko skupštine kao njegovog organa, iako istovremeno u njemu rade u svojstvu radnika sa svim pravima i obavezama kako to neposredno proizlazi iz propisa vezanih za radne odnose.

Položaj i ovlašćenja vlasnika deonica - Položaj deoničara (akcionara) u vlasnički transformisanim preduzećima nosi u sebi dvojstvo osobina. Oni su istovremeno vlasnici sredstava u deoničkom društvu (preduzeću) sa svim osobinama koje taj status daje vlasniku. Za njih kao vlasnike, interes je pun uspeh preduzeća, iskorišćenost svih proizvodnih mogućnosti, uspeh na tržištu, domaćinski odnos prema sredstvima rada u celini preduzeća, učešće u deobi profita preduzeća. Kao radnici pak zainteresovani su za što bolje i bezbednije uslove rada, što veća primanja prema rezultatima rada kao i da ta primanja budu dovoljna za njihovu normalnu egzistenciju, druge pogodnosti koje prati uspeh preduzeća, uz istovremeno ostvarivanje i svih ostalih prava iz radnog odnosa kao radnika preduzeća.

Preko deoničara - radnika i radnika - deoničara prelamaju se različiti pravni odnosi, koji nisu uvek saglasni i koji iz praktičnih razloga traže svoje objašnjenje. Dvojstvo ličnosti (deoničara i radnika) mora biti razlučeno ne samo zbog položaja iste u tom dvojstvu, nego i zbog različitih pravnih rešenja koja se primenjuju u tom dvojstvu. Pošto je problem postavljen kao pravo na štrajk deoničara - radnika to ga u tom smislu treba i razmatrati.

Što se tiče prvog pitanja, može li deoničar - radnik da štrajkuje, treba imati u vidu nekoliko stvari. Prvo, deoničko društvo je društvo kapitala. Deonice su hartije od vrednosti putem kojih imalac stiče pravo učešća u dobiti a može imati i pravo

na učešće u upravljanju. Prema Zakonu o preduzećima (član 122) u skupštini preduzeća u mešovitoj svojini pravo glasa imaju vlasnici, srazmerno visini uloženog kapitala. Prema, tome, deoničari-radnici su vlasnici preduzeća i kao takvi imaju pravo da donose statut, odnosno pravila preduzeća, kojim uređuju sva pitanja vezana za život i rad preduzeća, što znači da unutar preduzeća oni imaju vlasničko-upravljački status. Drugo, pravo na štrajk je pravo zaposlenih na organizovan prekid rada radi ostvarivanja ekonomskih i socijalnih prava i interesa po osnovu rada. (Vidi bliže član 1. Zakona o štrajku ("Službeni glasnik RS" br. 45/91)). To je pravo zaposlenih, dakle radnika, a ne vlasnika preduzeća i da radnici po osnovu rada a ne po osnovu vlasništva nad preduzećem ostvaruju svoja prava. Deoničari - radnici, kao imaoци deonica, odnosno vlasnici preduzeća ne mogu svoja vlasnička prava da ostvaruju putem štrajka, jer to sredstvo, za ostvarivanje određenih prava, pripada samo radnicima. Treće, kod štrajka postoje dve sukobljene strane: radnici sa svojim zahtevima i vlasnik preduzeća sa svojim interesima. U položaju deoničara-radnika to bi značilo da se deoničar-radnik suprotstavlja sam sebi kao vlasniku preduzeća a to je, mora se priznati, neprihvatljiva situacija, pravno apsurdna, jer nema dve suprotstavljene strane sa različitim interesima. Četvrto, očito je da se interesи deoničara-radnika ne mogu ispuniti putem štrajka i on svoja prava i interes može da ostvaruje drugim putem. Pre svega, to je skupština preduzeća u kojoj deoničari deluju kao vlasnici u ostvarivanju vlasničkih prava koja su utvrđena statutom. Izvan preduzeća oni svoje sporove mogu da rešavaju kao imovinske sporove, kao vlasnici dela preduzeća koji poseduju određeni kapital u preduzeću. Kao deoničari svoje sporove ne mogu niti bi bilo izvodljivo rešavati putem štrajka unutar preduzeća, jer bi trebalo sami sebi da upute štrajkačke (svoje) zahteve.

Medutim, deoničar-radnik je istovremeno i radnik u preduzeću u kome ima deonicu, pa se javlja i u ulozi radnika-deoničara. Njegov pravni status u ovom svojstvu je drugačiji nego kao deoničara. Prvo, on uspostavlja radni odnos kao dobrovoljnu vezu između sebe i preduzeća. On stupa u radni odnos sa preduzećem, dakle ne sa samim sobom, a odluku o zasnivanju radnog odnosa donosi direktor preduzeća a ne on kao imalac deonica. Drugo, zasnivanjem radnog odnosa radnik-deoničar to vrši radi obavljanja određenih poslova, ostvarivanja prava na odgovarajuću zaradu i drugih prava, obaveza i odgovornosti koji se stiču na radu i po osnovu rada. Osnov za sticanje prava nije posedovanje deonica već rad, a ta prava nisu učešće u dobiti, već pravo na odgovarajuću zaradu ali koja je adekvatna samo uloženom radu i rezultatima rada. Treće, u ovakvom odnosu uspostavlja se i određeni hijerarhijski odnos između radnika-deoničara i ovlašćenog organa preduzeća, sa svim pravima i ovlašćenjima koja ima i koja on može neposredno da preduzme prema radniku deoničaru u obavljanju određenih poslova. On je, dakle, u izvršavanju radnih zadataka na određenim poslovima subordiniran ovlašćenom organu preduzeća a ne sebi kao deoničaru, odnosno vlasniku unutar preduzeća. Prema tome, on može i disciplinski da odgovara za povredu radnih dužnosti i obaveza na radu, a za teže povrede radnih obaveza može mu se izreći i mera

prestanka radnog odnosa. Njemu isto tako može prestati i radni odnos u svim slučajevima predviđenim zakonom (uz njegovu saglasnost, bez njegove saglasnosti i po sili zakona). Četvrto, radnik-deoničar u ostvarivanju pojedinačnih prava iz radnog odnosa, dakle ne kao deoničar preduzeća, ima pravo da zahteva zaštitu svojih prava pred organima u preduzeću (da podnese prigovor drugostepenom organu utvrđenom kolektivnim ugovorom), kao i da se obrati za zaštitu povrednih prava nadležnom sudu, sindikatu i inspekcijskim organima. Ovakvo ostvarivanje prava iz radnog odnosa može da ostvaruje samo radnik-deoničar a ne i deoničar-radnik, jer on svoja prava koja ima na osnovu posedovanja deonica preduzeća ostvaruje pred drugim organima.

Ovakav položaj radnika vlasnika deonica (akcije) u deoničkom društvu, dovodi do stanja da se ista ličnost (radnik) javlja u dvostukoj ulozi: na jednoj strani kao vlasnik sredstava u preduzeću, a na drugoj kao radnik u radnom odnosu. Ova prava - vlasnika i radnika - mogu biti međusobno saglasna ali i suprotna. Kao deoničar učestvuje u dobiti preduzeća a da bi dobit bila veća treba kao radnik uspešno i kvalitetno da obavlja odredene poslove i radne zadatke radi kojih je zasnovao radni odnos. Da bi kao radnik ostvario veća lična primanja, on kao deoničar treba uspešno da vodi preduzeće, svojim odlukama u skupštini, radi ostvarivanja što veće dobiti. Međutim, u određenim situacijama ova prava se mogu i međusobno suprostavljati (neuspšna poslovna politika, slaba radna disciplina i sl.).

Deoničarska prava radnika su bez uticaja, u užem smislu, na njegov radnopravni status. Općet, prava iz radnopravnog odnosa nisu istovetna pravima deoničara koja radnik ima u preduzeću. U pitanju su različite pravne situacije u kojima jedno isto lice štiti različite interese.

Deoničar-radnik nema pravo na štrajk, određenije on ne može da stupi u štrajk i postavi štrajkačke zahteve, jer bi to značilo postavljati zahteve samome sebi kao vlasniku sredstava u preduzeću. Svoja prava, po osnovu vlasništva u preduzeću, on može da rešava na drugi način i preko drugih organa ali ne putem štrajka.

Pravo na štrajk nije organski vezano sa pravom posedovanja deonica, pa radnik-deoničar ima pravo na štrajk, jer samo tako može da štiti svoja kolektivna prava iz radnog odnosa unutar preduzeća. On se prividno suprostavlja sebi kao vlasniku sredstva ali to je jedini način da se sporna kolektivna pitanja mogu rešiti unutar preduzeća. To ne znači da svako sporno pitanje treba rešavati štrajkom. Naprotiv, o svim spornim pitanjima treba najpre pregovarati, ali pregovaranje ne isključuje pravo na štrajk radnika-deoničara. U štrajku se kao pregovaračka strana ne pojavljuje deoničar-radnik, već poslovodni organ i upravni odbor preduzeća sa kojima radnici-deoničari, preko štrajkačkog odbora, pregovaraju, o ispunjenju spornih zahteva.

NOVČANE OBAVEZE U USLOVIMA VISOKE INFLACIJE

Novac je merilo vrednosti i sredstvo plaćanja. Otuda novčane obaveze imaju posebno mesto u svetu obligacija. (S. Perović: Obligaciono pravo, Privredna štampa, 1980 god. st. 94-105.).

U stabilnim ekonomijama, stabilan je i novac. U nestabilnim, novac gubi na stabilnosti pa to izaziva mnoge nevolje sa novčanim obavezama. Najveće se odnose na monetarni nominalizam i valutu obaveze.

I. MONETARNI NOMINALIZAM

Novčane obligacije imaju svoju unutrašnju i nominalnu vrednost: unutrašnja se određuje prema supstancionoj vrednosti novca, bez obzira na broj novčanih jedinica, a nominalna, prema broju novčanih jedinica, bez obzira na njihovu supstancionu vrednost. Na unutrašnjoj vrednosti novca oslonjeno je metalističko shvatanje novčanih obligacija, svojstveno nerazvijenim robno-novčanim odnosima kasnog feudalizma, u kojima su se robe razmenjivale posredstvom zlata ili drugog plemenitog metala. (V. Krulj: Komentar člana 394, Komentar ZOO, Savremena administracija, 1980 god.). Na nominalnoj vrednosti novca oslonjeno je nominalističko shvatanje novčanih obligacija, svojstveno robno-novčanim odnosima savremenog sveta, u kojima se robe razmenjuju posredstvom papirnog novca, čiji je tečaj nametnut prinudnim propisima. (*Ibid*).

Zbog prinudnog tečaja papirnog novca, u savremenim pravnim sistemima ustavljena je fikcija da je papirni novac ekvivalentan zlatu. Zbog nje i nastaju pro-

blemi s novčanim obligacijama u uslovima inflacije. (Z. Ivošević: Monetarni nominalizam i inflacija, Izbor sudske prakse, br. 5/93.).

Zakon o obligacionim odnosima takođe polazi od ove fikcije, jer član 394. glasi: "Kad obaveza ima za predmet svotu novca dužnik je dužan isplatiti onaj broj novčanih jedinica na koji obaveza glasi, izuzev kad zakon odreduje što drugo." Ovaj propis nije krut. Omekšava ga iskaz: "izuzev kad zakon odreduje što drugo". Zakon odreduje drugo: odredbom jednakoj vrednosti uzajmnih davanja i odredbama o zateznoj kamati i potpunoj naknadi štete. Ovi izuzeci vode ka valorizmu.

1. Valorizam putem ekvivalencije prestacija

Prema članu 15. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima: "U zasnivanju dvostranih ugovora učesnici polaze od načela jednakе vrednosti uzajmih davanja". Ovo načelo ima poseban značaj u uslovima visoke inflacije koja je u stanju da novčanu obavezu za kratko vreme potpuno obezvredi.

U tim uslovima primena načela monetarnog nominalizma značila bi potpuno oslobađanje dužnika od ispunjenja obaveze. Ovakav način prestanka obligacije nije predviđen pa dužnik ostaje u obavezi, bez obzira što je njena vrednosna supstanca iščezla. Kako novčana obaveza ne može biti bezpredmetna (to bi bilo suprotno članu 46. ZOO) njena visina se ima odrediti primenom načela jednakе vrednosti uzajmih davanja. Po članu 15. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima, zakonom se odreduje u kojim slučajevima narušavanje tog načela povlači pravne konsekvene. Primenu tog načela u ovom slučaju omogućuje član 12. Zakona o obligacionim odnosima: "U zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa učesnici su dužni da se pridržavaju načela savesnosti i poštovanja". Savesnost i poštovanje dužnika nalaže da poveriocu vrati istu vrednost koju je od njega dobio. U protivnom, obogatio bi se bez osnova.

Pošto je u uslovima visoke inflacije fikcija da je papirni novac jednak zlatnom očigledno narušena, insistiranje dužnika na ovom načelu, dok ti uslovi postoje, znači, ustvari, vršenje prava protivno cilju zbog kojeg je ono ustanovljeno. To predstavlja zloupotrebu prava koju član 13. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima izričito zabranjuje.

S obzirom na rečeno, kad je iznos novčane obaveze znatnije obezvređen, sud, na zahtev poverioca, uvećava njegovu nominalnu vrednost po prosečnoj stopi rasta cena na malo od nastanka obaveze do dospelosti, čime ga, zapravo, valorizuje. On to neće učiniti ako je valorizacija obezbedena indeksnom klauzulom, kliznom skalatom ili na drugi način. Prosečna stopa rasta cena na malo, određuje se na osnovu podataka organa nadležnog za poslove statistike.

Ovim je obezbedena prosta reprodukcija supstance novčane obaveze izložene inflaciji, do dospelosti. Njen valorizovan iznos uzima se kao osnov za određivanje kamate i drugih akcesornih obaveza.

2. Valorizam putem kamate i potpune naknade štete

Prema članu 277. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima: "Dužnik koji zadocni sa ispunjenjem novčane obaveze duguje, pored glavnice, i zateznu kamatu po stopi utvrđenoj saveznim zakonom".

Propisi o zateznoj kamati isključuju načelo monetarnog nominalizma, jer, vraćajući glavnici i kamatu, dužnik plaća veći broj novčanih jedinica od onog na koji glasi njegova obaveza. Otuda kamata novčanu obavezu legitimno odvaja od člana 394. Zakona o obligacionim odnosima, odnosno od načela nominalizma. Ali, kuda je vodi?

Put na koji kamata ukazuje određen je njenom pravnom prirodom. Kamata se objašnjava kao naknada štete zbog nekorišćenja novca. (M: Petrović: Novac i njegova cena, Pravni život, br. 1/78.). To je i razlog što su odredbe o zateznoj kamati sistematizovane u odseku 1. glave III Zakona o obligacionim odnosima, koji nosi naziv "Pravo na naknadu štete". Iz ovog proizlazi da je kamata kompatibilna naknadi štete. Zato je u članu 278. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima i predviđeno: "Ako je šteta koju je poverilac pretrpeo zbog dužnikovog zadocnjenja veća od iznosa koji bi dobio na ime zatezne kamate, on ima pravo zahtevati razliku do potpune naknade štete". Ova odredba je, međutim, čuvena po tome što se dugo nije primenjivala. Razlozi za to nisu poznati, osim jednog koji je neubedljiv: teško je utvrditi razliku do pune štete. Zašto bi to bilo teško kad Zakon o obligacionim odnosima, u članu 190, čak i definiše potpunu naknadu: "Sud će uzimajući u obzir i okolnosti koje su nastupile posle prouzrokovanja štete, dosuditi naknadu u iznosu koji je potreban da se oštećenikova materijalna situacija dovede u ono stanje u kome bi se nalazila da nije bilo štetne radnje ili propuštanja." Ovaj propis se neposredno odnosi na vanugovornu štetu, ali se po članu 269. Zakona o obligacionim odnosima, shodno primenjuje i na ugovornu štetu. Na tu odredbu upućuje i član 278. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima.

Odredba o potpunoj naknadi štete zahteva da se razjasne dva njena iskaza. Prvi se odnosi na okolnosti koje se uzimaju u obzir pri dosudivanju potpune naknade, a drugi na iznos potreban da se materijalna situacija oštećenog dovede u ono stanje u kome bi se nalazila da je štetno postupanje izostalo.

Relevantne okolnosti tiču se pre svega "okolnosti koje su nastupile posle prouzrokovanja štete". Tu, svakako, spadaju i inflacioni poremećaji. (M. Toroman: Komentar člana 190, navedeni komentar ZOO, strana 519.). Utvrđivanje potpune naknade štete, u smislu člana 190. Zakona o obligacionim odnosima, zavisi od okolnosti slučaja. Zato prvi korak oštećenog treba da bude postavljanje tužbenog zahteva iz čijeg činjeničnog osnova će proizići dalji pravci rada suda. Oni mogu biti različiti ali će se uvek ticati iznalaženja onog gubitka u imovini čijim bi se pokrivanjem, materijalna situacija oštećenog dovela u stanje u kome bi se nalazila da štetnog postupanja nije bilo. Ako se naknada potpune štete ne bi mogla tačno utvrditi ili bi se mogla utvrditi sa nesrazmernim teškoćama, sud bi je odredio po slobodnoj oceni, u smislu člana 223. Zakona o parničnom postupku.

Navedeni izuzeci ne dovode u pitanje pravilo monetarnog nominalizma. Oni će se primenjivati samo dok postoje poremećaji izazvani inflacijom. Potom će opet zavladati pravilo koje ovi izuzeci samo potvrđuju.

II. VALUTA OBAVEZE

U vreme visoke inflacije novčane obaveze se uglavnom izražavaju u stabilnoj stranoj valuti, čime poverioci štite realnu vrednost svojih potraživanja.

Zakon o obligacionim odnosima je u ranijem članu 395. propisivao: "Ako novčana obaveza protivno posebnom saveznom zakonu glasi na plaćanje u zlatu, ili nekoj stranoj valuti, njeno ispunjenje se može zahtevati samo u domaćem novcu prema kursu koji je važio u trenutku nastanka obaveze". Prema ovoj odredbi novčana obaveza izražena u stranoj valuti bila je punovažna, ali se njeno ispunjenje moglo zahtevati u domaćem novcu, po kursu u vreme nastanka obaveze. Ovaj kurs je, u uslovima visoke inflacije, imao za posledicu drastičan gubitak supstance potraživanja pri konverziji strane u domaću valutu. Poveriocu je pripadala i zatezna kamata u smislu člana 277. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima, ali ni ona nije spasavala supstancu. S obzirom na to, poveriocu je preostajalo da, u smislu člana 278. stav 2. u vezi člana 190. Zakona o obligacionim odnosima, traži razliku do potpune naknade štete. Takav zahtev nije bio nelegitim jer je od 1. januara 1990 god. iz Zakona o deviznom poslovanju uklonjena zabrana izkazivanja novčanih obaveza u stranoj valuti. Uostalom ako je Savezna vlada odlukom o metodologiji za obrazovanje kursa dinara, čitav novčani sistem mogla vezati za nemačku marku, odnosno američki dolar, onda su i učesnici obligacionih odnosa u Jugoslaviji mogli svoje novčane obaveze izkazivati u tim valutama. Ako je to bilo mogućno onda je bila mogućna i konverzija strane u domaću valutu prema kursu na dan isplate. Stoga su sudovi još u vreme važenja ranijeg člana 395. Zakona o obligacionim odnosima počeli da primenjuju kurs u trenutku ispunjenja obaveze. Time su anticipirali novu sadržinu člana 395. Zakona o obligacionim odnosima: "Ako novčana obaveza glasi na plaćanje u nekoj stranoj valuti ili zlatu, njeno ispunjenje se može zahtevati u domaćem novcu prema kursu koji je važio u trenutku ispunjenja obaveze". Ovako određivanje kursa obezbeđuje očuvanje supstance novčanog potraživanja u stranoj valuti i u uslovima visoke inflacije. (Ona odgovara i novčanim obligacijama koje nisu izložene inflaciji, jer je tada kurs isti i u trenutku nastanka obaveze i u trenutku ispunjenja obaveze).

Poveriocu novčanog potraživanja izraženog u stranoj valuti pripada i domicilna kamata.

III. STAVOVI SUDA

Problemom novčanih obaveza u uslovima visoke inflacije, bavili su se i naši najviši sudovi.

Vrhovni sud Srbije je na sednici Gradanskog odelenja 21. juna 1993. godine usvojio sledeće pravno shvatanje:

"1. Kada obaveza ima za predmet svotu novca, dužnik je dužan da isplati onaj broj novčanih jedinica na koji obaveza glasi.

Ali, ako je dugovani broj novčanih jedinica znatnije obezvreden usled promene vrednosti dinara, sud će, na zahtev poverioca, ukoliko nađe da okolnosti slučaja to opravdavaju, dosuditi razliku obračunatu po prosečnoj stopi rasta cena na malo od nastanka obaveze do dospelosti, osim ako ugovorne strane to nisu obezbedile ugovaranjem indeksne klauzule ili na drugi način.

Dužnik u docnji duguje i zateznu kamatu od dospelosti do isplate, na iznos duga obračunatog po prosečnoj stopi rasta cena na malo od nastanka obaveze do dospelosti.

2. Poverilac novčanog potraživanja izloženog inflaciji ima pravo da od dužnika u docnji pored glavnice i zatezne kamate zahteva i razliku do pune naknade štete. Šteta se može sastojati u gubitku vrednosti određenih stvari, u gubitku kamate na štednju pod najpovoljnijim uslovima, ili u kakvom drugom gubitku.

3. Ako novčana obaveza, saglasno ili protivno zakonu, glasi na plaćanje u nekoj stranoj valuti ili se isplata po zakonu može izvršiti samo u dinarima, sud će dužnika obavezati na isplatu dinarske vrednosti strane valute po najpovoljnijem kursu na dan isplate, po kome banka u mestu plaćanja otkupljuje efektivnu stranu valutu.

Za vreme od docnje do isplate poveriocu pripada domicilna kamata u dinarskoj protivvrednosti obračunatoj na način iz predhodnog stava." (Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, br. 2, 1993. god.).

Savezni sud je na Savetovanju građanskog i gradansko privrednog odelenja tog suda, Vrhovnog suda Srbije, Vrhovnog suda Crne Gore, Vrhovnog vojnog suda, Višeg privrednog suda u Beogradu i Privrednog suda u Beogradu, 16. i 17. novembra u Beogradu, usvojio sledeće pravne zaključke:

"I. Novčana potraživanja nastala pre 3. jula 1993. godine.

1) Kada je zbog visoke inflacije broj novčanih jedinica na koji obaveza glasi obezvreden, poveriocu pripada, saglasno načelu jednakih vrednosti uzajamnih davanja, valorizovani iznos po stopi rasta cena na malo prema podacima nadležnog saveznog organa za poslove statistike, ako zakonom ili ugovorom nije drugičije predviđeno.

Valorizacija važi pod uslovom da poverilac nije u celini obezbeden ugovorenim indeksnom klauzulom ili na drugi način. Ako je delimično obezbeđen valorizacija važi za neobezbedeni deo.

2) Kada je novčana obaveza valorizovana sa danom 3. julom 1993. godine poveriocu pripada zatezna kamata samo od toga dana do isplate.

3) Od dana padanja dužnika u docnju, umesto valorizacije novčane obaveze na navedeni način, ako štetu zbog docnje ne pokriva zatezna kamata, poverilac

može da traži razliku do potpune naknade štete na osnovu člana 278. stav 2. ZOO. Šteta se može sastojati u gubitku vrednosti određene stvari koju poverilac nije mogao usled docnje dužnika da pribavi, u gubitku kamate na štednju ili⁷ kakvom drugom gubitku.

II. Novčano potraživanje nastalo posle 3. jula 1993. godine.

U slučaju iz tačke I. poverilac ima pravo na valorizovani iznos novčanih potraživanja nastalih posle 3. jula 1993. godine, počev od nastanka obaveze do dana padanja dužnika u docnju, a od toga dana i na zateznu kamatu na taj iznos ako za početak zatezne kamate zakonom za pojedine pravne osnove novčanog potraživanja nije drukčije određeno.

Poveriocu pripada zatezna kamata na valorizovani iznos od dana sa kojim je valorizacija izvršena, ako zakonom nije drukčije određeno.

III. Kad novčana obaveza glasi na stranu valutu.

Ako novčana obaveza glasi na plaćanje u nekoj stranoj valuti, ali se isplata po zakonu mora izvršiti samo u dinarima, sud će dužnika obavezati na isplatu dinarske protivrednosti iznosa strane valute po najpovoljnijem kursu po kome poslovne banke u mestu plaćanja na dan isplate otkupljaju efektivnu stranu valutu⁸. (Bilten Saveznog suda, br. 36, 1994. godine.).

Savezni sud je izvršio recepciju pravnog shvatanja Vrhovnog suda Srbije, ali ga je i prilagodio novom Zakonu o visini zatezne kamate koji je stupio na snagu 3. jula 1993. godine. Time su oba suda dala doprinos primeni propisa o novčanim obligacijama u uslovima visoke inflacije.

POJAM ZAJEDNIČKE HAVARIJE I USLOVI ZA NJENO NASTUPANJE

POJAM - Zajednička havarija (eng. general average, fr. avaries communes, nem. Große Havarei) može da se posmatra sa materijalnopravnog i sa procesnopravnog stanovišta, te, zato, može da joj se da materijalnopravni i procesnopravni pojam.

Zajednička havarija u materijalnopravnom smislu je ukupnost odnosa nastalih radi srazmernog i zajedničkog snošenja (naknadivanja) troškova ili šteta, koje su zapovednik i posada namerno i razumno učinili brodu ili teretu, u cilju spašavanja imovinskih vrednosti više učesnika plovidbenog poduhvata od izvanredne i neposredne opasnosti koja im zajednički preti.

Zajednička havarija se obično ne definiše ovako široko. Većinom se njena definicija svodi na sam čin namernog i razumnog prouzrokovanja štete. To važi kako za zakonodavstvo, (Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi SFRJ, čl. 797. st. 1. ("Sl. list br. 22/77, posl. izm. Sl. list SRJ br. 7/92, u daljem tekstu samo Zakon o plovidbi); Pravilo A Jork-antverpeških pravila iz 1974. g. (u daljem tekstu: JAP 74); Bratislavski sporazum o opštim uslovima prevoza robe na Dunavu iz 1955. g. čl. 62. st. 1 (u daljem tekstu: Dunavski prevozni uslovi); Pravilo br. I Pravila Antverpen-Rotterdam o zajedničkoj havariji u pravu unutrašnje plovidbe iz 1956. g. (u daljem tekstu: Rajnska pravila).) tako i za teoriju, bilo domaću, bilo stranu. (Jakaš Branko, Sistem plovidbenog prava Jugoslavije, knjiga IV "Plovidbene nezgode", Zagreb, 1987. g. svezak 1 "Zajedničke avarije", str. 29; Jankovec Ivica, Pomorske havarije, Beograd, 1965. g. str. 33 - 35; Stanković Predrag, Pomorske havarije, Rijeka, 1982. g. str. 14; Trajković Miodrag, Saobraćajno pravo, Beograd, 1985. g. str. 191 - 192; Savin Špiro, Pomorski prijevozi, havarije i osiguranje, Rijeka, 1951. g. str. 79 - 80, i drugi domaći autori; Carver's, Carriage of Goods by Sea, by Raoul P. Colinvaux, London, 1957. g. str. 573 - 577; Rodiére

René, Droit maritime, Paris, 1974. g. str. 472, i drugi strani autori.). Međutim, razlog postojanja i suština instituta zajedničke havarije je da svi učesnici plovidbenog poduhvata snose zajednički, srazmerno vrednosti svojih udela, kako korist, tako i štetu učinjenu u izvanrednim opasnostima. (Čl. 798 Zakona o plovidbi (dalje u fus notama: ZOPUP); pravilo B JAP 74.). U tom cilju nastaje niz odnosa, već od samog nastanka štete, koje pravo reguliše i čija ukupnost čini institut zajedničke havarije. Ako se ti odnosi ne obuhvate definicijom, ona ostaje preuska da objasni onaj institut na koji se odnosi i nepodobna za razlikovanje od instituta posebnih havarija.

Pod posebnim (zasebnim, partikularnim) havarijama se podrazumevaju sve štete koje ne ispunjavaju pravom utvrđene uslove za zajedničke havarije, te odnosi koji nastaju povodom njihovog nadoknadivanja. (Rodié R. op. cit. str. 401 i 415.). Njihovi uzroci mogu da budu bilo ljudske radnje, kao npr. šteta koju posada nemarnošću pričini teretu ili šteta usled sudara brodova, bilo prirodni dogadaji kao što su oluja, udar groma, preterana toploota ili hladnoća, rečni brzaci, odron kamenja sa litica kanjona ili fjorda i drugi. Štete u posebnim havarijama snosi vlasnik oštećene stvari ili drugo lice koje je za njih odgovorno po pravilima građanskog ili saobraćajnog prava. U posebne havarije spadaju i štete za koje je prevozilac ugovorno odgovoran. Dakle, kriterijum za podelu havarija na zajedničke i posebne je način nastanka šete i način njene naknade. Pri tome, posebne havarije su pravilo, a zajedničke izuzetak.

Neki autori govore i o mešovitim havarijama, podrazumevajući pod njima takve slučajeve u kojima usled istog uzroka nastaju istovremeno i zajedničke i posebne havarije. (Jakaša, B. op. cit. str. 32.). Tada u praksi nastaju teškoće oko razdvajanja zajedničkih i posebnih havarija. Međutim ne postoje norme koje posebno regulišu mešovite havarije, već se tada na svaku vrstu havarije primenjuju pravila koja za nju važe.

Zajednička havarija u procesnopravnom smislu je ukupnost normi koje regulišu radnje učesnika plovidbenog poduhvata, način i redosled njihovog preduzimanja u cilju razrešenja odnosa nastalih preduzimanjem čina zajedničke havarije u materijalnopravnom smislu. To su procesnopravne norme, jer regulišu postupak likvidacije zajedničke havarije.

PODRUČJE PRIMENE - Zajednička havarija je prvenstveno institut pomorskog prava, u kojem je odavno nastala. I danas se zajednička havarija najčešće javlja u pomorskoj plovidbi. U rečnoj plovidbi se rede javlja. Zato Zakon o plovidbi predviđa da se njegove odredbe o zajedničkoj havariji primenjuju "na pomorsku plovidbu, ako između stranaka nije drugačije ugovoren, a na unutrašnju plovidbu i pomorske čamce, ako je to između stranaka izričito ugovoren" (čl. 706. st. 2). Ako rečni brodar prevozi robu različitih korisnika, potrebno je da se u svakom ugovoru o prevozu nalazi klauzula o zajedničkoj havariji. Kako se ugovor o rečnom prevozu robe obično zaključuje pristupanjem opštim prevoznim uslovima brodara, problem se rešava ako ti uslovi regulišu zajedničku havariju. Tada odredbe opštih uslova postaju odredbe ugovora o prevozu. (Vidi čl. 62. Du-

navski prevoznih uslova i par. 24. Opštih prevoznih uslova rajske brodarstava (u daljem tekstu: Rajske prevozni uslovi).). Pored našeg, i prava nekih drugih zemalja su uvela institut zajedničke havarije u rečnu plovidbu. To je npr. slučaj sa Francuskom i Švajcarskom za plovidbu rajske sливом (ne i na ostalim njihovim rekama), Nemačkom, sa SAD za plovidbu na Velikm Jezerima i dr. (Jankovec I. op. cit. str. 30; Rodiére R. op. cit. str. 403.).

OPRAVDANOST - Institut zajedničke havarije zasniva se na ideji da je u stanju nužde ekonomski korisnije učiniti manje štete i troškove u cilju sprečavanja propadanja celog ekonomskog dobra. (Aržek Zvonimir i Badovinac Gavro, Transport i osiguranje, Zagreb, 1988. g. str. 172.). Ako ono ima više vlasnika, kao u slučaju zajedničkog plovidbenog poduhvata, svi oni treba da snose štete u istoj srazmeri. U suprotnom, da žrtva nije učinjena, od dobra ne bi ništa ostalo.

Međutim, danas se sve više dovodi u pitanje potreba daljeg postojanja ovog instituta. Već 1924. godine, na konferenciji u Stokholmu, u vezi sa izmenama JAP-a, bio je istaknut prigovor da institut zajedničke havarije nije više potreban, jer je broj slučajeva njegove primene znatno opao, zbog povećane sigurnosti brodova, koji su tehnički sve savršeniji. Osim toga, i vrlo razvijeni sistem osiguranja i reosiguranja omogućava da štetu ne snose učesnici plovidbenog poduhvata, osigurači i reosigurači. Takođe, postupak likvidacije zajedničke havarije je dug i skup. (Tambača Ledislav, Pomorske havarije (skripta), Rijeka, 1956. g. str. 10 - 11.). Ipak, ovaj institut i dalje opstaje zbog svoje ekonomske korisnosti, koja leži u njegovoj osnovi. Ako učesnici poduhvata smatraju da nemaju koristi od ovog instituta, oni mogu da ugovorom isključe primenu njegovih normi na pomorsku plovidbu, jer su one dispozitivne prirode. Obrnuto, u rečnoj plovidbi će njihovu primenu ugovoriti, ako smatraju da će im institut zajedničke havarije koristiti tokom poduhvata. U svakom slučaju, po Zakonu o plovidbi, norme o zajedničkoj havariji, kada se primenjuju, imaju prvenstvo u odnosu na norme o odgovornosti brodara (čl. 579).

USLOVI ZA ZAJEDNIČKU HAVARIJU - Da bi nastupila zajednička havarija, neophodno je da budu ispunjeni sledeći uslovi: a) postojanje štete, b) izvanrednost dogadaja, c) namernost i razumnost čina, d) zajednički plovidbeni poduhvat, e) zajednička opasnost i f) spas poduhvata.

Uslovi moraju da budu kumulativno ispunjeni, jer ako neki nedostaje, neće postojati zajednička, već posebna havarija. Teret dokazivanja ispunjenosti ovih uslova snosi učesnik zajedničkog plovidbenog poduhvata kome oni idu u korist, tj. koji tvrdi da postoji zajednička havarija. Po našem procesnom pravu svaka stranka snosi teret dokazivanja činjenica na koje se poziva u postupku. Zato Zakon o plovidbi ovo pitanje ne reguliše. Međutim, Jork-antverpenska pravila (pravilo E) i Rajska pravila (pravilo V) izričito predviđaju da teret dokazivanja gubitka ili troška, koji ima da bude nadoknađen u zajedničkoj havariji, snosi onaj koji naknadu traži. Dunavski prevozni uslovi (čl. 62. st. 2) predviđaju samo da je vlasnik robe dužan da likvidatoru prijavi neophodne dokumente za utvrđivanje vrednosti robe.

a) POSTOJANJE ŠTETE - je uslov za nastupanje havarije uopšte, a ne samo zajedničke havarije. (Jankovec I. op.. cit. str. 21.).

Medutim, da bi se šteta u plovidbi mogla da smatra havarijom, mora da ispunjava određene uslove u pogledu svoje vrste, objekta, mesta i vremena nastupanja. (Izraz "havarija" će se, ponekad, u ovom članku, u cilju lakšeg izražavanja, koristiti da se označi šteta, kao najopštiji uslov (element) ovog instituta.).

Vrste - Pre svega, u zajedničkoj havariji se nadoknađuje samo materijalna šteta. Nematerijalna šteta, kao što je šteta usled smrti, telesne povrede, fizičkog bola ili straha se ne nadoknađuje. (Trajković M. op. cit. str. 192 - 193.). Međutim, u zajedničkoj havariji se ne nadoknađuje ni svaka materijalna šteta, već se vodi računa o njenom uzroku i momentu nastupanja. Otuda se nadoknađuje samo šteta usled gubitka ili oštećenja broda ili tereta ili usled troškova učinjenih za njihov spas. (Trajković M. op. cit. str. 193.). Sva ostala materijalna šteta ne uzima se u obzir. Zato se ne nadoknađuje materijalna šteta nastala u vezi sa ličnom štetom, kao što su troškovi sahrane, troškovii lečenja ili gubitak zarade usled telesne povrede. (Jankovec I. op. cit. str. 22.). Ne uzima se u obzir ni šteta usled zakašnjenja u prevozu, gubitka tržišta ili izgubljene dobiti. Takve štete mogu da budu nadoknadene, ali po drugim pravilima. (Pravilo C, st. 2. JAP; Pravilo IV Rajnskih pravila; ZOPUP ne pominje izričito odnosne vrste štete, ali se u ovom pitanju poziva na "opšteprihvачene međunarodne pomorske običaje" (čl. 799). Tu se prvenstveno misli na JAP.).

Nadalje, u zajedničkoj havariji se nadoknađuju samo neposredne štete. To su štete koje su "neposredna ili nužna posledica čina zajedničke havarije". (čl. 799. st. 1 ZOPUP, Pravilo C st. 1 JAP 74, Rajnsko pravilo IV.). Posredne štete se ne nadoknađuju. To su sve štete koje nisu neposredno i nužno uzrokovane činom zajedničke havarije. Pored već pomenute izgubljene dobiti, štete usled zakašnjenja izazvanog havarijom i gubitka tržišta, ovde spadaju i sve ostale stvarne štete nastale posle neposrednih šteta. (Jakaša B. op. cit. str. 41 - 42.). Međutim, po Zakonu o plovidbi (čl. 799. st. 1), pojedine neposredne štete mogu da budu isključene iz zajedničke havarije zakonom, ugovorom ili običajima. I obrnuto, pojedine posredne štete mogu da budu priznate u zajedničkoj havariji, ali samo opšteprihvaćenim međunarodnim pomorskim običajima (čl. 799. st. 2). To je, na primer, slučaj sa supstituiranim troškovima. (čl. 800 ZOPUP.).

Na kraju, potrebno je da šteta bude izvanredna da bi bila priznata u zajedničkoj havariji. Šteta koja nastaje usled redovne upotrebe broda (npr. njegovo redovno habanje ili troškovi goriva i drugi troškovi redovne plovidbe) ne mogu da se nadoknađuju po pravilima zajedničke havarije. (Jankovec I. op. cit. str. 23 - 24.).

U pravnim izvorima zajedničke havarije, pored šteta, pominju se i troškovi. Troškovi su oblik štete, jer umanjuju postojeću imovinu lica koje ih snosi. Ali, ovde se pod njima podrazumevaju samo novčani izdaci koje je zapovednik broda učinio u interesu učesnika poduhvata, radi izbegavanja štete od nepredviđenih okolnosti u plovidbi. (Jakaša B. op. cit. str. 31.). Troškovi moraju, takođe, da budu neposredni i izvaredni da bi ušli u zajedničku havariju.

Zakon o plovidbi pominje još "žrtve", pored šteta i troškova (čl. 799). Iako ima objašnjenja da žrtva podrazumeva "nameran čin", (Isto, str. 41.) nije jasno o čemu se one razlikuju od ostalih šteta u zajedničkoj havariji, obzirom da sve štete moraju da budu namerno i razumno nanete, da bi bile priznate u zajedničkoj havariji.

Objekat nastupanja - Samo one štete koje pogadaju brod ili teret na njemu i troškovi učinjeni radi njihovog spasa priznaju se u zajedničkoj havariji.

Brod, kao objekt zajedničke havarije, može da bude pomorski ili rečni brod. Pomorski brod je "brod trgovačke mornarice osposobljen za plovidbu morem, čija baždarska dužina iznosi 12 metara ili više, a registarska zapremina je 15 BRT ili veća" (čl. 6. st. 1. tač. 6 ZOPUP). Rečni brod je plovni objekt "osposobljen za plovidbu na unutrašnjim vodama" sa propisanim većim dimenzijama, kao i tegljač, potiskivač ili ploveća naprava bez obzira na njihove dimenzije. Plovni objekti ispod propisanih dimenzija smatraju se čamcima (čl. 6. st. 1. tač. 11 i 18 ZOPUP). Rečni čamci ne mogu da budu objekti zajedničke havarije, dok pomorski čamci to mogu, ali samo na osnovu izričite ugovorne klauzule (čl. 796. st. 2 ZOPUP).

Teret, kao objekt zajedničke havarije, je skup svih predmeta koji su ukrcani na brod radi prevoza. (Jankovec I. op. cit. str. 28.). To je prvenstveno roba koja se na brodu nalazi po osnovu ugovora o prevozu. Međutim, da bi neki teret bio obuhvaćen zajedničkom havarijom nije uvek potrebno da postoji ugovor o prevozu između učešnika poduhvata. Tako, potajno ukrcani teret ili teret u brodskim dućanima može da bude obuhvaćen zajedničkom havarijom, iako se na brodu ne nalazi na osnovu ugovora o prevozu. (Jakaša B. op. cit. str. 46; Suprotno: Jankovec I. op. cit. str. 46.).

U pogledu doprinošenja tereta u zajedničkoj havariji postoje određene osobnosti kod pojedinih njegovih vrsta. Ovlašćenici pojedinih vrsta tereta imaju pravo na srazmernu naknadu putem doprinosa u zajedničkoj havariji, ako su žrtvovani, ali nisu dužni da doprinose, ako je njihov teret spasen. To je slučaj sa novcem i prtljagom posade i putnika na brodu, kao i sa poštanskim pošiljkama. Ovo pravilo je motivisano praktičnim razlozima. Vrednost prtljaga često nije poznata, niti se može dokazati, što bi izazivalo velike sporove u praksi. Poštanske pošiljke su često neznatne vrednosti, tako da i kada su spasene, ne mogu mnogo da doprinsu u zajedničkoj havariji. Naprotiv, utvrđivanje njihove vrednosti bi samo nesrazmerno povećavalo troškove likvidacije.

Ovlašćenici drugih vrsta tereta jesu dužni da učestvuju u doprinošenju radi likvidacije zajedničke havarije, ako je teret spašen, ali nemaju pravo na naknadu, ako je teret propao. To je slučaj sa potajno ukrcanim teretom (onaj za koga nije izdata prevozna isprava, niti je ukrcan sa znanjem kapetana) i nepropisno ukrcanim teretom.

U pogledu robe u brodskim dućanima i putničkih automobila dugo je postojao spor u plovidbenom pravu. Konačno se stalo na stanovište da i ova vrsta tereta treba da bude obuhvaćena zajedničkom havarijom. To se naročito odnosi na za-

jedničku havariju feribota (trajekata) čiji su gotovo isključivi teret drumska prevozna sredstva. (Rodiére R. op. cit. str. 411 - 413.).

Mesto nastupanja štete - Mesto nastupanja zajedničke havarije može da bude more ili neki od unutrašnjih vodenih puteva (reke, jezera ili kanali). Pomorskom zajedničkom havarijom se smatra ona zajednička havarija koja nastupi u plovidbi na moru, a rečnom ona koja nastupi u plovidbi na unutrašnjim plovnim putevima. Kako je moguće da pomorski brod produži svoju plovidbu na nekoj reci pomorskog sliva (do granica njene plovnosti za morske brodove) ili da rečni brod produži rečnu plovidbu po moru do neke morske luke, Zakon o plovidbi razgraničava pomorsku od "unutrašnje plovidbe" (čl. 796. st. 2 i 3), kako bi se znalo da li se radi o slučaju pomorske ili rečne zajedničke havarije. Po njemu se rečnom plovidbom smatra plovidba na unutrašnjim plovinim putevima, ali i plovidba na pomorskom plovidbenom području do granice do koje redovno plove rečni brodovi, ako se izvršenje ugovora o prevozu tu samo započinje ili završava (čl. 440). Pomska plovidba je plovidba koja se obavlja na moru, rekama Jadranskog sliva do granice do koje su one plovne sa morske strane i na Skadarskom jezeru s Rijekom Crnojevića (čl. 6. st. 1. tač. 1).

Vreme nastupanja štete - Nužan uslov za nastupanje zajedničke havarije je postojanje zajedničkog plovidbenog poduhvata. Zbog toga, šteta u smislu zajedničke havarije, može da nastupi samo za vreme njegovog trajanja. Kako se zajednički plovidbeni poduhvat broda i tereta uspostavlja činom ukrcaja tereta na brod, znači da je taj moment početak vremena u kojem zajednička havarija može da nastupi. Kraj zajedničkog poduhvata, a time i završetak vremena za nastupanje zajedničke havarije, je iskrcaj tereta. (Jankovec I. op. cit. str. 33.). Zakon o plovidbi je ovde vrlo jasan, određujući da poduhvat traje "od početka ukrcavanja do svršetka iskrcavanja tereta svakog pojedinog učesnika poduhvata" (čl. 797. st. 1 tač. 1). Ako bi se prihvatiло stanovište da je zajednička havarija moguća i na zakupljenom brodu bez tereta, poduhvat bi trajao od časa polaska broda do časa dolaska broda u odredišno pristanište. (Savin Špiro, op. cit. str. 79.). U rečnoj plovidbi se sa ukrcajem i iskrcajem tereta treba da izjednači pripajanje i odvajanje tereta od konvoja teglenica ili potisnica. To ne znači da pre pripajanja i posle odvajanja ne može da nastupi zajednička havarija na odvojenim natovarenim teglenicama, ako su ispunjeni uslovi. Međutim, tada ostala imovina u konvoju ne može da bude opterećena obavezom doprinosa, jer se radi o posebnom slučaju zajedničke havarije, koji obuhvata samo imovinu odvojene teglenice sa teretom.

b) IZVANREDNOST DOGAĐAJA - Dogadaj koji dovodi do zajedničke havarije mora da bude izvanredan, što znači da mora da bitno odstupa od redovnog toka stvari u rečnoj plovidbi. Samo šete i troškovi učinjeni radi izbegavanja, oticanja, savlađivanja ili umanjivanja dejstva takvih uzroka, mogu da se smatraju izvanrednim i da budu priznati u zajedničkoj havariji. Dogadaji koji tokom plovidbe izazivaju redovne štete i troškove, ne mogu da dovedu do zajedničke havarije (npr. troškovi pogona broda tokom redovne plovidbe). Takve štete i troškovi su

predvidivi, te se brodar nadoknaduju u okviru vozarine po osnovu ugovora o prevozu. (Tambača L. op. cit. str. 15.).

Izvanrednost dogadaja nije tipičan uslov za zajedničku havariju, jer se javlja i kod posebnih havarija. (Stanković P. op. cit. str. 21.). Ipak, da bi se izvanredna šteta smatrala zajedničkom havarijom, nužno je da je učinjena radnjom zapovednika ili posade broda. Zato se takva šteta često naziva "žrtvom". (Jankovec I. op. cit. str. 38; ZOPUP, čl. 797. st. 1 tač. 1; JAP 74, pravilo A; Rajnsko pravilo br. I.). Pošto trošak uvek nastaje ljudskom radnjom (tj. plaćanjem), ovo kod njega nije potrebno da se ističe.

Razgraničenje redovnih i vanrednih štetnih dogaćaja, te redovnih i vanrednih šteta i troškova, stvar je prakse likvidatora. U njoj je sporno pitanje da li može da pretrpi izvanrednu štetu ili trošak oprema broda koja je namenjena da bude upotrebljena u izvanrednim prilikama. To je npr. slučaj sa ispražnjenim aparatima za gašenje požara, koji moraju ponovo da budu napunjeni, sa utrošenim signalnim uredajima i raketama, koje brodar mora ponovo da nabavi i slično. U engleskoj sudskoj praksi smatra se da se radi o redovnoj upotrebi takve opreme, jer je ona baš namenjena otklanjanju izvanrednih dogaćaja. Njen utrošak ili oštećenja se ne priznaje u zajedničkoj havariji, zbog nedostatka uslova izvanrednosti. Obrnuto shvatanje je zastupljeno u praksi mediteranskih zemalja, SAD i Latinskoj Americi. (Stanković P. op. cit. č str. 22.).

c) NAMERNOST I RAZUMNOST ČINA - Da bi štete i troškovi bili priznati u zajedničkoj havariji, nužno je da su ih zapovednik i posada broda učinili namerno i razumno. (ZOPUP, čl. 797. st. 1. tač. 1; JAP 74, pravilo A; Rajnsko pravilo br. I; Dunavski prevozni uslovi, čl. 62. st. 1.). Po ovom uslovu se najlakše prepoznaje zajednička havarija, jer se posebne havarije najčešće ne vrše namerno.

Namera postoji kad zapovednik broda ima svest i htjenje da nanese štetu ili trošak zajedničkom plovidbenom poduhvatu u cilju njegovog spašavanja. Šteta se ne priznaje u zajedničkoj havariji ukoliko je nastala nemerno (npr. višom silom ili nehatno), čak i da je omogućila zajednički spas u trenutku nastupanja opasnosti. (Jankovec I. op. cit. str. 40.). Međutim, sama namera bez izvršenja potrebnih radnji žrtvovanja nije dovoljna. Tako, ako je zapovednik naredio odsecanje sidra, koje se u oluji olabavilo, te opasno udara u oplatu broda, preteći da je probije, ali je otpalo usled udara talasa, pre nego što je izvršenje naredbe započeto, zajednička havarija ne postoji, te takvu štetu snosi sam brodar, bez prava na doprinos od ostalih učesnika plovidbenog poduhvata. Ako su radnje žrtvovanja započete, ali je koji čas pre njihovog konačnog izvršenja nastupila šteta na predmetu žrtvovanja usled dejstva opasnosti, takva šteta bi se mogla priznati u zajedničkoj havariji. U svakom slučaju, između zapovednikove naredbe o žrtvovanju i štete mora da postoji uzročna veza.

Ukoliko bi šteta sigurno nastala usled dejstva izvanrednog dogaćaja, i da nije bilo nemernog žrtvovanja, nisu ispunjeni uslovi za zajedničku havariju. (Carver's, op. cit. str. 580.). Izuzetak postoji samo u slučaju nemernog nasukavanja broda, da bi se izbegla veća šteta od one koja bi nastala usled stihijskog nasukavanja.

Takva šteta se priznaje u zajedničkoj havariji, iako bi inače neminovno nastala. (JAP 74, pravilo V; Rajnsko pravilo br. XVIII; Isto Jakaša B. op. cit. str. 43 i Carver's, op. cit. str. 602 - 606.).

Čin zajedničke havarije mora da bude ne samo nameran, već i razuman. To prvenstveno znači da su žrtve i troškovi bili neophodni za zajednički spas. (Stanković P. op. cit. str. 23.). Da li su takvi bili ocenjuje se prema merama koje bi u istoj situaciji preuzeo jedan prosečno sposoban zapovednik, s obzirom na okolnosti koje su u tom času bile poznate zapovedniku koji je preuzeo čin zajedničke havarije. (Jakaša B. op. cit. str. 44; Carver's op. cit. str. 582.). Štete koje je zapovednik učinio zbog neopravdanog i paničnog strašta, ili zbog neopravdane pogrešne ocene situacije, ne priznaju se u zajedničkoj havariji. (Jankovec I. op. cit. str. 43.). One su za spas bile nepotrebne, a time i nerazumne.

Ako je već potrebno da se žrtvuje ili ošteti brod, teret ili druge stvari na brodu, zapovednik će razumnost pokazati nastojanjem da sa što manjim štetama postigne zajednički spas. To znači da on mora da nastoji da preuzima samo one mere koje su nužne za zajednički spas. Mere žrtvovanja i troškova (spašavanja) treba da budu bar približno srazmerne veličini opasnosti koja se otklanja. Zakon o plovidbi predviđa dužnost pridržavanja redosleda štetnih mera od blažih ka težim (čl. 132. st. 2). Tako je zapovednik dužan da najpre žrtvuje teret, druge stvari ili brodske uredaje i opremu koji nisu nužni za plovidbu, potom delove broda čije žrtvovanje je manje nužno za učesnike poduhvata, i na kraju, ako je neophodno, i sam brod. Ako se kapetan ne bude pridržavao ovog redosleda, smatraće se da postoji zajednička havarija, ako je ipak postignut zajednički spas. Međutim, brodar će da bude odgovoran za štete, koje su krivicom zapovednika bile veće nego što je bilo potrebno. (Jakaša, B. op. cit. str. 47.). Čin zajedničke havarije mora da bude upravljen na očuvanje imovine u zajedničkom poduhvatu. Ako su izvanredne štete i troškovi učinjeni samo radi spašavanja lica, zajednička havarija ne postoji. Svi pravni izvori u definicijama zajedničke havarije pominju samo spas imovine, ili broda ili tereta, a ne i spas lica.

Odluku o preuzimanju čina zajedničke havarije mora da donese ovlašćeno lice. Opšteprihvaćeno je da je to zapovednik broda ili lice koje ga zamenjuje. (Stanković P. op. cit. str. 82.). Međutim, problem je u određivanju kruga lica, koja su ovlašćena da umesto zapovednika odlučuju o zajedničkoj havariji i u određivanju uslova kada to mogu da učine. Zakon o plovidbi je tu jasan (čl. 128. st. 3): "U slučaju smrti, sprečenosti ili odsutnosti, zapovednika broda zamenjuje, sa svim njegovim ovlašćenjima, po rangu najstariji član posade službe palube broda...". Brodar nije ovlašćeno lice po našem Zakonu.

U uporednom pravu ovo pitanje je različito uređeno. Najslobodnije je englesko shvatanje. Ako je nužno za zajednički spas, odluku o činu zajedničke havarije može doneti bilo koji član posade broda, čak i putnik, i to protivno volji zapovednika. (Carver's, op. cit. str. 591.). Nasuprot tome, francusko, nemačko i druga kontinentalna prava, ne dopuštaju da to bude protivno volji zapovednika, niti da to bude lice koje nije u funkciji komande broda. (Jankovć I. op. cit. str. 41.).

Zapovednik je dužan da, bez odlaganja, upiše u brodski dnevnik preuzet čin zajedničke havarije sa detaljnim opisom mesta i vremena preuzimanja, uzroka koji su ga izazvali, mera koje su preduzete i šteta i troškova koji su nastali. Zapovednik broda je samostalan u odlučivanju o preuzimanju zajedničke havarije. Po našem pravu nije mu potrebna ni brodarova saglasnost. Za njeno traženje, uostalom, često ne bi ni imao vremena. Francuski Trgovački zakonik iz 1897. g. je zahtevao od kapetana broda, da, pre nego što odluči o preuzimanju čina zajedničke havarije, pribavi mišljenje glavnih članova posade. Ta formalnost je bila odraz starog običaja, po kome je kapetan broda bio dužan da za zajedničku havariju zatraži mišljenje trgovaca na brodu, koji su pratili svoju robu na putu. Formalnost je ukinuta reformom iz 1967. g. (Rodiére R. op. cit. str. 409.). Rečna plovidba se obično vrši u konvoju, što znači putem tegljenja ili potiskivanja. U takvom slučaju je zapovednik tegljača ili potiskivača, kao zapovednik "čelnog broda", rukovodilac celog konvoja, osim ako je drugačije ugovoren. (ZOPUP, čl. 129. st. 3 i 4, te čl. 641.). Međutim, često se dešava da i svaki tegljeni ili potiskivani brod u konvoju ima svog zapovednika. Ko je u takvom slučaju ovlašćen da odlučuje o preuzimanju zajedničke havarije?

Svakako da je to uvek rukovodilac konvoja. On je ovlašćen da odlučuje o zajedničkoj havariji celog konvoja i svakog njegovog dela. Takvo ovlašćenje ima, bez obzira da li je ugrožen konvoj u celini ili samo neki njegov deo (npr. samo jedan šlep). Međutim, ako je samo jedan brod u konvoju ugrožen, onda je i njegov zapovednik ovlašćen da odlučuje o zajedničkoj havariji. Naravno, zapovednik jednog broda u konvoju, koji nije rukovodilac celog konvoja, nema pravo da odlučuje o preuzimanju zajedničke havarije na drugom brodu u konvoju, ako i njegov brod nije ugrožen, jer se ne radi o istom plovidbenom poduhvatu i ne postoji zajednička opasnost za njih. (Slično Jakaša B. op. cit. str. 50.). Sem toga, zapovedniku jednog broda u konvoju, nije potrebna saglasnost rukovidoca celog konvoja, ako je samo njegov brod ugrožen. (Isto, str. 46.).

d) **ZAJEDNIČKI PLOVIDBENI PODUHVAT** - Da bi nastupila zajednička havarija, nužno je da žrtva ili trošak bude učinjen u zajedničkom interesu više lica. Takav interes može da postoji samo kada postoji zajednički plovidbeni poduhvat. Zato je bitan uslov za nastupanje zajedničke havarije postojanje zajedničkog plovidbenog poduhvata. Ovde je potrebno da se odredi bliže njegov pojам, trajanje i učesnici.

Pojam - Po našem Zakonu "plovidbeni poduhvat je putovanje broda od početka ukrcavanja do svršetka iskrcavanja tereta svakog pojedinog učesnika..." (čl. 797. st. 1. tač. 3).

Iz toga sledi da je nužno da postoji plovidbeni poduhvat, jer zajednička havarija može da nastupi samo u plovidbi. Ako na sličan način nastane šteta npr. u skladisti na kopnu, nema zajedničke havarije. (Lowndes & Rudolf, by J. F. Donaldson and C. T. Ellis, General Average, London, 8. th ed. 1965, str. 26.). Međutim, plovidbeni poduhvat mora da bude zajednički. To znači da mora da postoji zajednica interesa više njegovih učesnika (a najmanje dva), i to u vezi sa brodom i

teretom. Za postojanje ove zajednice neophodno je da postoji fizička veza broda i tereta, što znači da se teret nalazi na brodu. Izuzetno ako je teret privremeno iskrcan, u uslovima zajedničke havarije, u namjeri da se ponovo ukrca, odvajanje tereta od broda se ne smatra prekidom zajedničkog poduhvata. (Jakaša B. op. cit. str. 35.). Ako se u tom vremenskom razmaku desi kakva šteta brodu ili teretu, biće obuhvaćena zajedničkom havarijom.

Ima mišljenja da zajednički poduhvat postoji i kad brod plovi bez tereta, pod uslovom da je angažovan ugovorom na osnovu koga se brodovlasniku plaća zakupnina, a zakupcu (brodaru) vozarina, po osnovu drugog ugovora zaključenog sa trećim licem. Tada, takođe, postoji više interesa u vezi sa poduhvatom. Brodovlasnika interesuje da sačuva brod i zakupninu, a zakupca da sačuva vozarinu. Ako su brod i vozarina osigurani, i osigurači imaju interesa za njihovim očuvanjem, da bi platili manju naknadu. Ovo je stanovište anglo-saksonskog pravnog sistema. (Carver's, op. cit. str. 37 - 38.). Kontinentalo-evropski pravni sistem ga ne prihvata, jer se smatra da ovde svi interesi pripadaju istom licu, tako da nastaje sjedinjenje dužnika i poverioca u zajedničkoj havariji. Kako jedno isto lice ne može sebi da duguje, niti da potražuje doprinos, nema ni zajedničke havarije. (Jankovec I. op. cit. str. 44 - 46; Rodiere smatra da zajednica interesa postoji i kad i brod i teret pripadaju istom vlasniku, ako su osigurani kod različitih osigurača. Op. cit. str. 411.).

Zajednički rečni poduhvat se uspostavlja ugovorom o prevozu. (Vidi: Jankovec I. op. cit. str. 46.). Po našem pravu on mora da sadrži klauzulu o primeni normi o zajedničkoj havariji na rečnu plovidbu. U suprotnom, one za nju ne važe. Ipak, ako je neki teret istog ili drugog korisnika ukrcaan bez znanja brodara (tj. bez ugovora), a ugovorena je primena zajedničke havarije, takav teret bi trebalo da bude obuhvaćen dužničkom masom, ako bude sačuvan. (ZOPUP, čl. 803. st. 2).

Ima mišljenja da ugovor nije nužan za uspostavljanje zajedničkog poduhvata, već da je dovoljno da se na brodu nalazi teret lica čiji su interesi suprotni brodovim. (Jakaša B. op. cit. str. 34.). Ovakvo shvatanje je po našem Zakonu primenjivo samo na pomorsku plovidbu, jer se na rečnu plovidbu zajednička havarija primenjuje samo ako je ugovorena. Sporno je da li brodovi tegljeni (potiskivani) u konvoju mogu da čine zajednički plovidbeni poduhvat. Po jednom stanovištu, to nije moguće, jer svaki brod u tegljenju ima svog zapovednika, koji samostalno odlučuje o preduzimanju zajedničke havarije. (Lowndes & Rudolf, op. cit. str. 34 - 35; Rodière R. op. cit. str. 411.). Po drugom, to je moguće, pod uslovom da konvoj u celini ima svog zapovednika (tj. rukovodioca) i da su ispunjeni ostali uslovi za zajedničku havariju. Ovo stanovište je usvojio i Zakon o plovidbi (čl. 646), koji određuje da se njegove norme "o zajedničkoj havariji primenjuju i na odnose tegljača i tegljenog broda". (Jakaša B. op. cit. str. 34.). Iako Zakon govori u jednini, sigurno je da može da bude i više tegljenih brodova. Otuda zajednički rečni poduhvat postoji kad u konvoju plovi više brodova, koji nisu natovareni, ako pripadaju različitim vlasnicima.

Učesnici - Učesnik je svako lice koje ima prava i obaveze u zajedničkoj havariji. (Isto, str. 36.). Tačnije, Zakon o plovidbi određuje da je učesnik "... sopstvenik broda, brodar i lice ovlašćeno da raspolaže teretom na brodu" (čl. 797. st. 1. tač. 2). To su lica koja su usled čina zajedničke havarije imala koristi ili štete.

Na strani broda, kao učesnik, se pojavljuje brodovlasnik, a brodar (kad je on različito lice od vlasnika) samo za troškove koje je učinio (jer na njihovu naknadu ima pravo lice koje ih je pretrpelo) i za prevoznicu. Na strani tereta, kao učesnik, se pojavljuje lice koje je, na osnovu prevoznog ugovora, ovlašćeno da zahteva njegovo izdavanje od brodara. To je prvenstveno vlasnik ili korisnik tereta. (Isto, str. 36 - 37.).

Putnici i posada broda nisu dužni da daju doprinos u zajedničkoj havariji, za spašen život, prtljag ili lične stvari. Ipak oni imaju pravo da traže naknadu štete po pravilima zajedničke havarije, ako su im prtljag ili lične stvari žrtvovane za zajednički spas. (ZOPUP, čl. 803. st. 1. tač. 1; Trajković M. op. cit. str. 197.). Zato oni mogu da se smatraju samo poveriocima (aktivnim učesnicima), a nikako dužnicma (pasivnim učesnicima) u zajedničkoj havariji.

e) OPASNOST - Jedan od uslova za nastupanje zajedničke havarije je opasnost. U stvari, ona je uzrok preuzimanja čina zajedničke havarije. Bez ispunjenja ovog uslova nema ni zajedničke havarije. Na primer, ako je kapetan iznajmio remorker da bi brod stigao do odredene luke, ne postoji zajednička havarija, te troškovi tegljarine padaju samo na teret brodara. Ali, kada je zapovednik iznajmio tegljač radi odsukavanja, zajednička havarija postoji, te troškovi tegljenja srazmerno padaju na teret svih učesnika zajedničkog plovidbenog poduhvata. Isto tako, ako je kapetan odlučio da brod zastane u usputnoj luci, jer mu je posada iscrpljena ili da bi se brod snabdeo namirnicama i opremom, ne postoji zajednička havarija. Ako je, međutim, kapetan privremeno sklonio brod u obližnjoj luci, zbog toga što je more nepodnošljivo za plovidbu, zajednička havarija postoji, te troškovi privremene luke skloništa opterećuju sve učesnike poduhvata, a ne samo brodara (Rodiére R. op. cit. str. 410.).

Opasnost uopšte je okolnost ili skup okolnosti koje ugrožavaju postojanje ili celovitost stvari ili lica. Kao uslov zajedničke havarije, ona mora da ima određene osobine. To su: 1) opštost, 2) ozbiljnost, 3) stvarnost i 4) bliskost (Slično Trajković M. op. cit. str. 197.).

Opasnost mora da bude opšta (zajednička). Da bi bila opšta ona mora da ugrožava interes više učesnika plovidbenog poduhvata. Interesi mogu da se tiču broda, tereta ili vozarine. Opasnost mora da ugrožava interes najmanje dva učesnika poduhvata u vezi sa tim objektima. Ako je ugrožen samo brod ili samo teret, ovaj uslov nije ispunjen, pa nema ni zajedničke havarije (Lowndes & Rudolf, op. cit. str. 28; ZOPUP, čl. 797. st. 1 tač. 1; Dunavski prevozni uslovi, čl. 62. st. 1; Rajnsko pravilo br. I.).

Opasnost mora da bude ozbiljna (velika) (Suprotno Rodiére R. op. cit. str. 410.). Takva je opasnost koja bi izazvala opravdan strah od nastupanja znatnije

Štete na brodu ili teretu i kod ikusnog i stručnog kapetana. Potrebno je da njemu izgleda da, bez čina zajedničke havarije, plovidba ne može da bude nastavljena.

Opasnost mora da bude stvarna. To znači da opasnost mora da postoji kao činjenica u stvarnosti. Ako je kapetan samo uobrazio da postoji opasnost, a ova zaista ne postoji, ili je znatno manja od njegove uobrazilje, ovaj uslov nije ispunjen (Jakaša B. op. cit. str. 39.). Ipak, ako je kapetan bio u opravdanoj zabludi, tj. ako je prema okolnostima koje su mu bile poznate u trenutku preuzimanja čina zajedničke havarije, mogao opravdano da smatra da postoji velika opasnost za zajednički poduhvat, može da se prihvati postojanje zajedničke havarije. U slučaju spora, sud to ceni prema okolnostima slučaja. Takav stav je zauzet u našem, ne-mačkom italijanskom i američkom pravu, dok je u engleskom pravu usvojen stav o potrebi potpune objektivnosti opasnosti.

Na kraju, potrebno je da opasnost bude bliska (izgledna, neposredna) (Lowndes & Rudolf, op. cit. str. 28.). To znači da je izvesno da će opasnost uskoro da nastupi. Nije potrebno da je već nastupila ili da treba da nastupi kroz vrlo kratko vreme. To je zastarelo shvatanje. Sada se smatra da je besmisleno da se zahteva od kapetana, da čeka poslednji čas za preuzimanje čina zajedničke havarije. Tako čekanje bi moglo da ga onemogući da blagovremeno preuzme zajedničku havariju i time ostvari zajednički spas, kao njen cilj (Jakaša B. op. cit. str. 39.). To, uostalom, ne predviđa ni jedan pravni izvor zajedničke havarije.

Ne zahteva se da opasnost bude neminovna i neodoljiva, već je dovoljno da bude moguća, jer, u praksi, kod kapetana postoji sklonost ka preuveličavanju. (Isto, str. 58 - 60.).

Uzrok nastajanja opasnosti nije značajan. To može da bude bilo događaj, bilo ljudska radnja. Opasnost može da bude uzrokovana i krivicom nekog učesnika plovidbenog poduhvata (npr. brodar ne osposobi brod za plovidbu ili krcatelj preda teret sa opasnim skrivenim manama). U takvom slučaju, ipak, postoji dužnost doprinosa u zajedničkoj havariji, a učesnik koji je platilo doprinos ima pravo regresa prema licu koje je skrivilo opasnost. (ZOPUP, čl. 801; JAP 74, pravilo D, Rajnsko pravilo br. I). Oštećenici kojima doprinosom nije u celosti nadoknađena šteta u zajedničkoj havariji, imaju pravo da traže razliku do potpune naknade štete od krivca po pravilima o odgovornosti za štetu. Ako je krivac brodar, onda on ima pravo da se poziva na plovidbeno-pravni režim svoje odgovornosti (npr. oslobođujući razlozi, ograničenje odgovornosti...).

Po starijem gledištu, u slučaju kada je opasnost izazvana krivicom jednog od učesnika poduhvata, zajednička havarija nije postojala, a štetu je bio dužan da nadoknadi učesnik koji ju je skrивio po pravilima o odgovornosti za štetu. (Carver's, op. cit. str. 584; Jakaša B. op. cit. str. 56 - 64; Grabovac Ivo, "Važnije karakteristike američkog sistema likvidiranja generalnih avarija", Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, br. 4, 1966, str. 90 - 91.).

Rečnom prevozu je svojstvena plovidba u konvoju. Da bi se smatralo da postoji zajednička opasnost, nije potrebno da bude ugrožen ceo konvoj, odnosno svi bro-

dovi u njemu. Dovoljno je da budu ugroženi samo neki brodovi različitih učesnika. U takvom slučaju samo ugroženi brodovi i teret na njima bivaju obuhvaćeni zajedničkom havarijom. (Jakaša B. Sistem..., knj. 3, sv. 3, 1984. g. str. 120.).

Međutim, u zajedničkoj havariji može da se žrtvuje samo ugrožena imovina. Ukoliko za spas ugrožene imovine bude žrtvovana druga imovina, ne postoji zajednička havarija. Imaoci žrtvovane imovine su ovlašćeni da zahtevaju potpunu naknadu štete od imalaca ugrožene (i spašene) imovine. (ZOO, čl. 161. st. 2.). Tako, npr. ako je tegljač namerno nasukao ceo konvoj da bi spasao poslednja dva šlepa sa teretom koja su zbog preopterećenosti počela da tonu, imaoci oštećene imovine imaju pravo na potpunu naknadu štete prema imaocima ugroženih šlepova i tereta na njima.

f) SPAS PODUHVATA - Spas zajedničkog plovidbenog poduhvata je cilj kojim su motivisani zapovednik i posada broda pri izvršenju čina zajedničke havarije. Međutim, nije potrebno da budu spašene imovinske vrednosti više učesnika. Dovoljno je da budu spašene imovinske vrednosti i samo jednog učesnika. Tako npr. zajednička havarija postoji kad zapovednik i posada bace ceo teret u vodu da bi se spasao makar brod. (Jakaša B. Udžbenik plovidbenog prava, Zagreb, 1983, str. 355.).

U uporednom pravu je sporan pojам spašavanja zajedničkog poduhvata. U njegovom tumačenju javila su se dva sistema.

Prvi, stroži, je sistem zajedničkog spaša. Po njemu su zajedničkom havarijom obuhvaćene samo one štete i troškovi koji su potrebni za spas (opstanak) zajedničkog plovidbenog poduhvata. Primjenjen je u Engleskoj.

Drugi, blaži, je sistem zajedničke koristi. (Brajković Vladislav, "Avarija", Pomorska enciklopedija, Zagreb, knj. 1. 1972, str. 233.). Po njemu se u zajedničku havariju uračunavaju, ne samo štete i troškovi učinjeni za neposredan spas broda i tereta, već i ostale štete i troškovi učinjeni pošto je spas već postignut, ako su u neposrednoj vezi sa havarijom i ako su nužni za nastavak i srećan završetak poduhvata. Smatra se da su oni opravdani, jer su učinjeni u korist, odnosno u "zajedničkom interesu" svih učesnika poduhvata. Ovaj sistem je primjenjen u mediteranskim zemljama (Francuska, Italija), skandinavskim zemljama i u SAD. (Grabovac I. op. cit. str. 79. Praksa naših likvidatora bila je sklona ovom sistemu. Vid. Stanković P. op. cit. str. 25 - 26.).

Zakon o plovidbi je usvojio sistem zajedničkog spaša (čl. 797. st. 1. tač. 1). Međutim, dopušta primenu i sistema koristi, ako je to predviđeno "opšteprihvaćenim međunarodnim pomorskim običajima". JAP 74, takođe, usvajaju sistem zajedničkog spaša, kao načelo (pravilo A), ali u posebnim odredbama, za neke posebne slučajeve zajedničke havarije (npr. troškovi luke skloništa (Pravilo X i XI.) i privremene popravke (Pravilo XIV.), prihvataju sistem koristi. Isto rešenje sadrže i Rajnska pravila. (Vid. Pravilo XXII - zimovanje, i pravilo XXIV - luka skloništa.). Dunavski prevozni uslovi usvajaju isključivo sistem spaša.

Potrebno je još da se naglasi da zajedničkoj havariji ima mesta sve dok je spašen i jedan deo imovine u zajedničkom poduhvatu. Ukoliko je sva imovina propala ili je žrtvovana, raspravljanje o zajedničkoj havariji je bespredmetno, jer ne postoji dužnička masa. (Stanković P. op. cit. str. 75.). Neki autori ističu ovu činjenicu kao poseban uslov zajedničke havarije, nazivajući ga "koristan rezultat" (Jakaša B. op. cit. str. 52.) ili "uspešan učinak žrtvovanja". (Tambača L. op. cit. str. 18.).

Međutim, ima autora koji smatraju da obaveza doprinošenja u zajedničkoj havariji može da postoji i kada čin njenog preduzimanja nije bio uspešan. Tako, Rodier navodi za primer slučaj nasukavanja broda. Kapetan je u cilju njegovog odsukavanja iznajmio tegljač, ali je taj pokušaj bio bezuspešan. Dva dana kasnije, more je bilo povoljnije, a plima snažnija, te se brod sam odsukao i zaplovio. Po Rodierovom mišljenju, trošak bezuspešnog tegljenja jeste zajednička havarija, jer je učinjen u zajedničkom interesu i u zajedničkoj opasnosti. (Op. cit. str. 414 - 415.). Ovo stanovište može da se prihvati samo ako je do nasukavanja došlo bez krivice zapovednika broda. U suprotnom, kapetan i brodar bi mogli da zloupotrebljavaju institut zajedničke havarije, isticanjem, prigovora kompenzacije zbog doprinosa po osnovu nje protiv zahteva za naknadu štete ovlašćenika tereta.

SANKCIJE UJEDINJENIH NACIJA - Sankcije koje je Organizacija ujedinjenih nacija zavela protiv naše zemlje nanose veliku štetu našoj privredi. Posebno je pogoden pomorski i rečni saobraćaj. Veliki broj naših brodova, koji su se našli u stranim lukama u trenutku njihovog zavodenja, je tamo i zadržan, a isto se desilo i sa mnogim brodovima koji se se tada nalazili na otvorenom moru, ali su kasnije, radi snabdevanja gorivom i namirnicama, pristali u neku od usputnih luka. Takvi plovidbeni poduhvati su pretrpeli ili još uvek trpe znatne štete i troškove, u vidu kvarenja i propadanja tereta koji je tome sklon, a nije se našao drugi prevoz do odredišta, troškova lučkih i pristanišnih taksi, izgubljenog tržišta i drugog.

Ovakvi štetni slučajevi bi mogli da se smatraju zajedničkim havarijama, ali samo ako se ekonomska blokada naše zemlje shvati kao zajednička opasnost za plovidbeni poduhvat i ako su kapetan i posada broda preduzeli odgovarajuće mere u cilju zajedničkog spasa, nanoseći poduhvatu određene štete ili troškove. svakako da za strane zemlje i strane likvidatore sankcije Ujedinjenih nacija ne predstavljaju nikakvu opasnost, koja bi opravdavala preduzimanje čina zajedničke havarije, jer su one za njih zakonito uvedene i predstavljaju pogodno pravno sredstvo za otimanje naše pomorske imovine. Međutim, za naše sudove, likvidatore i učesnike zajedničkog plovidbenog poduhvata, koji se izvodi našim brodom, one svakako predstavljaju veliku opasnost od nastupanja štete. Ta opasnost je zajednička za brod i teret, jer su sankcije svebuhvatne, tako da postoji mogućnost zaplene kako brodova, tako i robe koju oni prevoze.

Medutim, sama zaplena našeg broda i tereta ne predstavlja čin zajedničke havarije. Naprotiv, da bi se smatralo da postoji zajednička havarija, potrebno je da su kapetan i posada broda preduzeli određene mere u namjeri izbegavanja zaplene ili probijanja blokade i da su u tome uspeli, a to znači spasli zajednički poduhvat,

istina, uz odredene štete i troškove. Te mere, štete i troškovi zavise od okolnosti svakog konkrenog slučaja. To mogu da budu troškovi preregistracije broda, tokom zajedničkog plovidbenog poduhvata, u nekoj od zemalja "lake" registracije brodova, kako bi se uklonili tragovi njegove jugoslovenske nacionalnosti i vlasništva. To mogu da budu troškovi zaobilaznog plovidbenog puta, sa pristajanjem u onim lukama za koje je kapetan siguran da neće zadržati naš brod zbog ekonomskih sankcija. Štete koje pretrpe brodske mašine usled prenaprezanja, do koga je došlo prilikom bežanja našeg teretnog broda od stranih ratnih brodova, koji blokiraju ulaz u Jadransko more i prilaz našim teritorijalnim vodama, takođe mogu da se smatraju zajedničkom havarijom. Takve štete i troškove trebalo bi da zajednički snose svi učesnici poduhvata srazmerno svojim udelima u njegovoj ukupnoj vrednosti. Ako to ne možemo da očekujemo od stranih likvidatora i sudova, to bi moglo osnovano da se zahteva od domaćih likvidatora i sudova.

PREGLED PRAVNIH STAVOVA

STAVOVI I ZAKLJUČCI KOMISIJE ZA HARTIJE OD VREDNOSTI

(Ovi stavovi i zaključci utvrđeni su na sednicama Komisije u periodu od 16.02.1990. do 07.03.1994. godine)

1. ZA IZDAVANJE INTERNIH HARTIJA OD VREDNOSTI NIJE POTREBNO ODOBRENJE KOMISIJE

Preduzeća i druga pravna lica koja imaju namjeru da po završnom računu za 1989. godinu ostvarenu dobit dele izdavanjem dugoročnih hartija od vrednosti u skladu sa članom 6. stav 2. Zakona o isplati ličnih dohodaka nisu u obavezi da podnose zahtev Komisiji za davanje odobrenja, ukoliko se radi o emisiji hartija od vrednosti koje imaju interni karakter. Takve hartije ne mogu biti u prometu na tržištu kapitala. Osim toga, u odluci organa upravljanja mora biti naznačeno da je emisija internog karaktera, a na samoj hartiji od vrednosti mora da stoji oznaka "interna". (1. sednica, 16.2.1990. godine).

2. NOVOOSNOVANA PRAVNA LICA MOGU IZDAVATI DUGOROČNE HARTIJE OD VREDNOSTI AKO ISPUNE POSEBNE USLOVE

Novoosnovani izdavalac hartija od vrednosti koji nije pravni sledbenik i još nema jednogodišnje poslovanje, odnosno prvi završni račun, može podneti zahtev Komisiji za davanje odobrenja o izdavanju hartija od vrednosti samo ako je prva emisija deonica u celini uplaćena, uz dokaze o njenom korišćenju i pod uslovom da druga emisija deonica nije veća od osnivačke, odnosno prve emisije. Za izdavanje drugih hartija od vrednosti, odnosno obveznica neophodne su garancije banke. (2. sednica, 21.3.1990. godine).

3. ZABRANJENO JE IZDAVANJE DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI BEZ ODOBRENJA KOMISIJE

Koristeći svoja ovlašćenja, Komisija je u vezi izdavanja druge emisije deonica jedne privatne banke, dala nalog da odmah obustavi dalju uplatu i upis deonica po odluci ove banke, a da već zaključeni ugovori o uplati deonica za čije izdavanje Komisija nije dala odobrenje, ne mogu da proizvode nikakvo pravno dejstvo. (3. sednica, 26.4.1990. godine).

4. USPELOST EMISIJE

Upis i uplata dugoročnih hartija od vrednosti smatraju se uspešnim, ako je upisano i uplaćeno najmanje 50% od ukupnog obima emisije. (3. sednica, 26.4.1990. godine)

5. PRAVNA LICA U SANACIJI IZDAVAOCI DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI

Preduzeća koja su u sanaciji i imaju izradene razvojno-sanacione programe mogu izdavati dugoročne hartije od vrednosti i podnositи zahteve Komisiji, ako je tim programima predviđeno da će se koristiti i sredstva po osnovu izdavanja dugoročnih hartija od vrednosti, ali uz garanciju banke ili drugog garanta, s tim da moraju podneti sve podatke o garantu. (3. sednica, 26.4.1990. godine).

6. USAGLAŠENOST PROPISA U VEZI IZDAVANJE DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI U STRANOJ VALUTI

Preduzeća i druga pravna lica koja izdaju hartije od vrednosti u stranoj valuti i predviđaju njihovu prodaju stranim bankama obavezna su da izdavanje hartija od vrednosti koje glase na stranu valutu usaglase sa Zakonom o deviznom poslovanju i Zakonom o kreditinim odnosima sa inostranstvom.

(4. sednica, 12.6.1990. godine).

7. NEZAKONITO JE IZDAVANJE DEONICA IZVAN OBIMA UTVRĐENOG ODLUKOM O IZDAVANJU OSNIVAČKIH DEONICA

Izdavanje deonica izvan obima emisije utvrđene u odluci o izdavanju osnivačkih deonica predstavlja prekršaj, čime se praktično ulazi nezakonito u drugu emisiju, jer prema članu 45g. stav 2. Zakona o hartijama od vrednosti ("Službeni list SFRJ", br. 64/89 i 29/90) izdavalac dugoročnih hartija od vrednosti ne može izdati te hartije bez odobrenja Komisije.

Osim toga, ovakvom radnjom krše se i propisi o poslovanju banaka i Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama ("Službeni list SFRJ", br. 10/89, 40/89 i 87/89). (4. sednica, 12.6.1990. godine).

8. PROPSIANI CENZUS NARODNE BANKE JUGOSLAVIJE O VISINI OSNIVAČKOG KAPITALA I OBIM EMISIJE

Banke koje imaju osnivački kapital manji od nivoa kojeg propisuje Narodna banka Jugoslavije, kao minimalni uslov za nastavak rada, a nakon upisa u sudske registar i uplate tog kapitala, mogu, uz odobrenje Komisije, da izdaju dugoročne hartije od vrednosti - deonice do propisanog minimuma ili iznad toga, ali pojedinačne emisije ne mogu biti iznad visine osnivačkog kapitala.

(5. sednica, 26.6.1990. godine).

9. KONTROLA NOVOOSNOVANIH EMITENATA

Komisija dosledno prati primenu člana 6. stava 3. Zakona o hartijama od vrednosti, jer su novoosnovani izdavaoci dugoročnih hartija od vrednosti obavezni da, do prvog godišnjeg obračuna Komisiji podnose tromesečne finansijske izveštaje, odnosno godišnji obračun. (7. sednica. 02.10.1990. godine).

10. PRETVARANJE INTERNIH DEONICA U EKSTERNE

Pretvaranje internih deonica u eksterne, izdate u skladu sa Zakonom o društvenom kapitalu da bi dobole svojstvo deonica iz Zakona o hartijama od vrednosti i mogle biti u prometu na tržištu kapitala, vrši se po postupku propisanom za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti (naredne emisije deonica). To pretpostavlja donošenje odluke organa upravljanja i podnošenje zahteva Komisiji za hartije od vrednosti, u skladu sa članom 5. Zakona o hartijama od vrednosti i pravilima Komisije. U odluci o izdavanju deonica može se predvideti i da se kupovina deonica nove emisije plati internim deonicama.

(7. sednica, 02.10.1990. godine).

11. PREVENTIVNO ZAŠTITNA I KONTROLNA FUNKCIJA KOMISIJE ZA HARTIJE OD VREDNOSTI

Zadatak Komisije za hartije od vrednosti, kao niz ovakvih i sličnih komisija u svetu, nije da ceni bonitet hartije od vrednosti, već da ceni da li su podaci o izdavaocu hartije tačni. Njen zadatak je da štiti kupce dugoročnih hartija od vrednosti od netačnih i loših informacija, propisivanjem uslova za davanje odobrenja za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti i neposrednom kontrolom rada sa hartijama od vrednosti. (7. sednica, 02.10.1990. godine).

12. UČESNICI NA TRŽIŠTU KAPITALA

Učesnici na tržištu kapitala mogu biti banke, druge finansijske organizacije i ostala pravna lica koja su registrovana za poslovanje hartijama od vrednosti, ako su ispunila propisane uslove za rad na tržištu i ako su dobila odobrenje Komisije za hartije od vrednosti.

Do izmene Zakona, Komisija je saglasna da učesnici na berzi (posrednici) mogu biti i druga pravna lica koja su registrovana za te poslove i ispunjavaju određene uslove, s tim da berza svoje poslovanje mora da usaglaši sa odredbama Zakona o

tržištu novca i tržištu kapitala, odnosno da obezbedi da posrednici imaju neopohodan kapital ili garancije koje deponuju prilikom učlanjenja na tržište kapitala. (8. sednica, 31.10.1990. godine).

13. PROŠIRENJE OVLAŠĆENJA I NADLEŽNOSTI KOMISIJE ZA HARTIJE OD VREDNOSTI

Komisija je prihvatile zahtev Misije Medunarodne banke za obnovu i razvoj da se izvrše izmene Zakona o hartijama od vrednosti i Zakona o tržištu novca i tržištu kapitala, kao i da se pokrene inicijativa za izmene i drugih zakonskih propisa relevantnih za poslovanje hartijama od vrednosti (Zakona o preduzećima, Zakona o društvenom kapitalu i dr.), tako da Komisija dobije status osnovnog regulatornog tela kako na emisionom, tako i na sekundarnom tržištu.

(8. sednica, 31.10.1990. godine).

14. KOMISIJA ĆE ODREĐENA PITANJA REGULISATI PRAVILNIKOM

Postupak izdavanja internih deonica, po osnovu isplate ličnih dohodatak, transformacije preduzeća i prodaje društvenog kapitala, treba da bude ureden Pravilnikom o uslovima za davanje odobrenja za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti. (9. sednica, 21.11.1990. godine).

15. REINVESTIRANJE DIVIDENDE JE NOVA EMISIJA

Reinvestiranje ostvarenog kapitala po osnovu isplaćene dividende predstavlja novu emisiju deonica (internu ili eksternu). Izdavanje novih eksternih deonica po osnovu reinvestiranja podleže davanju odobrenja Komisije za hartije od vrednosti, zbog čega ovo pitanje mora biti uredeno Zakonom, davanjem ovlašćenja Komisiji da isto reguliše Pravilnikom o uslovima za davanje odobrenja o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti. (9. sednica, 21.11.1990. godine).

16. REVALORIZACIJA DEONICA JE POSEBNA EMISIJA

Povećanje kapitala po osnovu revalorizacije osnivačkog kapitala predstavlja posebnu emisiju, pa način izdavanja deonica po tom osnovu treba regulisati Pravilnikom Komisije (9. sednica, 21.11.1990. godine).

17. ZAMENA OSNIVAČKIH DEONICA

Pravno lice, deoničarsko društvo kome se pripaja drugo pravno lice, kao deoničarsko društvo, može da zameni već izdate osnivačke deonice pripojenog deoničarskog društva svojim novim - osnivačkim deonicama i to onim osnivačima koji to prihvate. Osnivačima koji to ne prihvate, treba isplatiti vrednost deonice iz raspoložive imovinske mase deoničarskog društva koje se pripaja. (9. sednica, 21.11.1990. godine).

18. ROK ZA UPIS I UPLATU DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI

Rok upisa i uplate hartija od vrednosti za koje Komisija daje odobrenje ne može biti duži od šest meseci od dana dostavljanja rešenja Komisije izdavaocu dugoročnih hartija od vrednosti. (10. sednica, 25.12.1990. godine).

---

19. UVOĐENJE NOVIH PREDMETA U NASTAVNIM PROGRAMIMA PRAVNIH I EKONOMSKIH FAKULTETA

Komisija je dala inicijativu da se na pravnim fakultetima uvede nastava na drugom i trećem stepenu

- BANKARSKO I BERZANSKO PRAVO
  - a na ekonomskim fakultetima
  - HARTIJE OD VREDNOSTI I NJIHOVO TRŽIŠTE
- (10. sednica, 25.12.1990. godine).

20. UPIS I UPLATA INTERNIH DEONICA MOGU BITI JAVNO OBJAVLJENI

Nije suprotno zakonu javno oglašavanje prodaje internih deonica, pošto se iste mogu prodavati i bivšim radnicima izdavoca, odnosno građanima, kako je to propisano Zakonom o društvenom kapitalu ("Službeni list SFRJ", br. 84/89 i 46/90). (10. sednica, 25.12.1990. godine).

21. PREVALORIZACIJA OSNIVAČKOG KAPITALA

Povećanje osnivačkog kapitala po osnovu revalorizacije vrši se kroz posebnu emisiju deonica. Deonice se izdaju po postupku koji je predviđen Pravilnikom o uslovima za davanje odobrenja za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti i o uslovima rada tržišta kapitala i učesnika na tržištu ("Sl. list SFRJ", br. 68/90).

Kod emisije eksternih deonica izdavalac (deoničarsko društvo ili komanditno društvo) podnosi zahtev Komisiji za registrovanje emisije. Uz zahtev se prilaže završni račun za godine u kojima je vršena revolorizacija i odluka nadležnog organa o izdavanju deonica, odnosno o revalorizaciji.

Kod izdavanja internih deonica izdavalac nije u obavezi da obaveštava Komisiju o izvršenoj emisiji po osnovu revalorizacije.

Izdavalac nije u obavezi da svake godine vrši fizičku emisiju deonicą po osnovu revalorizacije. On je u obavezi da utvrdi koliko iznos revalorizovane vrednosti osnivačkog kapitala pripada pojedinačno svakom deoničaru i da deoničaru dostavi potvrdu o visini povećanja njegovog kapitala. Na osnovu ove potvrde deoničari će u svojim knjigama izvršiti revalorizaciju svog deoničarskog kapitala uloženog kod deoničarskog društva. Ova potvrda služi kao dokaz visine deoničarskog kapitala i ona (zapravo) zamenjuje deonice do njihovog štampanja.

Postupak revalorizacije deoničarskog kapitala odnosi se na kapital prikupljen izdavanjem svih vrsta deonica kako eksternih, tako i internih po Zakonu o društvenom kapitalu i Zakonu o isplati ličnih dohodata.

- (12. sednica, 26.02.1991. godine).

22. OBEZBEĐIVANJE ZAKONITOSTI IZDAVANJA DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI

Radi obezbeđivanja zakonitosti u postupku izdavanja i prometa dugoročnih hartija od vrednosti na primarnom i sekundarnom finansijskom tržištu obezbediti i odgovarajuću saradnju korišćenjem podataka i nalaza o izvršenoj kontroli odgovarajućih stručnih službi u Narodnoj banci Jugoslavije i Službi društvenog knjigovodstva Jugoslavije, odnosno postavljanjem pojedinačnih zahteva za vršenje kontrole po određenim pitanjima kod izdavanja dugoročnih hartija od vrednosti.

Radi realizacije odnosne saradnje, u ime Komisije, dostaviti odgovarajući predlog guverneru NB Jugoslavije i generalnom direktoru SDK Jugoslavije, sa odgovarajućim obrazloženjem ovakvog stava Komisije, pri čemu u praktičnom radu treba obezbediti da se izbegne nepotrebni duplicitet u izvršavanju poslova kontrole. (13. sednica. 09.04.1991. godine).

23. IZDAVANJE DUGOROČNIH HARTIJA OD VREDNOSTI PO VRSTI

Da bi se u uslovima masovne emisije obezbedila odgovarajuća kontrola i zaštita vlasnika, dugoročne hartije od vrednosti jednog roda mogu biti izdane samo u jednoj seriji sa jednom nominalnom vrednosti i istim pravima. (13. sednica, 09.04.1991. godine).

24. REGISTROVANJE POSREDNIKA NA BERZI

Osnovne uslove za registrovanje posrednika na berzi kapitala može utvrditi i davati saglasnost, odnosno odobrenje za rad, samo Komisija za hartije od vrednosti.

Berza može da daje saglasnost, odnosno dozvolu za rad samo za one koji će obavljati poslove preko berze u toj berzi. Berza, takođe, može pomoći utvrditi uslove koje utvrdi Komisija i tražiti dodatna obezbedenja.

Imenovanje predstavnika Komisije za hartije od vrednosti u ispitnu Komisiju za brokere i dilere bilo bi suprotno propisima o nadležnosti Komisije, odnosno njenim funkcijama, s obzirom da Komisija treba da daje odobrenje za rad i vrši kontrolu poslovanja posrednika na berzi, odnosno njihovih ovlašćenih lica.

(14. sednica, 28.05.1991. godine).

25. UPIS I UPLATA OSNIVAČKIH DEONICA

Upis i uplata osnivačkih deonica može biti samo do utvrdenog roka i obima, odnosno smatra se završenim kada je istekao rok za upis i uplatu osnivačkih deonica, odnosno uplaćen iznos utvrđen odlukom nadležnog organa - osnivačkog odabara. To znači da se osnivačke deonice mogu prodavati samo do iznosa iz odluke o osnivanju deoničarskog društva koju je doneo organ pravnog lica u osnivanju. Svaka druga emisija iza tog roka i iznad utvrdenog obima, smatra se novom - narednom emisijom koja mora da podleže davanju odobrenja Komisije za hartije od vrednosti. Kada su ispunjeni uslovi iz odluke o osnivanju, deoničarsko društvo se upisuje u registar kod okružnog suda. To znači da ni jedan organ registrovanog

preduzeća ili banke, odnosno pravnog lica sa statusom deoničarskog društva, ne može da menja akt o osnivanju. (14. sednica, 28.05.1991. godine).

26. IZDAVANJE DEONICA OD STRANE HOLDING PREDUZEĆA

Preduzeća koja osnivaju holding preduzeća donose odluku o izdavanju osničkih deonica za koje nije potrebno odobrenje Komisije. Međutim, ako je holding preduzeće već registrovano kao deoničarsko društvo i ono doneše odluku o izdavanju deonica, onda je reč o narednoj novoj emisiji, koja podleže prethodnom odobrenju Komisije za hartije od vrednosti. (14. sednica, 28.05.1991. godine).

27. PRENOS DUGOROČNE HARTIJE OD VREDNOSTI NA IME

Zakonom o hartijama od vrednosti u članu 10. stav 1. - kao posebnim zakonom, izričito je propisano da se hartije od vrednosti koje glase na ime-što se odnosi na deonice i obveznice kao dugoročne hartije od vrednosti, kada glase na ime - prenose punim indosamentom, tj, indosamentom koji sadrži sve elemente iz člana 244. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima (izjavu o prenosu i firmu, odnosno naziv ili ime lica na koje se pravo iz hartije od vrednosti prenosi i potpis prenosioca). Ovakav stav proizlazi iz konteksta odredbe člana 242. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima). (17. sednica, 29.08.1991. godine).

28. SREDSTVIMA OSNIVAČKOG FONDA NE SMATRAJU SE SREDSTVA NA PRIVREMENOM RAČUNU

Sredstva koja su uplaćena od strane osnivača banke na privremeni račun, ne mogu se smatrati sredstvima osnivačkog fonda banke shodno članu 5. Zakona o hartijama od vrednosti, odnosno čl. 86. i 97. Zakona o preduzećima, pošto ista nisu uplaćena u osnivački fond pre registrovanja banke kao deoničkog društva kod nadležnog suda.

Uplaćena sredstva na privremeni račun banke mogu se preneti u osnivački fond samo na osnovu odgovarajućeg odobrenja Komisije za hartije od vrednosti za izdavanje druge emisije deonica, na osnovu koje bi se ta sredstva od strane uplatilaca mogla koristiti za otkup deonica druge i narednih emisija, o čemu kočnju odluku donose vlasnici tih sredstava. (19. sednica, 07.09.1991. godine).

29. DOKUMENTACIJA KOJA SE PODNOSI UZ ZAHTEV ZA ODOBRENJE EMISIJE

Zahtev za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti i druga dokumentacija koju priprema podnositelj zahteva za odobrenje izdavanja dugoročnih hartija od vrednosti podnosi se u izvornom obliku-originalu, overena od strane ovlašćenih lica-izdavaoca dugoročnih hartija od vrednosti. To se posebno odnosi na zahtev, odluku o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti, izjavu ovlašćenog lica i prospekt o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti.

Izveštaj Službe društvenog knjigovodstva o bonitetu izdavaoca dugoročnih hartija od vrednosti podnosi se u izvornom obliku, a samo izuzetno u overenom prepisu.

Dokumentacija o registraciji i prilozi izveštaja o poslovanju izdavaoca dugoročnih hartija od vrednosti (bilans stanja, bilans uspeha i dr.) mogu se dostavljati i uobičajnom prepisu. (20. sednica, 13.12.1991. godine).

30. ODLUKE O IZDAVANJU DEONICA MORAJU SE STRIKTNO SPROVESTI I PRIMENITI

Izdavanje deonica različitog roda (redovne i prioritetne) u okviru iste i već odobrene emisije, mora se vršiti u skladu sa odlukom o izdavanju konkretnе emisije deonica. Svaka promena utvrđenog odnosa promenila bi činjenično stanje o kojem je u postupku već inače odlučeno, što kao mogućnost nije predviđeno Zakonom o opštem upravnom postupku, a uslova za obnovu postupka takođe nema - član 249.

Dakle, sve radnje u tom smislu bile bi nazakonite.

(22. sednica, 07.02.1992. godine).

31. PROŠIRENJE DELATNOSTI TRŽIŠTA KAPITALA

U cilju uskladivanja poslovanja Berze sa postojećom i budućom praksom, Komisija za hartije od vrednosti, koristeći svoja ovlašćenja utvrđena Zakonom, dala je odobrenje Berzi da vrši promet svih hartija od vrednosti (dugoročnih i kratkoročnih). Takođe, posrednici na Berzi mogu biti sve organizacije koje u svom registru delatnosti imaju ovlašćenja za poslove prometa hartijama od vrednosti, uz uslov propisivanja obaveze da te organizacije moraju imati odgovarajući iznos kapitala koji bi bio garancija za promet hartijama od vrednosti različitih investitora. Na taj način, u slučaju mogućeg neuspeha može se nadoknaditi šteta pojedinim učesnicima u prometu, nastala krivicom posrednika na Berzi. (23. sednica, 19.03.1992. godine).

32. IZBRISATI MINIMALNI LIMIT EMISIJE

Član 11. Pravilnika o uslovima za davanje odobrenja za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti, kojim je propisan najmanji iznos obima emisije u protivu-vrednosti 50.000 DEM, treba brisati. To je logična posledica promene vrednosti dinara, odnosno enormnog povećanja deviznog kursa. To znači da ubuduće svaka emisija, bez obzira na ukupan obim, podleže davanju odobrenja Komisije za hartije od vrednosti. (23. sednica, 19.03.1992. godine).

33. NASTAVAK KONTINUITETA BEOGRADSKЕ BERZE

Komisija je dala dozvolu Tržištu kapitala Beograd za promenu imena, tako da Beogradska berza predstavlja pravnog sucesora Beogradske berze koja je bila osnovana 1894. godine, a prestala sa radom 1941. godine.

Promena u pogledu proširenja delatnosti odnosi se na poslovanje svim hartijama od vrednosti i na poslove trezora.

(29. sednica, od 06.08.1992. godine).

34. UKRUPNJAVANJE DEONICA JE LEGALAN AKT

Ne bi bilo suprotno Zakonu i drugim propisima o denominaciji vrednosti dinara izvršiti zamenu ("ukrupsnjavanje") već izdatih dugoročnih hartija od vrednosti - deonica i obveznica, uz uslov da o tome prethodno doneše odluku nadležni organ emitenta. Odnosnom odlukom izvršilo bi se poništavanje izdatih deonica i iste zamenile novim deonicama izdatim na osnovu tako donete odluke. (32. sednica, 17.11.1992. godine).

35. UKRUPNJAVANJE I USITNJAVANJE DEONICA

Iz Zakona o hartijama od vrednosti i Zakona o obligacionim odnosima proizilazi mogućnost da se, kada se oceni da je vrednost deonica (na tržištu, zbog inflacije ili denominacije) suviše niska, izvrši njihovo ukrupnjavanje (sjedinjenje). Na taj način povlače se stare deonice i umesto njih izdaju nove koje mogu biti veće za okruglu cifru, što zavisi od odluke emitenta. Pretpostavlja se da će emitent voditi računa o strukturi deonica, kako niko od deoničara ne bi izgubio prava po osnovu uloženih sredstava.

Deoničarsko društvo bi tebalo deoničaru koji bi eventualno mogao biti oštećen da ponudi da od njega otkupi deonice prethodne vrednosti ili da zatraži doplatu do vrednosti nove deonice.

Ukoliko se ne uvaži volja sopstvenika deonice, tj. eventualni spor u vezi sa ovom transakcijom - koji je prvenstveno obligacionog karaktera, prema mišljenju Komisije, izgubio bi emitent.

Isto tako, Zakonom o obligacionim odnosima (član 252.) je dozvoljeno i tzv. cepanje deonica (deljenje, usitnjavanje itd.), ukoliko se oceni da je vrednost deonica suviše visoka i da samim tim isključuje mogućnost kupovine sitnih deonica. Deoničarsko društvo može doneti odluku o povlačenju deonica više vrednosti i njihovoj zameni za deonice niže vrednosti.

Imajući u vidu važeće propise, ne može se dozvoliti izdavanje zbirnih deonica, već samo ukrupnjavanje na gore navedeni način. U tom slučaju, deoničarsko društvo nije obavezno da traži odobrenje od Komisije za hartije od vrednosti, već je dužno da je obavesti o ukrupnjavanju deonica.

(36. sednica, 23.02.1993. godine).

36. REVALORIZACIJA OSNIVAČKOG KAPITALA

Konkretizujući svoje stavove od 07.02.1992. godine, Komisija je konstatovala da nominalna vrednost deonica predstavlja veličinu koja služi samo za knjigovodstveno evidentiranje, tj. iznos koji je deoničarsko društvo dobilo prilikom emitovanja. njena vrednost nema nikakvu vezu s tržišnom vrednošću (koja može biti

nija ili viša od nominalne). Deoničarsko društvo nema uticaja na tržišnu vrednost deonice, čije kretanje ide na teret, odnosno u korist njenog vlasnika.

S obzirom da za efekte porasta inflacije postoje i zakonske mere o zaštiti trajnih izvora (trajnog kapitala), to se revalorizacija primenjuje kao zaštitna mera zbog gubljenja kapitala usled povećanja inflacije. Drugim rečima, deoničarski kapital, s jedne strane, i knjigovodstvena veličina ulaganja u deoničarsko društvo kod deoničara, s druge strane, prema postojećoj metodologiji, valorizuju se određenim koeficijentom.

Ova revalorizacija je odvojena od kretanja vrednosti deonica na tržištu, jer predstavlja samo knjigovodstvenu i tehničku radnju.

Nakon izvršene revalorizacije, deoničko društvo mora deoničara obavestiti da je njegov ulog nominalno (knjigovodstveno) revalorizovan i da mu pripada po tom osnovu još određeni broj deonica. U tom slučaju deoničko društvo može uručiti deoničaru dodatni broj deonica sa istom nominalnom vrednošću na koju glasce revalorizovane (prethodne) ili izdati potvrdu o njihovom vlasništvu (bez štampanja novih deonica) ili tražiti od deoničara da vrati staru i da mu izda novu deonicu (sa revalorizovanom vrednošću), odnosno certifikat o vlasništvu novih deonica.

Sve dalje radnje su u nadležnosti organa deoničarskog društva, koji su dužni da Komisiju samo obaveste o broju deonica koje će biti na tržištu.

(36. sednica, 23.02.1993. godine).

37. FORMIRANJE DILERSKIH FIRMI PODSTIČE TRGOVINU SVIM FINANSIJSKIM INSTRUMENTIMA

Do odgovarajućih zakonskih promena data je saglasnost da se Beogradska berza bavi trgovinom hartija od vrednosti i drugim instrumentima plaćanja, pod uslovima i na način propisanim važećim propisima, uz prethodno usaglašavanje sopstvenog Statuta i internih akata. Ocenjeno je da bi trebalo sve više inicirati formiranje dilerskih firmi, koje bi pospešile trgovinu ne samo kratkoročnim i dugoročnim hartijama od vrednosti, već izvršile i trgovinu depozitima i sigurnosnim instrumentima. Zato je neophodno da Tržište novca i kratkoročnih hartija od vrednosti i Beogradska berza pristupe izradi zajedničke metodologije, tj. pravila o kliringu za trgovinu i kratkoročnim i dugoročnim hartijama od vrednosti i drugim finansijskim instrumentima.

(36. sednica 23.02.1993. godine).

38. USAGLAŠENOST ZAKONA O HARTIJAMA OD VREDNOSTI I ZAKONA REPUBLIKE SRBIJE O USLOVIMA I POSTUPKU PRETVARANJA DRUŠTVENE SVOJINE U DRUGE OBLIKE SVOJINE

Deonice izdate u skladu sa Zakonom po uslovima i postupku pretvaranja društvene svojine u druge oblike svojine radi transformacije (sa popustom ili bez popusta), po osnovu izdavanja deonica radi prodaje društvenog kapitala, radi po-

većanja kapitala (dokapitalizacije), kao i prodajom preduzeća ili njegovog dela, smatraju se osnivačkim deonicama i imaju svojstvo eksterne deonice.

Svako izdavanje narednih emisija deonica deoničkih društava koja su izvršila transformaciju, odnosno koja su upisana kao takva u sudske registre, podleže davanju odobrenja od strane Komisije za hartije od vrednosti.

Preduzeća koja su započela transformaciju po saveznom Zakonu, dužna su da istu nastave uz poštovanje Zakona Republike Srbije, a naročito u delu koji se odnosi na procenu vrednosti društvenog kapitala.

Novim saveznim zakonom o svojinskoj transformaciji trebalo bi u prelaznim odredbama regulisati otvorena pitanja onih pravnih lica čija je svojinska transformacija u toku. (38. sednica od 27.04.1993. godine).

39. DAVANJE ODOBRENJA PRAVNIM LICIMA SA PODRUČJA SRPSKIH KRAJINA

Komisija će razmatrati podnete zahteve pravnih lica sa područja Srpske Krajine za izdavanje dugoročnih hartija od vrednosti, pod uslovima i na način predviđen Zakonom o hartijama od vrednosti i Pravilnikom o uslovima za davanje odobrenja o izdavanju dugoročnih hartija od vrednosti i o uslovima rada tržišta kapitala i učesnika na tržištu kapitala.

(38. sednica od 27.04.1993. godine).

40. MIŠLJENJE O BONITETU

Službe za plati promet i dalje imaju obavezu davanja mišljenja o bonitetu po uredno podnetim zahtevima, jer je to izričita obaveza koja proizlazi iz Zakona o hartijama od vrednosti (član 5. Zakona).

(38. sednica od 27.04.1993. godine).

41. IMOVINA ULOŽENA U HOLDINGOV SOPSTVENI KAPITAL

Kada holding emituje deonice, obim raspoloživog trajnog kapitala čini imovina uložena u delove koji su u okviru holdinga sa statusom pravnih lica, ukoliko je ta imovina uknjižena kao imovina holdinga.

(40. sednica od 15.06.1993. godine).

42. ISPUNJENJE CENZUSA IZ ČLANA 18. ZAKONA O BANKAMA

Banke i druge finansijske organizacije i osiguravajuća društva čija poslovna i razvojna politika ima realnu podršku potencijalnih investitora i komitenata, mogu, izuzetno, do isteka zakonski utvrđenog šestomesecnog roka, podneti zahtev za odobravanje emisije deonica do iznosa predviđenog Zakonom o bankama i drugim finansijskim organizacijama u visini 1.500.000 USD u dinarskoj protivvrednosti po kursu na dan uplate tih sredstava, odnosno iznad visine sopstvenog kapitala, pod uslovom da se uz zahtev, pored propisane dokumentacije, priloži i spisak budućih kupaca deonica najmanje u visini od 51% od ukupnog obima emisije. (41. sednica od 29.06.1993. godine).

43. UTVRĐIVANJE PRODAJNE CENE DEONICE

U uslovima revalorizacije, kada je svako deoničarsko društvo u obavezi da revalorizuje deoničarski kapital od momenta uplate do kraja obračunskog perioda (do kraja godine), razlika između rokova prodaje, sa stanovišta inflacije i revalorizacije, krajem godine se poništava, tj. neutrališe (Na primer, ako je neko kupio deonice u petom, a drugi u desetom mesecu i platio isti nominalni iznos, revalorizacijom krajem godine njihova prava u upravljanju se izjednačuju. Prvi kupac je izgubio dobit na uplaćena sredstva koja je uložio u deonice, ali je zato dobio kroz revalorizaciju, a drugi, koji je deonicu kupio u desetom mesecu, stekao je dobit - korišćenjem sopstvenih sredstava-ali je izgubio kroz revalorizaciju).

Nominalna vrednost je koja prepostavlja da je to prodajna cena-zbog knjigovodstvene vrednosti. Kada emitent proda deonicu, njena tržišna vrednost nema nikakvog uticaja na bilans emitenta, već samo korist ili štetu za kupca - vlasnika deonice.

Ukoliko bi se deonice prodavale po prodajnoj ceni, a ne po nominalnoj, onda emitent mora da se ponaša kao da je izvršio revalorizaciju u momentu prodaje. U tom slučaju bi se po osnovu revalorizacije priznala razlika između prodajne cene i nominalne vrednosti. Ta razlika ne bi mogla da ide u vanredne prihode, već u osnivački kapital emitenta.

U današnjim uslovima ne postoje opravdani razlozi da emitent deonica utvrđuje prodajnu cenu različitu od nominalne vrednosti, jer to može izazvati mnogobrojne probleme u knjigovodstvenoj i informacionoj evidenciji.

Takođe, rok za upis i uplatu deonica može se maksimalno skratiti, tj. prodaju deonica realizovati u relativno kratkom roku, pogotovo u uslovima hiperinflacije, jer je šestomesečni rok-krajnji rok-gornji vremenski limit za ocenu uspešnosti emisije.

(44. sednica od 08.09.1993. godine).

44. USKLAĐIVANJE VREDNOSTI NA IZDATIM HARTIJAMA OD VREDNOSTI SA ZAKONOM O PROMENI VREDNOSTI DINARA I DRUGIH PROPISA

Zakon o promeni vrednosti dinara proizvodi direktno dejstvo na području hartija od vrednosti, što se i konstatiše u članu 6. kojim se precizira da "iznosi naznačeni u propisima i opštim aktima na obveznicama i drugim hartijama od vrednosti, menicama, ugovorima i drugim ispravama i obavezama izdatim, odnosno nastalim do 30.09.1993. godine, podrazumevaju se tako da 12.000.000. postojećih dinara odgovara jednom novom dinaru".

Imajući to u vidu, izdata rešenja Komisije posle tog datuma treba da glase na nove dinare, kao i prospekti sa pozivom na upis i uplatu. Na ranije izdata rešenja odnose se odredbe navedenog člana.

(45. sednica od 30.09.1993. godine).

45. OKRUPNJAVAњE DEONICA I UTVRDIVANJE NOVE NOMINALNE VREDNOSTI

Uskladivanje obeležja i vrednosti bilo kojih hartija od vrednosti, a posebno onih za koje je Komisija dala odobrenja vrši se kroz postupak okrupnjavanja svih do sada izdatih hartija od vrednosti (ili potvrda), odnosno njihovo objedinjavanje i utvrdivanjem nove vrednosti hartija od vrednosti, uključivši i efekte revalorizacije, čime se olakšava evidencija i kontrola izdatih deonica.

Ovo rešenje može se primeniti zaključno sa stanjem 30.09.1993. godine ili po završnom računu za 1993. godinu, što bi uključilo i efekte revalorizacije. (45. sednica od 30.09.1993. godine).

46. PROMENA NAZIVA U AKCIONARSKO DRUŠTVO ODNOSNO DEONICA U AKCIJE

Zakon o bankama i drugim finansijskim organizacijama predviđa da se banka osniva kao akcionarsko društvo, što nameće potrebu:

- da se banke preregistruju kao akcionarska društva,
- da se prilikom konvertovanja već izdatih deonica, radi utvrdivanja nove vrednosti, izvrši i izmena naziva hartija tako da glasi "AKCIJA" umesto "DEONICA".

Međutim, kako su pojmovi "akcija" i "deonica", kao i "acionarsko društvo" i "deoničarsko društvo" sinonimi, to nije neophodna preregistracija i promena opštih akata, kao i naziva dosada izdatih rešenja.

(45. sednica od 30.09.1993. godine).

47. IZDAVANJE DEONICA U VEZI PRIPAJANJA DVA DEONIČARSKA DRUŠTVA

Izdavanje deonica u vezi sa pripajanjem dva deoničarska društva ne predstavlja posebnu emisiju, pa prema tome ne podleže odobrenju Komisije za hartije od vrednosti.

U postupku izdavanja deonica, s obzirom da je reč o personalnoj zameni emitenta, trebalo bi sve elemente iz deonice zadržati (seriju i serijski broj, oznaku broja i vrste emisije, nominalnu vrednost i dr.), a promeniti samo podatke o emitentu. Međutim, da ne bi u sekundarnom prometu bilo nesporazuma, bilo bi korisno da se odgovarajućom napomenom na deonici jasno izrazi da je reč o zameni prethodnog emitenta (dužnika). U interesu veće pravne sigurnosti treba obavestiti Savezno ministarstvo za finansije (član 7. Zakona o hartijama od vrednosti), koje je, inače, nadležno za registrovanje emisija deonica.

U pogledu utvrdivanja i zaštite prava deoničara relevantan je dan pripajanja, s tim što deoničari koji to žele mogu vratiti deonice i zatražiti da im se iz imovinske mase pripojenog deoničarskog društva isplati realni (revalorizovani) iznos koji odgovara njegovim pravima na dan isplate.

Važeći zakoni (o preduzećima, o hartijama od vrednosti i o obligacionim odnosima) ova pitanja nisu regulisali. Međutim, Predlog zakona o preduzećima

sadrži rešenja koja se odnose na pripajanje, među kojima i poseban član o zaštiti akcionara u slučaju pripajanja. (49. sednica od 28.12.1993. godine).

48. USKLAĐIVANJE VREDNOSTI DEONICA SA VREDNOSTI NOVIH DINARA

Prema važećim propisima, vrednost osnivačkog kapitala svodi se i iskazuje u novim dinarima od 24.01.1994. godine.

Vodenje knjiga i ostale dokumentacije treba nastaviti u starim i u novim dinarima, sve dok prema važećim propisima važe stari dinari. Ranije izdate deonice će se voditi u novim dinarima tek kada se stari dinari povuku iz platnog prometa pa ne postoji obaveza da se postojeće deonice koje glase na stare dinare konvertuju u nove dinare, sve dok je u platnom prometu i stari dinar.

Kada se vrši revalorizacija i ukrupnjavanje ranije izdatih deonica, uputno je da nove deonice, odnosno potvrde, glase na nove dinare.

Na osnovu člana 8. Uredbe o novom dinaru ("Službeni list SRJ" br. 6. od 17.01.1994. godine), prema kome će se novčani iznosi na hartijama od vrednosti iskazivati u novim dinarima, izvodi se zaključak da se prilikom revalorizacije i denominacije izvrši i konverzija starih vrednosti deonica u vrednost deonica u novim dinarima. Postupak revalorizacije, denominacije i ukrupnjavanja sprovodi se u skladu sa ranijim stavom Komisije.

(50. sednica od 31.01.1994. godine).

49. IZDAVANJE DEONICA U VREDNOSTI IZNAD OSNIVAČKOG KAPITALA

Bankama i drugim finansijskim organizacijama i dalje je dozvoljeno da ukupan obim emisije bude veći od visine sopstvenog kapitala, uz prilaganje spiska potencijalnih kupaca deonica u vrednosti najmanje 51% od ukupnog obima emisije. Ovaj stav se primenjuje do roka koji će se naknadno odrediti.

(50. sednica od 31.01.1994. godine).

50. IZDAVANJE DEONICA U SKLOPU REKONSTRUKCIJE MONETARNOG SISTEMA

Nema pravnih prepreka da se do sada emitovane deonice različite nominalne vrednosti zamene novim sa odgovarajućom nominalnom vrednošću. To se može realizovati u okviru postupka ukrupnjavanja deonica, u skladu sa ranijim stavom Komisije.

Izavalac deonice je dužan da izvrši punu revalorizaciju osnivačkog kapitala. Ukoliko se dogodi da neka deonica i pored revalorizacije bude manja od nominalne vrednosti prve emisije (koja može biti 1 dinar), a deoničar ne želi da doplati do najniže nominalne vrednosti deonica, deoničarsko društvo može da revalorizovana sredstva prebaci u rezerve. U slučaju eventualnog spora, isplatiće se revalorizovani iznos uplaćene deonice. Deoničarsko društvo treba da proceni da li je jednostavnije da isplati navedeni iznos ili da vodi spor o svojoj novčanoj obavezi.

Dok se ne postigne odgovarajući sporazum sa vlasnikom deonice ili ne reši spor, uplaćena sredstva ostaju u okviru sredstava rezervi banke, odnosno deoničarskog društva.

Kupovina deonica je pravni akt obligacionog karaktera koji su zasnovali emitent i kupac deonica. Ovaj akt je sam za sebe dovoljan da legitimiše prava kupca i obaveze emitenta. Sa stanovišta odgovornosti deoničara i deoničarskog društva drugi ugovori nisu nužni.

Ako neki deoničar ne želi da ostane osnivač, onda može da proda svoju akciju, inače ostaje osnivač i kao takav nema pravni osnov za naplatu svoje deonice od deoničarskog društva, sve do njegove likvidacije.

(51. sednica od 07.03.1994. godine).

51. AKCIJA ILI DEONICA

S obzirom da su "akcija" i "deonica" sinonimi jednog istog pojma, ne postoji obaveza bilo kakvih promena, ni promena naziva deonica koje su izdate pre doношења Zakona o bankama i drugim finansijskim organizacijama. Eventualno terminološko uskladivanje se može obaviti u postupku ukrupnjavanja ili zamene postojećih deonica. (51. sednica od 07.03.1994. godine).

MEĐUNARODNO POSLOVNO PRAVO

MEĐUNARODNA REGULATIVA

Pretvaranje GATT-a u Svetsku trgovinsku organizaciju

GATT je akronim od General Agreement on Tariffs and Trade (Opšti sporazum o carinama i trgovini). No GATT nije samo ugovor, već i institucija, sa preko 400 zaposlenih, koja od svog osnivanja 1947. radi na uvodenju ekonomskog liberalizma.

Cilj GATT-a je slobodna trgovina, smanjenje prepreka (carinskih i necarinskih) otvorenoj razmeni dobara i usluga, eliminisanje svih zadrški koje se u tom smislu postavljaju. Opšti sporazum je jedini višestrani instrument koji utvrđuje konkretna pravila za međunarodnu trgovinu.

U toku više od 40 godina, u osam ciklusa multilateralnih pregovora, postignuto je dosta od proklamovanih ciljeva. Prvi krug pregovora (1947) okupio je 23 zemlje i odnosio se na 45.000 carinskih koncesija (između 1950. i 1970. vrednost svetske trgovine uvećana je pet puta). Kasniji pregovori su obuhvatili značajne teme i oblasti kao što su borba protiv dampinga (Kenedi runda) i necarinske mere (Toksijska runda). Pregovori u poslednjem ciklusu (Urugvajska runda), započeti još 1986., bili su u velikom zastoju zbog nesporazuma u pogledu domaćaja diskutovanih rešenja u mnogim oblastima. Ipak, u pregovorima je učestvovalo 109 zemalja (na koje otpada preko 90% svetske trgovine).

Zemlje - članice su povezane Opštim sporazumom; potpisivanjem Sporazuma zemlja postaje ugovorna strana. Pristupanje GATT-u je predmet pregovora. Uprkos teškoćama u poslednjoj rundi pregovora, članstvo u GATT-u se povećavalo (poslednji član je postao Svazilend, 18. februara 1993). Budući pristupi se očekuju iz bloka bivših tzv. istočnoevropskih zemalja, od kojih neke još nisu članice. Počeli su i razgovori o povratku Kine u GATT (Kina je osnivač GATT-a, jedna od 23 originalne potpisnice Sporazuma, ali ga je napustila još 1949; zahtev za ponovno pristupanje podnet je pre 7 godina).

Na godišnjoj konferenciji GATT-a održanoj ove godine u Marakešu prihvaćeni su rezultati pregovora u Urugvajskoj rundi, koja je trajala 7 godina. 125 članica postiglo je istovremeno saglasnost o stvaranju globalnog svetskog trgovinskog sistema, odnosno o osnivanju Svetske trgovinske organizacije (World Trade Organization). Ova organizacija će početi sa radom 1. januara 1995. ukoliko do tada dovoljan broj zemalja ratifikuje sporazum (potrebna je ratifikacija članova koji imaju dve trećine udela u svetskoj trgovini). Mada je opšti sporazum postignut (dокумент ima 26.000 stranica), ostalo je još mnogo posla za multilateralnu "trgovinsku" diplomaciju; između ostalog, treba izabrati sedište nove svetske organizacije (Ženeva je jedini kandidat).

UNCTAD traži bolju regulaciju berzi

Konferencija UN za trgovinu i razvoj (UNCTAD) zahteva od zemalja u razvoju da poboljšaju pravnu regulativu koja se odnosi na poslovanje domaćih berzi. Smatra se da se na taj način stvaraju uslovi za veći priliv stranog kapitala.

Ovakav stav predstavlja zaokret u politici UNCTAD-a, koji je do sada favorizovao finansiranje industrijskog razvoja u zemljama u razvoju kroz tradicionalne vladine i bankarske kredite.

Strana ulaganja u akcijski kapital postaju sve značajniji izvor finansiranja za zemlje u razvoju, odnosno to je izvor finansiranja koji ima perspektivu na dugi rok (prema podacima UNCTAD-a, inostrana ulaganja u akcijski kapital su, u odnosu na ukupne dugoročne neto izvore kapitala, porasla sa 4 odsto u 1989. na 9 odsto u 1992; podaci Medunarodne banke za obnovu i razvoj pokazuju da su bruto inostrana direktna ulaganja u zemlje u razvoju porasla sa 3,5 milijardi dolara u 1989. na 13 milijardi dolara u 1992).

NA DNEVNOM REDU U SVETU

Uređenje ponašanja lobbyist-a u Briselu

Evropska komisija vrši pritisak na "lobiste" da sačine kodeks profesionalnog ponašanja.

Uvođenje profesionalnog kodeksa za preko 3.000 "lobi" grupa koje deluju oko institucija Evropske unije u Briselu je jedan od predloga u dugo očekivanom saopštenju Komisije koje se odnosi na otvorenost u radu. Nedavno izdato saopštenje zasnovano je na studiji o delovanju posebnih interesnih grupa koju je Komisija objavila još u decembru 1992.

Komisija predviđa sastavljanje jedinstvenog imenika lobista. Prema saopštenju, unošenje u imenik ne znači priznavanje od strane Komisije niti davanje posebnih prednosti grupama koje se u imeniku navode.

Rusija - izmene u propisima o izvozu

Prema objavljenom dokumentu Izjava Vlade Ruske Federacije o ekonomskoj politici krajem 1993. i u 1994. proizilazi da će doći do određenih promena u propisima koji se odnose na izvoz iz Rusije.

Tako se predviđa ukidanje izvoznih kvota (njegove za robu koja se ne svrstava u oblast energetike, a potom i za energiju). Izvozne dažbine se smanjuju za 50%, a do kraja 1994. i potpuno ukidaju za većinu proizvoda.

Biće ukinute i zabrane prometa nepokretnosti (ali iz izjave još nije jasno da li će se ukinuti zabrana i za sticanje svojine na zemljištu od strane inostranih lica).

Uređen postupak registrovanja akcionara u Rusiji

Predsedničkim dekretom od 17. oktobra 1993. precizirane su zakonske norme o registrovanju akcionara i prenosu akcija kod akcionarskih društava u Rusiji. Postavljeno je pravilo da akcionarska društva moraju voditi registar akcionara. Registar, pred imena akcionara, mora sadržati najmanje i sledeće podatke: broj akcija i iznos plaćene dividende. Registar mogu voditi društva sama, ili taj posao poveriti bankama i drugim specijalizovanim organizacijama (društva sa preko 1000 akcionara vođenje registra moraju ugovoriti sa bankama ili drugim ovlašćenim institucijama; ne mogu ga dakle voditi sama). Sa vodenjem registra mora se otpočeti u roku od 30 dana od dana upisa akcionarskog društva u registar. Najmanje dva primerka registra moraju se voditi na papiru; ostali primerci mogu se nalaziti i na računaru.

Transakcije sa akcijama moraju biti unete u registar u roku od 3 dana od dana kada novi vlasnik predstavlja dokumenta koja potvrđuju promet.

Propis uređuje i pitanje povećanja odnosno smanjenja kapitala akcionarskih društava. U društima nastalim u postupku privatizacije, nove akcije se mogu izdavati samo ako je prethodno preneto odnosno prodato 75% akcija izdatih po propisima o privatizaciji. Kod ostalih akcionarskih društava novi kapital se može prikupljati posle opšteg sastanka akcionara na kome se prihvati izveštaj o rezultatima prethodnog izdavanja akcija, te poništenja eventualno neotkupljenih akcija.

Cilj uvodenja novih pravila je stvaranje osnove za tržište hartija od vrednosti, te obezbeđenje prava akcionara.

Kina liberalizuje poslovanje stranih banaka

Inostranim finansijskim institucijama biće omogućeno da (za sada na eksperimentalnoj osnovi) posluju sa juanom. Do sada su filijale inostranih banaka bile isključene sa tržišta u lokalnoj valuti. Strane banke će verovatno biti ograničene da primaju depozite u juanima od postojećih klijenata; odobravanje zajmova u lokalnoj valuti će biti omogućeno, ali uz brojna ograničenja.

Osim što će dozvoliti inostranim bankama poslovanje u domaćoj valuti, Kina će otvoriti još nekoliko većih gradova za inostrane finansijske organizacije (do

sada su se inostrane banke nalazile samo u priobalnim gradovima i specijalnim ekonomskim zonama).

Od uvođenja reformi bankarskog sistema, početkom osamdesetih godina, u Kini je otvoreno 60 filijala stranih banaka i osnovano 6 mešovitih banaka.

Najavljuje se i ublažavanje ograničenja za inostrane osiguravajuće organizacije (za sada je samo jednoj osiguravajućoj kompaniji odobreno da radi u Kini).

Novi propisi o građevinarstvu u Japanu

Japan je od aprila 1994. otpočeo sa primenom novih propisa o načinu dodeljivanja građevinskih i projektantskih poslova u javnom sektoru. Propisana je veća otvorenost postupka i obezbeđenje ravnopravnosti učesnika (detaljna pravila za postupak nadmetanja izradiće japanska Fair Trade Commission). Pozivi za nadmetanje moraće ubuduće da se objavljuju za građevinske rade koje finansira država ili parastatalne organizacije ako njihova vrednost prelazi 17 miliona dolara; za projektantske poslove ova granica je deset puta niža.

Smatra se da će novi propisi otežati položaj malih japanskih preduzeća u oblasti građevinarstva, ali da će pogodovati srednjim i velikim, te da će privući i međunarodnu konkureniju. Očekuje se da će komplikovani lokalni uslovi dovesti do povezivanja stranih i lokalnih projektanata i građevinara te proizvođača građevinske opreme i materijala. Ovo će prouzrokovati povećanje broja ugovora o raznim oblicima privredne saradnje i grupisanja preduzeća.

Portugal ukida ograničenja za učešće stranaca u privatizaciji

Portugalija je obustavila primenu ograničenja za učešće stranaca u budućim privatizacijama; međutim, i dalje ostaju na snazi ranije doneta ograničenja za strano vlasništvo za već privatizovana preduzeća.

Portugal je do sada ograničavao strano učešće u većini preduzeća koja su podobna za privatizaciju na najviše 30 posto. Ova restrikcija je protivna propisima Evropske Unije (koji ne poznaju ovakva ograničenja za investitore iz zemalja-članica).

Grčka nudi koncesije za istraživanje nafte

Grčka planira da već krajem 1994. ponudi koncesije za istraživanje nafte na kopnu i moru. Koncesije (najpre u zapadnoj Grčkoj i u Jonskom moru) će se dodeljivati putem međunarodnih licitacija. No, za ovo je najpre potrebno da se doneše novi zakon o istraživanju i eksploraciji nafte.

Novi oblici konverzije duga

U međunarodnoj praksi se već više od deset godina primenjuje operacija pretvaranja potraživanja po inostranim kreditima u uloge u domaća preduzeća u zemljama-dužnicima (kolokvijalno se ova transakcija naziva "konverzija duga u ulog" - debt to equity swap). Ovom metodu rešavanja dužničke krize pribeglo je više zemalja (među njima i Jugoslavija).

U poslednje vreme se potraživanja po kreditima ne pretvaraju samo u uloge u lokalna preduzeća, već se potraživanja zamenjuju za neke druge obaveze domaćih vlasti. Tako je u više navrata ugovoren da vlada odredene zemlje-dužnika, umesto vraćanja duga, formira poseban fond u lokalnoj valuti iz koga se finansiraju određeni programi zaštite prirode (na primer, spasavanje ugroženih životinjskih vrsta i sl).

Od nedavno je u praksi uveden i jedan novi oblik konverzije duga - tako je potraživanje Argentine prema Senegalu, u iznosu od 24 miliona dolara, otkupila jedna holandska humanitarna organizacija. Ceo nominalni iznos duga je, potom, ugašen tako što je senegalska vlada preuzeila obavezu da, umesto vraćanja duga, finansira nekoliko programa UNICEF-a za pomoć deci (vakcinacija, staranje o napuštenoj deci, obrazovanje) u ukupnom iznosu od 11 miliona dolara.

Vijetnam daje podsticaje za BOT projekte

Vijetnam donosi niz mera koji treba da podstaknu izvođenje projekata sa stranim učešćem po sistemu BOT (built, operate, transfer - izgraditi postrojenje, voditi pogon, preneti postrojenje na drugoga). Među meraima koje se uvode su i davanje besplatnih koncesija za zemljište koje je namenjeno za BOT projekte, primena najnižih poreskih stopa predviđenih propisima o stranim ulaganjima, oslobođanje opreme koja se uvozi za potrebe projekata od uvoznih dažbina i dr. Finansijske obaveze lokalnih učesnika na BOT projektima garantovaće vijetnamska vlada, a inostranim preduzećima će biti omogućeno da prihode u lokalnoj valuti prevore u konvertibilna sredstva plaćanja. Projekti po sistemu BOT se realizuju u oblasti gradevinarstva, saobraćaja i energetike.

Novi oblik trgovackog društva u Francuskoj

Investitori koji razmatraju mogućnosti direktnog investiranja u Francusku imaju uskoro na raspolaganju novi oblik trgovackog društva. Vlada je, naime, predložila stvaranje tzv. preduzeća sa jednostavnim akcijama (société par action simplifiée - SAS).

SAS treba da bude mnogo fleksibilniji oblik od akcionarskog društva (société par actions) u nekoliko elemenata kao što su: procenat glasova na skupštini potreban za donošenje određenih odluka, restrikcije u pogledu prenosa akcija i sl. Za razliku od akcionarskog društva koje mora imati najmanje 7 članova, SAS će moći da osnuju i samo 2 ulagača, s tim da svaki mora imati kapital od najmanje FFR 1,5 miliona.

Kažnjeni gradevinari u Holandiji

Komisija Evropske Unije kaznila je nedavno 28 gradevinskih organizacija iz Holandije i njihovo udruženje kaznom u iznosu od 22,5 miliona ekija zbog stvaranja kartela u oblasti gradevinarstva. Posle obimne istrage Komisija je našla da su gradevinari prekršili odredbe člana 85(1) Rimskog sporazuma.

Olakšana strana ulaganja u Indoneziju

Posle perioda od nekoliko godina u kojima nije značajnije menjan režim stranih ulaganja, Indonezija je izmenila svoje propise u delu koji se odnosi na ulog stranca.

Novine se uglavnom odnose na sledeće:

- smanjena je lista delatnosti kojima se preduzeće sa stranim ulogom ne može baviti, odnosno smanjen je broj oblasti u koje stranci ne mogu ulagati;
- znatno je stimulisano ulaganje putem konverzije potraživanja po inostranim kreditima u domaća peduzeća;
- vrednost domaćeg učešća u mešovitom preduzeću mora biti najmanje 20 posto (s tim da se u roku od 15 godina ideo mora povećati na 51 posto).

Neke od novina u režimu stranog ulaganja u pogledu domaćeg učešća moraće da primene i peduzeća registrovana pre stupanja novih propisa na snagu.

Izmenjen japanski trgovački zakonik

Nedavno je izmenjen Trgovački zakonik Japana. Osnovne promene uvedene su u oblast osnivanja preduzeća.

Do sada je podobnost uloga u naturi (u stvarima) ispitivao poseban inspektor koga je imenovao sud. Nove odredbe Zakonika dozvoljavaju ulog u stvarima i bez prethodnog odobrenja inspektora u tri slučaja:

- ulog nepokretnosti, ako pravnik (advokat) potvrdi da je vrednost utvrđena na bazi procene koju je izvršila nezavisna institucija kvalifikovana za procenjivanje; uslov je da su i advokat i "procenjivač" registrovani u Japanu;
- ulog hartija od vrednosti koje se kotiraju na berzama;
- ulog male vrednosti, kada ulog u stvarima ne prelazi 1/5 kapitala preduzeća niti 5 miliona jena.

PRIKAZI

Ustav Rusije sadrži principe od značaja za strane partnere

Nedavno usvojeni Ustav Rusije obraduje više pitanja koja se tiču i stranih ulagača i uopšte lica koja posluju sa ovom zemljom, kao što su odnos nadležnosti federacije i federalnih jedinica, pitanja raspolaganja prirodnim izvorima, svojine, mera za zaštitu poslovnog interesa.

Osnovne odredbe novog Ustava Rusije, od značaja za poslovno prisustvo stranih lica u ovoj zemlji (i uopšte za razumevanje procesa koji se u njoj odvijaju na privrednom planu), su sledeće:

Osnovne odredbe i načela:

- * Rusija je demokratska, federativna država, sa vladavinom prava i republikanskim oblikom državne organizacije.
- * Naglašen je princip podele zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, s jakim predsedničkim ovlašćenjima.
- * Garantuju se osnovna ljudska prava.
- * Štite se i garantuju osnovne postavke preduzetništva odnosno poslovnog interesa.

Federalni sistem:

- * Razdvajanje prava i odgovornosti između federalnih organa i organa sastavnih delova federacije utvrđuju se Ustavom i Sporazumom o federaciji kao i "drugim sporazumima koji se tiču razgraničenja prava i odgovornosti".
- * Izvršeno je razgraničenje nadležnosti tako da je u određenim oblastima predviđena isključiva nadležnost federacije, u drugim je nadležnost podeljena između federacije i federalnih jedinica, dok je nekim pitanjima uvedena samo nadležnost federalnih jedinica.
- * Lokalna samouprava je reorganizovana i garantovana Ustavom.
- * Međunarodne veze i međunarodni ekonomski odnosi u koje stupaju federalne jedinice pod nadzorom su i federalnih organa.

Vladavina prava:

- * Ustavni zakoni i federalni zakoni važe na celoj teritoriji Rusije. Ustav ima najaču pravnu snagu; zakoni i drugi propisi ne mogu biti u suprotnosti sa Ustavom.
- * Republike mogu imati svoje ustave i zakonodavstvo. Oblasti i drugi konstitutivni delovi federacije mogu imati svoje statute i zakonodavstvo.
- * Regionalni i lokalni propisi ne mogu biti u suprotnosti sa federalnim zakonima; u slučaju sukoba, primenjuju se federalni propisi. Međutim, u oblastima koje nisu izričito stavljenе u nadležnost federacije, regionalni i lokalni propisi imaju jaču snagu.
- * Propisi moraju biti zvanično objavljeni; neobjavljeni propisi ne proizvode pravno dejstvo.
- * U slučaju sukoba zakona i međunarodnog sporazuma, važe odredbe međunarodnog sporazuma.
- * Predsednik može donositi dekrete i direktive čija je primena obavezna.
- * Predsednik može, do donošenja konačne odluke o tome od strane suda, obustaviti od izvršenja akte regionalnih ili lokalnih organa ako su ovi u suprotnosti sa Ustavom, federalnim zakonima, međunarodnim obavezama ili ako se njima krše ljudska prava.

Principi poslovanja:

- * Ruska federacija je jedinstveno privredno područje.
- * Garantuje se sloboda privredne aktivnosti, slobodno privredno nadmetanje, sloboda kretanja robe, usluga i kapitala.
- * Štiti se privatna svojina.
- * Svojina ne može biti eksproprijsana, osim po odluci suda.
- * Zemljište i prirodni resursi mogu biti i u privatnoj svojini (pored toga što su u državnoj svojini, te u "drugim oblicima vlasništva").
- * Pitanja koja se odnose na vlasništvo i korišćenje zemljišta, mineralnih izvora, vode i drugih prirodnih dobara spadaju u zajedničku nadležnost federacije i federalnih jedinica.
- * Vlasnici "slobodno prisvajaju, koriste i raspolažu zemljištem i drugim prirodnim dobrima", pod uslovom da ne nanose štetu prirodnoj okolini i pravima trećih lica.
- * Uslovi i postupak za korišćenje zemljišta utvrđuju se federalnim zakonom.
- * Svi oblici svojine - privatna, državna, opštinska i drugi - imaju isti položaj i zaštitu.
- * Ekonomski aktivnosti koje vode monopolu ili nelojalnoj konkurenciji su zabranjene.
- * Propisi koji uvode nove poreze ne mogu imati povratno dejstvo.
- * Garantuje se pravo nasleđivanja imovine.
- * Intelektualna svojina se štiti zakonom.

Radnopravna pitanja:

- * Garantovane su minimalne nadnice.
- * Garantuje se sloboda rada.
- * Prinudni rad je zabranjen.
- * Štiti se pravo na rad u sigurnim i zdravim uslovima.
- * Priznaje se pravo na štrajk.
- * Država garantuje socijalnu zaštitu ugroženim.

Ovlašenja predsednika:

- * Bira se na četiri godine; može biti izabran najviše za dva mandata.
- * Može izdavati dekrete i direktive čija je primena obavezna.
- * Imenuje predsednika vlade (uz potvrdu Državne dume).
- * Imenuje potpredsednike vlade i federalne ministre.
- * Može smeniti predsednika vlade i ministre.
- * Može raspustiti Državnu dumu u posebnim situacijama.
- * Vrhovni je komandant oružanih snaga

* Može biti smenjen na osnovu zahteva Državne dume (koja o tome odlučuje dvotrećinskom većinom glasova) samo ako je optužen za izdaju ili teško krivično delo. Postupak počinje tako što Duma formira specijalnu komisiju koja ispituje da li se može podneti zahtev za smenjivanje na osnovu predsednikovih navodnih postupaka, a za to da Duma uopšte razmatra predlog komisije mora glasati najmanje jedna trećina članova Dume. Obavezni deo postupka je i potvrda Vrhovnog suda da Predsednikovo ponašanje ili propust može biti kvalifikovano kao krivično delo, a Ustavni sud mora potvrditi da je poštovan propisani postupak podnošenja zahteva za smenjivanje. Odluku o smenjivanju donosi Federalno veće dvotrećinskom većinom glasova.

Sastav i ovlašćenja Federalne skupštine:

* Federalna skupština ima dva doma - Federalno veće (gornji dom) koje se sastoji od po dva predstavnika svake federalne jedinice koja ulazi u sastav Ruske federacije, i - Državnu dumu (donji dom) koju čini 450 deputata (u Dumu mogu biti izabrani građani stariji od 21 godine).

* Prvo Federalno veće i prva Duma izabrani su na dve godine. Posle prvog mandata članovi Dume će imati četvorogodišnji mandat, a postupak izbora Federalnog veća biće utvrđen federalnim zakonom.

* Članovi Državne dume su stalno zaposleni u Dumi i ne mogu imati drugi posao (članovi prve Dume mogu istovremeno biti i članovi federalne vlade).

* Državna duma odobrava predsednikovog kandidata za predsednika vlade.

* Državna duma može izglasati nepoverenje vladi, koje predsednik može prihvati ili odbiti.

* Predsednik može raspustiti Državnu dumu ako tri puta odbije njegovog kandidata za predsednika vlade ili dva puta u toku tri meseca izglosa nepoverenje vladi.

Postupak donošenja zakona:

* Zakone može predložiti predsednik, Federalno veće, Državna duma, federalna vlada te zakonodavna tela federalnih jedinica. U određenoj materiji, predloge mogu dati i Vrhovni sud i Ustavni sud.

* Federalne zakone najpre razmatra Državna duma gde je potrebna većina glasova za usvajanje. Zakoni koje usvoji Državna duma u roku od 5 dana šalju se Federalnom veću, gde je takođe potrebna prosta većina za usvajanje. Ako Federalno veće odbije zakon, formira se zajednička komisija oba doma koja treba da otkloni razlike. Revidovani predlog dostavlja se ponovo Dumi na odlučivanje. Duma može nadglasati odbijanje Federalnog veća dvotrećinskom većinom. Ako Federalno veće ne razmatra zakon usvojen u Dumi u roku od 14 dana, smatra se da je taj zakon automatski usvojen.

* Usvojeni zakoni dostavljaju se predsedniku u roku od 5 dana, a predsednik ima rok od 14 dana da ih potpiše ili da stavi veto. Predsednikov veto može biti otklonjen u Federalnoj skupštini dvotrećinskom većinom glasova u oba doma.

* Zakoni moraju biti objavljeni da bi proizvodili pravno dejstvo.

* Zakoni iz određenih oblasti usvojeni u Državnoj dumi podležu obaveznoj kontroli od strane Federalnog veća. Te oblasti uključuju: federalni budžet, federalne poreze, devizne propise, monetarni sistem, ratifikaciju međunarodnih sporazuma, te pitanja rata i mira.

* Ustavni zakoni (u materiji koja se tiče osnovnih ustavnih principa koji su utvrđeni u Ustavu) donose se tročetvrtinskom većinom u Federalnom veću i dvotrećinskom većinom u Državnoj dumi.

Izmene Ustava:

* Odredbe o osnovnim ustavnim načelima, ljudskim pravima, te o samom postupku izmene Ustava mogu se menjati samo od strane Ustavotvorne skupštine pošto se predlog usvoji kvalifikovanom većinom (tri petine glasova) u Državnoj dumi i u Federalnom veću. Ustavotvorna skupština donosi odluku o odbijanju predloženih izmena, o usvajanju revidovanog Ustava ili o iznošenju predloga na nacionalni referendum dvotrećinskom većinom glasova.

* Za izmene ostalih odredbi Ustava potrebna je tročetvrtinska većina glasova u Federalnom veću i dvotrećinska većina u Državnoj dumi. Izmene stupaju na snagu kada ih odobre zakonodavna tela u dve trećine federalnih jedinica koje čine Rusku federaciju.

Sudstvo:

* Sudije su nezavisne u vršenju svoje funkcije i dužne su da primenjuju samo Ustav i zakon.

* Ustavni sud ima 19 sudija i odlučuje u materiji sukoba zakona odnosno nadležnosti federacije i federalnih jedinica.

* Vrhovni sud je najviša sudska instanca u građanskim, upravnim i krivičnim stvarima.

* Viši arbitražni sud je najviša instanca za rešavanje privrednih sporova.

* Sudije Ustavnog i Vrhovnog suda, te Višeg arbitražnog suda imenuje predsednik, a imenovanje potvrđuje Federalno veće.

Centralna banka:

* Predsednik imenuje guvernera Centralne banke, uz potvrdu Državne dume. Državna duma može da opozove guvernera, na svoju ili inicijativu predsednika.

* Osnovna funkcija Centralne banke je da štiti stabilnost rublje.

Ljudske slobode i prava:

* Pojedinac i njegova prava i slobode od najveće su vrednosti.

- * Priznata je ideološka i politička različitost i višepartijski sistem.
- * Zaštita privatnosti (uključujući i nepovredivost stana) garantovana je i može biti narušena samo po odluci suda.
- * Gradani imaju pravo da slobodno putuju u zemlji i u inostranstvo, kao i da biraju mesto svog prebivališta.
- * Garantovana je sloboda govora, kao i pravo na slobodu "masovnog informisanja". Cenzura je zabranjena.
- * Gradani imaju slobodu mirnog okupljanja.
- * Podaci koji se smatraju tajnom mogu se utvrditi samo zakonom.
- * Socijalno osiguranje je obezbedeno za stare, bolesne, nemoćne, kao i u drugim slučajevima.
- * Ne može postojati državna ili obavezna religija. Crkva je odvojena od države.
- * Gradani imaju pravo na stan koji se za određene kategorije obezbeđuje po nižim cenama.
- * Gradani imaju pravo na zdravstvenu zaštitu koja se u državnim ustanovama obezbeđuje besplatno.
- * Gradani imaju pravo na obrazovanje.
- * Niko ne može biti zadržan u pritvoru više od 48 sati bez sudske odluke.
- * Pravo na pravnu pomoć je garantovano, a može biti obezbeđeno i besplatno u određenim slučajevima.
- * Okriviljeni se smatra nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica.

Ustav Rusije sadrži načelne odredbe koje će dalje morati da se razrađuju federalnim zakonima i federalnim ustavnim zakonima.

REŠAVANJE MEĐUNARODNIH SPOROVA

Arbitražni centar u Kuala Lumpuru

U Kuala Lumpuru je 1978. osnovan Regionalni arbitražni centar. Pokrovitelj Centra je Afro-azijski pravni savetodavni komitet (medunarodna organizacija 40 država).

Prema svojim Administrativnim pravilima, Centar kao međunarodna arbitražna ustanova treba da razvija praksu trgovачke arbitraže i da omogućava vođenje arbitražnih postupaka.

Arbitraže koje se odvijaju u okviru Centra primenjuju Arbitražna pravila UNCITRAL-a (UNCITRAL Arbitration Rules) za ad hoc arbitraže (sa manjim izmenama u pogledu arbitražnih troškova).

Stranke mogu slobodno imenovati svoje arbitre, kao što to određuju UNCITRAL-ova pravila. Ako izostane usaglašavanje o izboru arbitra-pojedinca ili predsednika arbitraže, arbitre imenuje tzv. "institucija za imenovanje" (appointing authority) koju stranke mogu same odrediti. Ako stranke arbitražnim sporazumom za tu funkciju odrede Centar, odnosno ako se o ovom pitanju nisu izjasnile,

Centar imenuje arbitra-pojedinca ili trećeg arbitra sa liste arbitara koju vodi. Na listi se nalaze poznati pravnici iz Azije i Afrike, te zemalja koje imaju ekonomske odnose sa tim područjem (na listi se nalaze i jugoslovenski stručnjaci).

Centar preporučuje sledeći model arbitražne klauzule:

"Svaki spor, nesuglasica ili zahtev koji proizilazi iz ovog ugovora, ili je sa njim u vezi, odnosno koji nastaje zbog njegove povrede, raskida ili nevaljanosti, rešavaće se pred arbitražom u skladu sa Arbitražnim pravilima Regionalnog arbitražnog centra u Kuala Lumpuru."

Centar predlaže strankama da u arbitražnu klauzulu dodaju i sledeće odredbe:

"a) Institucija za imenovanje biće Regionalni arbitražni centar u Kuala Lumpuru.

b) Broj arbitara biće _____ (jedan ili tri).

c) Sedište arbitraže biće _____ (rad ili država).

d) Jezik (jezici) koji će se koristi u arbitražnom postupku je (su) _____.

e) Na ovaj ugovor primenjivaće se pravo _____. "

Model klauzule sa dodatnim odredbama na engleskom jeziku glasi:

Any dispute, controversy, or claim arising out of or relating to this contract, or the breach, termination or invalidity thereof, shall be settled by arbitration in accordance with Rules for Arbitration of the Kuala Lumpur Regional Arbitration Centre.

The appointing authority shall be the Kuala Lumpur Regional Arbitration Centre.

The number of arbitrators shall be _____ (one or three).

The place of arbitration shall be _____ (town or country).

The language(s) to be used in the arbitration proceedings shall be _____.

The law applicable to this contract shall be _____.

ZAŠTITA ČOVEKOVE SREDINE

Evropska Unija - teškoće sa EKO oznakom

Još 1. juna 1993. stupili su na snagu propisi o tzv. "eko-etiketi" (eco label), koji treba da se stavlja na proizvode koje ne štete okolini. Međutim, samo su Danska, Francuska, Holandija, Luksemburg, Nemačka i Velika Britanija sprovele propise Unije u nacionalnim zakonodavstvima i osnovale posebna tela koja treba da daju saglasnosti za stavljanje etikete na proizvode. Očekuje se da će Irska, Španija i Portugal uskoro da donesu neophodne mere za primenu propisa Unije, dok će sa uvodenjem etikete u Italiji, Grčkoj u Belgiji ići mnogo teže.

Nedostatak nacionalnih propisa nije jedina teškoća u uvođenju etikete na celom prostoru Unije. Još više smeta to što eksperti nisu utvrdili listu kriterijuma koje pojedini proizvodi treba da ispune da bi mogli da nose etiketu. Kriteriji se utvrđuju na nivou Unije, ali je ostavljeno nacionalnim organima da izdaju odborenja za stavljanje etiketa na proizvode. Izdavanje odobrenja znači da određeni

proizvod zadovoljava visoke standarde zaštite čovekove sredine i prirode u fazi proizvodnje, prodaje, rada, te odlaganja odnosno odbacivanja.

Novi propisi o bezbednosti proizvoda u EU

Evropska Unija donela je više direktiva o sigurnosti proizvoda. Ovi propisi Unije (odnosno EZ) uneti su u nacionalna zakonodavstva zemalja-članica ili ovaj postupak tek treba da se, u ostavljenom roku, sprovede.

Direktive se pre svega odnose na proizvode čija upotreba predstavlja potencijalnu opasnost za bezbednost i zdravlje čoveka i rizik za očuvanje čovekove okoline. U Evropsku Uniju će od 1. januara 1995. moći da se uvoze samo proizvodi koji nose oznaku "CE" (skraćenica od francuskog naziva Conformité Européenne). Pravila o sigurnosti proizvoda prihvatile su i zemlje EFTA-e.

Prve direktive se odnose na sledeće proizvode: igračke (direktiva je stupila na snagu 1. januara 1992), plovila (1. juli 1992), građevinski materijali (1. oktobar 1992), mašine (1. januar 1995), oprema za ličnu zaštitu (1. juli 1992), merni instrumenti (1. januar 1993), aparati na gas (1. januar 1996), telekomunikaciona oprema (6. novembar 1992), bojleri koji štede energiju (1. januar 1998), eksplozivi za civilnu upotrebu (30. septembar 1993), medicinski aparati (1. januar 1995) i dr. Pripremaju se direktive i za niz drugih proizvoda (na primer, za liftove, sisteme za kontrolu saobraćaja, uređaje za dijagnostiku in vitro, sisteme pod pritiskom, kontejnere sa opasnim sadržajem, žičare, uređaje za hlađenje itd.).

Proizvodači koji žele da uvoze u EU moraće da prilagode svoje proizvode odredbama direktiva (mere zaštite, upozorenja, uputstva, promena dizajna i niz drugih mera). Moraju voditi tzv. proizvodni dosije, te da ga stave na raspolaganje korisnicima proizvoda u periodu od 10 godina posle izrade poslednjeg proizvoda iste vrste. Na neke se proizvode primenjuje odredbe dve pa i tri direktive.

GLOSAR

Termini iz materije meničnog prava

(na engleskom jeziku)

- * accept - akceptirati, acceptance - akcept, acceptor - akceptant; v. **dishonour**
- * bill of exchange - trasirana, vučena menica; v. **promissory note**
- * debtor - dužnik (menični), principal debtor - glavni (menični) dužnik
- * dishonour - odbijanje akceptiranja menice (*by non-acceptance*) ili isplate menice (*by non-payment*), notice of - obaveštenje o odbijanju; v. **protest**
- * drawee - trasat
- * drawer - trasant, izdavalac vučene menice; v. **maker**
- * endorse - indosirati, endorser - indosant, endorsee - indosatar, endorsement - indosament, in blank - blanko inosament, in full - puni indosament, without

recourse - indosament koji indosant kvalifikuje tako da nije odgovoran da će menica biti akceptirana i isplaćena, for collection - napomena "za naplatu", for deposit - napomena "za inkaso", by procuration - napomena "kao punomoćje"

- * face value - nominalna vrednost (menice), menični iznos
- * guarantor - garant, isplata menice može se osigurati meničnim jemstvom koje se izražava rečima guaranteed, aval, good as aval ili izrazima istog značenja
- * holder - imalac (menice), protected - zaštićeni imalac
- * indorse, indorser, indorsee, indorsment - isto endorse...
- * maker - izdavalac (sopstvene menice); v. drawer
- * maturity - dospelost (menice), payable on demand ili on presentment ili at sight - (menica) plativa po videnju, payable at a definite time ili stated time - (menica) plativa na određeni dan, payable at fixed period after sight - (menica) plativa na određeno vreme po videnju
- * payable, payment - plativa (menica), isplata (menice); v. maturity; presentation for acceptance/payment - podnošenje (menice) na akcept/isplatu
- * promissory note - sopstvena menica; v. bill of exchange
- * protest - protest, podići protest, for non-acceptance - protest zbog odbijanja akceptiranja, for non-payment - protest zbog odbijanja isplate menice
- * underlying transaction - osnovni posao, posao u vezi s kojim je menica izdata.

ZA DOKUMENTACIJU

Obrazac ugovora o kontrakupovini

(može se koristiti za sve oblike poslova vezane trgovine)

(Napomena: U tekstu su varijante ugovornih rešenja označene sa "A" i "B" odnosno "A/B" i brojem te kosom crtom).

Preduzeće Alfa iz _____ (u daljem tekstu "Alfa") i Preduzeće Beta iz _____ (u daljem tekstu "Beta")

Preamble

Pošto je po ugovoru o prodaji od _____ 19____ (u daljem tekstu "prodajni ugovor") Alfa prodala Beti, Beta kupila od Alfe određenu opremu (u daljem tekstu "oprema");

Pošto je, na ime kompenzacije za prodajni ugovor, Beta saglasna da proda Alfi, a Alfa saglasna da kupi od Bete, robu koja se u ovom ugovoru specificira,

Strane su ugovorile sledeće:

1. Obaveza kompenzacije

1.1. Alfa je saglasna da kupi/obezbedi da drugi kupe od Bete/iz Betine zemlje proizvode/usluge iz grupe navedenih u članu 3 (u daljem tekstu "proizvodi") te da preuzme (ili organizuje preuzimanje) isporuku proizvoda po uslovima iz ovog ugovora.

1.2. Beta je saglasna da, po uslovima iz ovog ugovora, proda i isporuči/omogući prodaju i isporuku proizvoda Alfi.

2. Ustupanje ugovora

2.1. (A) Alfa može ustupiti trećem licu celu ili deo svoje obaveze kontra-kupovine po ovom ugovoru.

(B) Alfa ne može ustupiti trećem licu ni celinu ni deo svojih obaveza kontra-kupovine po ovom ugovoru bez izričite pismene saglasnosti Bete/organa iz Betine zemlje koja ne može biti bezrazložno uskraćena.

2.2. U slučaju da Alfa ustupi svoju obavezu kontra-kupovine po ovom ugovoru trećem licu (u daljem tekstu "prijemnik")

(A) sva prava i obaveze Alfa po ovom ugovoru u pogledu ustupljenog dela obaveze kontra-kupovine prestaju i prelaze na prijemnika u momentu kada stupa na snagu ugovor između Alfe i prijemnika, pod uslovom da prijemnik tim ugovorom preuzme sve obaveze Alfe po ovom ugovoru u pogledu ustupljenog dela.

(B) Alfa ostaje odgovorna zajedno/solidarno sa prijemnikom za ispunjenje svih svojih obaveza po ovom ugovoru.

2.3. Alfa je saglasna da u svoj ugovor sa prijemnikom unese odgovarajuće odredbe kojima se prijemnik prihvata da bude vezan odredbama ovog ugovora u pogledu ustupljenog dela obaveze kontra-kupovine, kao da je ovaj ugovor prijemnik sam zaključio. Za uzvrat Beta prihvata da bude vezana ovim ugovorom prema prijemniku u pogledu ustupljenog dela obaveze kontra-kupovine kao da je prijemnik originalna strana u ugovoru.

3. Proizvodi

3.1. U ispunjenju obaveze kontra-kupovine Alfa može kupovati:

(A) svaki proizvod naveden u prilogu 1 uz ovaj ugovor.

(B) svaki proizvod koji prodaje Beta; proizvodi koje Beta prodaje u vreme zaključenja ovog ugovora navedeni su u prilogu 1 uz ovaj ugovor.

(C) svaki proizvod koji prodaje Beta ili spoljnotrgovinske organizacije navedene u prilogu 1 uz ovaj ugovor.

(D) bilo koji proizvod koji se proizvodi u _____ (Betina zemlja).

3.2. Beta po svom najboljem saznanju garantuje/ne garantuje da se svi proizvodi navedeni u prilogu 1 proizvode u _____ (Betina zemlja) u

dovoljnim količinama te da će biti na raspolaganju za kupovinu u vreme navedeno u članu 11.

3.3. (A) Beta potvrđuje da je nadležan organ odobrio da se proizvodi navedeni u stavu 3.1. koriste za kupoprodaju u okviru ovog ugovora.

(B) Alfa razume i prihvata da, iako su proizvodi navedeni u stavu 3.1. po najboljem Betinom saznanju raspoloživi i odgovarajući za kompenzaciju u okviru ovog ugovora, neophodna zvanična odobrenja još nisu obezbedena. Beta se obavezuje da zahtev za odobrenja podnese u roku od _____ dana/nedelja/meseci od dana potpisa ovog ugovora te da obavesti Alfу o stanju postupka po zahtevu svakih _____ dana/nedelja/meseci sve dok zahtev ne bude prihvaćen ili odbijen.

4. Saobraznost proizvoda

4.1. Proizvodi koji se isporučuju moraju po količini, kvalitetu i vrsti odgovarati odredbama posebnih ugovora o kupovini (u daljem tekstu "ugovori o kupovini"), koji treba da se zaključe u okviru ovog ugovora, te upakovani na način određen u tim ugovorima o kupovini.

4.2. Osim ako se strane u ugovoru o kupovini drukčije ne dogovore, proizvodi nisu saobrazni ugovoru ako

(a) nisu podobni za svrhe za koje se roba iste vrste uobičajeno koristi;

(b) nisu podobni za naročitu svrhu koja izričito ili prečutno stavljeni do znanja prodavcu (u daljem tekstu "prodavac") u vreme zaključenja ugovora o kupovini, izuzev ako okolnosti ukazuju da se Alfa (ili prijemnik) u svojstvu kupca proizvoda (u daljem tekstu "kupac") nije oslonio niti je bilo razumno da se osloni na stručnost i prosudjivanje prodavca;

(c) ne poseduju kvalitet robe koji je prodavac predočio kupcu kao uzorak ili model;

(d) nisu pakovani ili zaštićeni na način uobičajen za takvu robu ili, ako takav način ne postoji, na način koji je odgovarajući da se sačuvaju i zaštite proizvodi.

4.3. Prodavac proizvoda nije odgovoran po stavu 4.2. za bilo kakvu nesaobraznost proizvoda ako je u vreme zaključenja ugovora o kupovini kupac znao za tu nesaobraznost ili mu ona nije mogla biti nepoznata.

5. Ukupan iznos obaveze kontra-kupovine

5.1. Za vreme trajanja ovog ugovora Alfa je dužna da kupi proizvode u iznosu (A) od _____ (iznos, valuta).

(B) ne manjem od % od ukupne FOB _____ (određena pravila za tumačenje termina isporuke) cene opreme navedene u članu _____ prodajnog ugovora.

5.2. U izvršenje obaveze kontra-kupovine koju Alfa ima po ovom ugovoru računaće se FOB _____ (pravila za tumačenje termina) vrednost svakog ugovora o kupovini.

5.3. Vrednost svakog ugovora o kupovini čija je cena izražena u valuti drukčijoj od one u kojoj je u stavu 5.1. iskazana obaveza kontra-kupovine, biće računata u izvršenje Alfine obaveze uz primenu kursa utvrđenog od strane Centralne banke _____ (zemlja) u vreme izdavanja fakture po odgovarajućem ugovoru o kupovini.

5.4. Obaveza Alfe da kupi proizvode u vrednosti utvrđenoj u stavu 5.1.

(A) predstavlja obavezu preko obaveze Alfe da kupuje proizvode u _____ (Betina zemlja) po ugovorima koji postoje ili su u pregovorima u vreme potpisa ovog ugovora.

(B) uključuje i obaveze Alfe da kupi proizvode u _____ (Betina zemlja) po ugovorima koji postoje ili su u pregovorima u vreme zaključenja ovog ugovora.

6. Preprodaja proizvoda

6.1. Alfa ili prijemnik ima pravo da preprodaje proizvode na području određenom u stavu 6.2. (u daljem tekstu "teritorija").

6.2. Teritorija obuhvata

(A) sve zemlje bez ikakvih ograničenja

(B) zemlje pobjrojane u prilogu 1 u pogledu svakog od proizvoda ili grupe proizvoda koji su tamo navedeni.

(C) Alfinu zemlju.

6.3. Proizvodi ne mogu da se prodaju van teritorije (ova odredba ne primenjuje se u slučaju da je izabrana varijanta A stava 6.2).

7. Cena proizvoda

7.1. (A) Strane su saglasne da cene proizvoda koje se ponude po ovom ugovoru budu utvrđene na osnovu

•7.1. (B) Strane su saglasne, kako bi se pokrili Alfini troškovi međufinansiranja, garancija, popusta i provizija preprodavcima, da cene proizvoda koje se ponude po ovom ugovoru budu _____ procenata ispod

(A/B-1 do A/B-4 su varijante i uz alterantivu A i uz alternativu B)

(A/B-1) cene koja se u trenutku zaključivanja ugovora o kupovini redovno naplaćivala u odnosnoj struci za takvu robu prodatu pod sličnim okolnostima.

(A/B-2) fer/tržišne cene proizvoda na teritoriji pod uporedivim uslovima isporuke i plaćanja.

(A/B-3) cena konkurentne robe na teritoriji, suštinski sličnih specifikacija i standarda kvaliteta sa proizvodima, pod uporedivim uslovima isporuke i plaćanja.

(A/B-4) ponude proizvoda na _____ berzi na dan zaključenja odgovarajućeg ugovora o kupovini.

7.1. (C) Strane su saglasne da cene proizvoda budu ugovorene od slučaja do slučaja od strane odgovarajućeg prodavca i kupca u ugovoru o kupovini.

7.2. Bez obzira na odredbu stava 7.1. Alfa ili prijemnik uvek će u pogledu proizvoda imati tretman najpovoljnijeg kupca na teritoriji, pa i onda kada to dovede do cena nižih od onih dobijenih primenom odredbi navedenog stava 7.1.

7.3. Cene proizvoda biće nudene i plaćane u _____ (valuta).

7.4. U slučaju da su Alfa ili prijemnik mišljenja da proizvodi nisu ponudeni po cenama predviđenim u stavovima 7.1. i 7.2, imaće pravo da zatraže da se ponudena cena utvrdi prema odredbama stava 20.4.

8. Zaključenje ugovora o kupovini

8.1.(A) U toku trajanja ovog ugovora Beta će podnosići (ili obezbediti da drugi podnose) Alfi ponude za prodaju proizvoda (u daljem tekstu "Betine ponude") za isporuke u okviru ovog ugovora.

8.2.(A) Beta prihvata

(a) da svaka Betina ponuda sadrži sve detalje o raspoloživim količinama robe, cenama i predloženim rokovima isporuke;

(b) da Betine ponude sadrže odredbu kojom se navodi da se odnose na obaveze Alfe odnosno Bete po ovom ugovoru;

(c) da Betine ponude obavezuju ponudača za period od najmanje _____ dana/nedelja/meseci od datuma podnošenja;

(d) da isporuke ponudene u Betinoj ponudi budu vrednosti od najmanje _____ (iznos, valuta) po isporuci.

8.3.(A) Bez obzira na odredbe stavova 8.1 i 8.2. Alfa može i nezavisno od Bete da šalje upite za ponude za prodaju proizvoda iz _____ (Betina zemlja) (u daljem tekstu "Alfini pozivi") pod uslovom da takvim pozivima Alfa zahteva da se u svakoj ponudi navede da se odnosi na obaveze Alfe odnosno Bete po ovom ugovoru.

8.4.(A) U slučaju da Alfa ustupi deo svojih obaveza kontra-kupovine po ovom ugovoru, strane će se dogovoriti da li Betine ponude treba da se upućuju Alfi ili sve ili deo tih ponuda treba da se adresuju na prijemnika koga je Alfa odredila.

8.1.(B) Da bi ispunila svoje obaveze kontra-kupovine po ovom ugovoru Alfa će slati upite za prikupljanje ponuda za proizvode iz _____ (Betina zemlja) (u daljem tekstu "Alfini pozivi"), pod uslovom da u tim pozivima Alfa zahteva da se u svakoj ponudi navede da se odnosi na obaveze Alfe odnosno Bete po ovom ugovoru.

8.2.(B) Po zahtevu Alfe, Beta će Alfi u _____ (Betina zemlja) pružiti besplatno svu razumnu pomoć da bi Alfa stupila u vezu sa potencijalnim prodavcima proizvoda.

9. Veza među ugovorima

9.1. Svaki ugovor o kupovini koji zaključi Alfa ili prijemnik prema uslovima ovog ugovora mora se izričitom odredbom pozvati na ovaj ugovor; takva odredba mora sadržati izjavu da se ugovor o kupovini zaključuje u ispunjenju ovog ugovora. Alfa je dužna da u svoje ugovore o ustupanju sa prijemnicima unese odgovarajuće odredbe kojima će se osigurati ispunjenje obaveze navedene u ovom stavu.

10. Plaćanje/kompenzacija proizvoda

10.1.(A) Proizvodi će biti plaćeni u valuti utvrđenoj u stavu 7.3. i na način predviđen u stavu 10.2.

10.1.(B) U skladu sa odredbama člana _____ prodajnog ugovora, strane su s-a-gla-sn-e da proizvodi budu isporučeni kao potpuna/delimična kompenzacija cene opreme isporučene po prodajnom ugovoru, te da se navedeni proizvodi neće plaćati u gotovom. Podrazumeva se da ukupna vrednost proizvoda koje kupuje Alfa ili prijemnik neće preći vrednost opreme. U slučaju da Alfa ili prijemnik kupi proizvode u vrednosti koja prevazilazi cenu opreme, ovaj višak će biti plaćen u valuti utvrđenoj u stavu 7.2. i na način predviđen stavom 10.2.

10.2.(A) svaka isporuka proizvoda biće plaćena na osnovu originalnih dokumenata predviđenih u stavu 10.3.

10.2.(B) U slučaju da se neki deo proizvoda plaća u gotovom, svaki takav deo biće plaćen na osnovu originalnih dokumenata predviđenih u stavu 10.3.

(A/B-1 do A/B-3 su varijante i uz alternativu A i uz alternativu B).

(A/B-1) direktnim transferom na bankovni račun prodavca proizvoda u _____ (Betina zemlja).

(A/B-2) preko neopozivog i prenosivog akreditiva koji dozvoljava parcijalnu isporuku, otvorenog u korist prodavca na iznos ugovora o kupovini najkasnije _____ dana po potpisu tog ugovora; akreditiv treba da potvrdi banka u _____ (Betina zemlja) koju odredi prodavac te da bude u važnosti u periodu od _____ dana/nedelja/meseci od ugovorenog roka isporuke proizvoda.

(A/B-3) putem deponovanja odgovarajuće sume na bankovni račun (u daljem tekstu "račun na osnovu depozita") koji za tu svrhu otvara Alfa u _____ (Alfinu zemlju); na teret ovog računa će se, kako je to predviđeno članom _____ prodajnog ugovora, plaćati isporučena oprema.

10.3 Proizvodi/akreditiv će biti plativi uz prezentaciju sledećih dokumenata:

10.4. Kupac proizvoda će snositi sve bankarske troškove te sve druge troškove, uključujući i troškove akreditiva, s tim što ne pokriva i troškove banke u _____ (Betina zemlja) za prenos sredstava na račun prodavca.

11. Rokovi

11.1. (A) Beta se obavezuje da podnese (ili organizuje da drugi podnesu) Alfi na datume niže navedene u ovom stavu Betine ponude u najmanje kumulativnoj vrednosti koja je takođe niže naznačena

11.1 (B) Alfa se obavezuje da datume niže navedene u ovom stavu objavi Alfine pozive za ponude čija je kumulativna vrednost najmanje ona naznačena dalje u ovom stavu

(A/B se može kombinovati sa obe alternative stava 11.1)

(A/B) i koja je ___ % iznad vrednosti Alfine obaveze kontra-kupovine utvrđene u stavu 5.1:

datumi	kumulaivne vrednosti
1. ____ 19 ____	_____
2. ____ 19 ____	_____
3. ____ 19 ____	_____
4. ____ 19 ____	_____

11.2.(A) Strane su saglasne da na datume niže navedene u ovom stavu budu zaključeni ugovori o kupovini u kumulativnoj vrednosti koja je takođe niže naznačena kojima se ispunjava obaveza kontra-kupovine koju Alfa ima po ovom ugovoru

11.2(B) Strane su saglasne da na datume niže navedene u ovom ugovoru najmanje kumulativni iznosi niže naznačeni budu plaćeni prodavcu po osnovu isporuke proizvoda

(A/B se može kombinovati sa obe alternative stava 11.2)

(A/B) koja je jednaka ukupnom iznosu obaveze kontra-kupovine koju Alfa ima prema stavu 5.1:

datumi	kumulativne vrednosti
1. ____ 19 ____	_____
2. ____ 19 ____	_____
3. ____ 19 ____	_____

12. Kontrola izvršenja

12.1. Alfa će voditi evidenciju o svim Alfinim pozivima koje je ona objavila ili organizovala da drugi objave, a Beta će voditi evidenciju o svim Betinim ponudama koje je podnela ili obezbedila da drugi podnesu na osnovu ovog ugovora. I Alfa i Beta će voditi evidenciju o svim ugovorima o kupovini zaključenim na osnovu ovog ugovora. Svaka takva evidencija (u daljem tekstu "obračun") biće u formi predviđenoj u prilogu 2 uz ovaj ugovor.

12.2. Da bi postupila po obavezama iz stava 12.1, Alfa će zahtevati, u slučaju kada ne nastupa kao kupac proizvoda, od kupca da pruži neophodne informacije. Sa istim ciljem i Beta će od prodavaca zahtevati da pruže odgovarajuća obaveštenja.

12.3. Obračuni koje vode Alfa i Beta biće upoređeni i usaglašeni razmenom pisama u tromesečnim intervalima za vreme trajanja ovog ugovora s tim da se prvo usaglašavanje ostvari ne kasnije od _____19_____.

12.4. Alfa i Beta su saglasni da obračuni, upoređeni i usaglašeni kako je predviđeno u stavu 12.3, predstavljaju konačni i obavezujući dokaz izvršenja obaveza po ovom ugovoru.

13. Neizvršenje

13.1(A) U slučaju da Alfina obaveza kontra-kupovine po ovom ugovoru ne bude u potpunosti izvršena na način i na datum koji je u stavu 10.2 poslednji naveden, Alfa će, na Betin pismeni zahtev, platiti Beti na ime naknade procenjene štete/ugovorne kazne _____% od vrednosti proizvoda koji su preostali za kupovinu prema stavu 5.1.

13.2(A) Bez obzira na odredbe stava 13.1, Alfa nije obavezna da izvrši bilo kakvo plaćanje predviđeno u tom stavu ako je propust u izvršenju njene obaveze kontra-kupovine prouzrokovani

13.1(B) Kako isporučeni proizvodi predstavljaju, u skladu sa odredbama člana _____ prodajnog ugovora, potpunu/delimičnu kompenzaciju cene opreme isporučene po tom prodajnom ugovoru, strane su saglasne da se propust Alfe da, do datuma koji je poslednji naveden u stavu 10.2, izvrši neki deo kompenzacione kupovine po ovom ugovoru smatra odustankom od prava na naknadu odgovarajućeg dela cene opreme.

13.2(B) Bez obzira na odredbe stava 13.1, neće se smatrati da je Alfa odustala od svog prava da joj bude nadoknadena cena opreme ako je propust u izvršenju njene obaveze kontra-kupovine prouzrokovani.

(A/B se odnosi na obe alternative stava 13.2)

(A/B) Betinim propustom da obezbede i podnošenje Betinih ponuda koje u pogledu kvaliteta proizvoda, kumulativne vrednosti ili cene odgovaraju odredbama članova 4.7 odnosno 10 ovog ugovora ili propustom prodavca da isporuči proizvode koji po kvalitetu, kumulativnoj vrednosti ili ceni odgovaraju navedenim odredbama.

13.3(A) Kao garanciju za dobro izvršenje svoje obaveze plaćanja po članu 13 Alfa će predati Beti bankarsku garanciju banke iz _____ (Alfina zemlja), koja je prihvatljiva za Betu, na iznos od _____ (valuta, iznos), što je iznos jednak Alfinoj obavezi kontra-kupovine po stavu 5.1. Bankarska garancija će biti u osnovi izdata prema obrascu sadržanom u prilogu 3 uz ovaj ugovor.

13.4(A) Plaćanje od strane Alfe procenjene štete/ugovorne kazne utvrđene stavom 13.1 biće potpuna i konačna nadoknada po osnovu svih zahteva koje Beta može imati prema Alfi po osnovu Alfinog neizvršenja obaveza po ovom ugovoru.

13.3(B) Ako Alfa propusti da izvrši deo svojih kompenzacionih kupovina iz razloga navedenih u stavu 13.2, strane će sprovesti postupak utvrđen u članu 15, da bi izmenile odgovarajuće odredbe ovog ugovora i omogućile Alfi da izvrši nedovršeni deo svoje obaveze kontra-kupovine.

13.4(B) U slučaju da do poslednjeg datuma za kompletno ispunjenje (i uprkos tome što su strane pristupile postupku prema stavu 13.3) neki deo Alfine obaveze kontra-kupovine ne bude izvršen iz razloga navedenih u stavu 13.2, Beta je saglasna da plati Alfi, u roku od _____ dana od pomenutog poslednjeg roka za potpuno ispunjenje, onaj deo cene opreme koji nije nadoknaden; ovo plaćanje treba da se izvrši u _____ (valuta) direktnom uplatom na bankovni račun koji Alfa naznači za tu svrhu.

14. Oslobođenje od odgovornosti

14.1 Strana koja ne izvrši neku od svojih obaveza, neće biti odgovorna za neizvršenje ako dokaže da je do neizvršenja došlo usled smetnje koja je bila van njene kontrole, te da od nje nije bilo razumno očekivati da u vreme zaključenja ugovora smetnju uzme u obzir, da je izbegne ili savlada nju ili njene posledice.

14.2 Ako je propust strane posledica neizvršenja nekog trećeg lica koje je strana angažovala da izvrši ovaj ugovor u celini ili delimično, ta strana se oslobođa od odgovornosti samo:

- (a) ako je ona oslobođena odgovornosti na osnovu stava 14.1;
- (b) ako bi lice koje je ona angažovala bilo tako oslobođeno kad bi se odredbe stava 14.1 na njega primenile.

14.3 Izuzeće po članu 14 može pogodena strana imati za vreme dok joj smetnja onemogućava da izvrši svoje obaveze po ovom ugovoru. Ako smetnja deluje duže od _____ meseci, svaka strana može raskinuti ovaj ugovor pismenim obaveštenjem drugoj strani,

(A) i nijedna strana neće biti odgovorna drugoj strani za troškove i štete koje iz toga proizadu.

(B) i nijedna strana neće biti odgovorna drugoj strani za troškove i štete koje iz toga proizadu pod uslovom da Beta plati Alfi, u roku od _____ dana po datumu raskida, onaj deo cene opreme koji, usled raskida, ostane nepokriven isporukom

proizvoda po ovom ugovoru; ovo plaćanje treba da se izvrši u _____ (valuta) direktnom uplatom na bankovni račun koji Alfa naznači za tu svrhu.

14.4. Strana koja nije izvršila svoje obaveze dužna je da obavesti drugu stranu o smetnji i uticaju smetnje na njenu mogućnost da izvrši obavezu. Ako obaveštenje ne stigne drugoj strani u razumnom roku pošto je strana koja nije izvršila obavezu saznala ili morala saznati za smetnju, ta strana odgovara za štetu do koje je došlo otuda što obaveštenje nije primljeno.

14.5 Jedna strana ne može se pozivati na neizvršenje druge strane ako je to neizvršenje prouzrokovano njenom radnjom ili propustom.

15. Izmena odredbi ugovora

15.1(A) Ako jedna od strana, u toku izvršenja obaveza po ovom ugovoru, smatra, s obzirom na okolnosti koje vladaju na teritoriji, da nema dovoljno proizvoda u _____ (Betina zemlja) ili da oni nisu ugovorenog kvaliteta ili kompetitivne cene, strane će, po zahtevu jedne od njih, razmotriti navedene okolnosti. Ako, na osnovu takvog razmatranja u dobroj veri i u duhu saradnje s ciljem da se postigne obostrano prihvatljivo rešenje, strane saglasno utvrde da Alfa nije u stanju da ispunji obaveze po ovom ugovoru iz navedenih razloga, izmenice odgovarajuće odredbe ovog ugovora tako da budu uzete u obzir stvarne okolnosti izvršenja ugovora.

15.1(B) Predstavnici strana će se sastajati s vremenom na vreme da razmotre izvršenje ovog ugovora i da saglasno izvrše izmene onih njegovih odredbi koje smatraju neophodnim.

16. Dejstvo raskida prodajnog ugovora i ugovora o kupovini

16.1(A) Ako dode do raskida prodajnog ugovora iz razloga za koje Alfa ne odgovara/iz bilo kog razloga/Alfa ima pravo, pored sredstava kojima raspolaže po prodajnom ugovoru, da raskine ovaj ugovor; za ovu opciju Alfa se mora opredeliti bez odlaganja po raskidu prodajnog ugovora. U slučaju da prodajni ugovor bude iz navedenih razloga raskinut samo delimično, Alfa ima navedenu mogućnost u pogledu odgovarajućeg dela svoje obaveze kontra-kupovine po ovom ugovoru.

16.1(B) Alfa ostaje vezana svojom obavezom kontra-kupovine po ovom ugovoru, bez obzira na osnov raskida prodajnog ugovora.

16.2 Za svrhe ovog ugovora Alfina obaveza kontra-kupovine po ovom ugovoru ili njen odgovarajući deo, već prema slučaju,

(A) smatra se ispunjenom čak i ako neki kasniji ugovor o kupovini bude kasnije raskinut iz razloga za koje Alfa ne odgovara/iz bilo kog razloga.

(B) ne smatra se ispunjenom ako neki ugovor o kupovini bude kasnije raskinut, bez obzira na osnov njegovog raskida. U ovakovom slučaju Alfa je obavezna da zaključi novi ugovor o kupovini za vrednost koja odgovara vrednosti raskinutog ugovora i taj novi ugovor će se izvršavati u skladu sa odredbama ovog ugovora.

17. Uslovi ponude i poziva za podnošenje ponuda

17.1. Strane su saglasne da se smatra da su Alfini pozivi i/ili Betine ponude učinjeni u skladu sa ovim ugovorom samo ako sadrže, pozivanjem na njih, sve odredbe ovog ugovora/sledeće odredbe ovog ugovora/odnosno ako ih čine odredbama ugovora o kupovini koji na osnovu poziva odnosno ponude treba da se zaključe.

17.2. Ostale uslove ugovora o kupovini, na koje se ne odnose odredbe stava 17.1, strane u tom ugovoru će utvrđivati u svakom konkretnom slučaju.

18. Stupanje na snagu i izmene

18.1. Ovaj ugovor stupa na snagu po potpisu i po odobrenju nadležnih organa u (Alfina zemlja) i _____ (Betina zemlja). Strane će jedna drugu te leksima obavestiti o dobijenim odobrenjima i datum poslednjeg takvog obaveštenja će se smatrati danom kada je ugovor stupio na snagu.

18.2. Izmene i dopune ovog ugovora mogu se vršiti samo u pismenoj formi i stupaju na snagu na način predviđen u stavu 18.1.

19. Nadležno pravo i autentičan tekst

19.1. Na ovaj ugovor će se primenjivati materijalno i procesno pravo _____ (zemlja).

19.2. Tekst ugovora na _____ (jezik) je autentičan.

20. Rešavanje sporova

20.1. Svaki spor koji se ne može rešiti pregovorima strana biće konačno rešen prema _____ (arbitražna pravila). Aribtražni postupak vodiće se na _____ (jezik) a arbitraža će odluku doneti u _____ (mesto).

20.2. Bez obzira na odredbe stava 20.1, u slučaju navedenom u stavu 7.4, cenu proizvoda odrediće jedan arbitar imenovan prema pravilima iz stava 20.1. Ovaj arbitar biće imenovan u roku od _____ nedelja/meseci po zahtevu Alfe ili prijemnika za takvo imenovanje. Osim ako se predstavnici strana drukčije ne dogovore, strane su dužne da se obraćaju arbitrima pismenim podnescima, a on je obavezan da svoju odluku doneše u roku od _____ nedelja/meseci po imenovanju. Odluku arbitra može svaka strana osporiti u arbitražnom postupku po stavu 20.1.

Sačinjeno u _____ dana ____ 19 ____.

Za Alfу _____

Za Betu _____

PALADIN i ...

- PALADIN i ... mešovito preduzeće za trgovinu, marketing i štampu D.O.O. poziva Vas na pretplatu časopisa "Pravo i Privreda"

Takođe vrši sledeće usluge

- priprema za štampu - kompjuterski fotoslog;
- dorada papira;
- spiralni povez kataloga, kalendara, blokova i sveza-ka;
- prodaja grafičkog materijala;
- prodaja rezervnih delova za grafičke mašine;
- agencijске usluge za promet nekretninama

PALADIN i ...

Čika Ljubina 16, 11000 Beograd

tel.: 011/637-673, 636-315

broj žiro računa: 60801-603-35699